

Zagadnienia Doradztwa Rolniczego

KWARTALNIK

1'01 (28)

**KRAJOWE CENTRUM DORADZTWA
OZWOJU ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH
ODDZIAŁ W POZNANIU**

Wydawca:

Krajowe Centrum Doradztwa
Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu,
61-659 Poznań, ul. Winogrody 63

Zespół redakcyjny:

A.P. Wiatrak (redaktor naczelny),
A. Bartkiewicz, E.K. Chyłek, J. Kania, W. Kujawiński,
E. Matuszak, A. Swulińska-Katulaska, S. Zawisza,
D. Pruss Głowacka (sekretarz redakcji)

Projekt graf., skład komputerowy:

Alicja Zygmanska

Druk:

Krajowe Centrum Doradztwa
Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu
61-659 Poznań, ul. Winogrody 63
tel: (0-61) 823 20 81, 820-19-71, fax: 820-19-71
Zlecenie nr 11/2001, nakład 800 egz.

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

JÓZEF KANIA: Doskonalenie doradztwa rolniczego w Polsce na tle doświadczeń zagranicznych.....	5
MIROŚLAW DRYGAS, EDWARD MATUSZAK: Potrzeby informacyjne Ośrodków Doradztwa Rolniczego.....	18
WALDEMAR WIERŻYŃSKI: Rola państwowego doradztwa rolniczego w upowszechnianiu w środowiskach wiejskich wiedzy z zakresu procesu integracyjnego	30
HANNA PODEDWORNA: Integracja Polski z UE w świadomości polskich farmerów	36
MARIA WIERUSZEWSKA: Problem barier świadomościowych na wsi wobec integracji Polski z Unią Europejską	46
ZOFIA KOŁOSZKO-CHOMENTOWSKA: Budżet gminy a rozwój przedsiębiorczości	54
MAŁGORZATA LECHWAR: Instytucje doradcze a rozwój lokalny.....	63
LIDIA KALISZCZAK: Wybrane aspekty zrównoważonego rozwoju.....	70
ŚLAWOMIR ZAWISZA: Rolnictwo zrównoważonego rozwoju	81
ANDRZEJ P. WIATRAK: Polityka ekologiczna a zrównoważony rozwój rolnictwa.....	90
WINCENTY WRZEŚNIEWSKI: Dobór metod nauczania w procesie kształcenia z omówieniem metody projektu	101

INFORMACJE

TERESA KRAKOWSKA: Krajowa olimpiada wiedzy o Unii Europejskiej.....	110
KATARZYNA ŁEJMEL: Kierunki i możliwości zmian w organizacji gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych w procesie modernizacji obszarów wiejskich w Polsce.....	126
ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA, JOLANTA PRZYTUŁA: Pozyskiwanie alternatywnych lub dodatkowych źródeł dochodu w rolnictwie na obszarach wiejskich	136
NOWOŚCI WYDAWNICZE.....	141

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

JÓZEF KANIA: Improving of the agricultural advisory service in Poland against the background of foreign experiences.	5
MIROŚLAW DRYGAS, EDWARD MATUSZAK: Information needs of Agricultural Advisory Service Centres.	18
WALDEMAR WIERŻYŃSKI: The role of the public agricultural advisory service in dissemination of the knowledge on integration process in the rural communities.	30
HANNA PODEDWORNA: Polish integration with the European Union in a consciousness of Polish farmers.	36
MARIA WIERUSZEWSKA: Problem of consciousness barriers in rural areas concerning Polish integration with the UE	46
ZOFIA KOŁOSZKO-CHOMENTOWSKA: A commune budget and an entrepreneurship development	54
MAŁGORZATA LECHWAR: Advisory service institutions and a local Development.....	63
LIDIA KALISZCZAK: Selected aspects of the sustainable development.....	70
SŁAWOMIR ZAWISZA: Agriculture of the sustainable development.....	81
ANDRZEJ P. WIATRAC: The ecological policy and the sustainable development of agriculture.....	90
WINCENTY WRZEŚNIEWSKI: Selection of teaching methods in a training process and discussion of project methods.....	101

INFORMATIONS

TERESA KRAKOWSKA: The national competition concerning knowledge about European Union.....	110
KATARZYNA ŁEJMEL: Directions and changes abilities concerning farm and agricultural enterprises organisation in the process of modernising of rural areas in Poland.	126
ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA, JOLANTA PRZYTUŁA: Obtaining of alternative and additional sources of agricultural income in rural areas.....	136
PUBLISHING NEWS	141

ARTYKUŁY

JÓZEF KANIA

Akademia Rolnicza w Krakowie

DOSKONALENIE DORADZTWA ROLNICZEGO W POLSCE NA TŁE DOŚWIADCZEŃ ZAGRANICZNYCH*

1. Uzasadnienie potrzeby funkcjonowania służb doradczych w rolnictwie polskim

Rolnictwo i obszary wiejskie w Polsce są u progu bezprecedensowych w ujęciu historycznym przemian. Konieczność modernizacji rolnictwa i wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich oraz coraz bliższa perspektywa integracji polskiego rolnictwa z Unią Europejską określają obszar zadań niezbędnych do realizacji w najbliższym czasie.

Obszary te to między innymi:

- edukacja w zakresie integracji naszej gospodarki, w tym zwłaszcza rolnictwa z Unią Europejską;
- edukacja rolników i mieszkańców wsi w zakresie przedsiębiorczości rolniczej i pozarolniczej na obszarach wiejskich oraz wskazywanie alternatywnych przedsięwzięć dla gospodarstw rolniczych;
- wspieranie procesów samoorganizowania się producentów rolnych celem tworzenia lepszych warunków sprzedaży swoich produktów: zasady oraz formy organizacji i działania zespołów producenckich i grup marketingowych, integracja producentów z zakładami przetwórczymi;

* Artykuł opracowano w ramach projektu badawczego KBN nr 5P06J 005 16 pt.: „Kierunki rozwoju doradztwa rolniczego w Polsce do roku 2015 w procesie integracji z Unią Europejską”.

- doskonalenie doradztwa organizacyjno-ekonomicznego – w tym szkolenie i pomoc rolnikom w prowadzeniu rachunkowości rolnej, sporządzanie i ocena biznes planów, doradztwo kredytowe;
- rozwój informacji rynkowej – analiza i prognoza cen produktów rolniczych, kształtowanie się popytu i podaży na podstawowe produkty rolnicze, informacja o rynkach zbytu i rynkach zaopatrzenia w środki produkcji;
- bieżące doradztwo technologiczne – wdrażanie i upowszechnianie nowoczesnych metod produkcji roślinnej i zwierzęcej;
- doradztwo w zakresie ekologicznych i integrowanych metod produkcji oraz ochrony środowiska naturalnego;
- doradztwo socjalno-bytowe – kwestie prawne związane z prowadzeniem gospodarstwa rolniczego, zakup lub dzierżawa ziemi, przekazywanie gospodarstw następcom, podatki i ubezpieczenia, opieka zdrowotna, bezpieczeństwo i higiena pracy, planowanie żywienia rodziny i budżetów domowych;
- pomoc w edukacji społeczności lokalnej w zakresie przywództwa (leadership) oraz budowy strategii rozwoju gmin i powiatów oraz w ich wdrażaniu.

Nie sposób sobie wyobrazić aby zadania powyższe oraz procesy dostosowawcze mogły się odbywać bez udziału państwowego (publicznego) doradztwa rolniczego jakie istnieje w naszym kraju. Instytucje tego typu odegrały bowiem kluczową rolę w okresie modernizacji sektora rolnego i przemian w środowisku wiejskim w krajach Europy Zachodniej i w Stanach Zjednoczonych [Kania i Drygas 2000, Kania 1988]. Doświadczenia tych krajów dostarczają niezbitych argumentów, że właśnie doradztwo rolnicze było głównym instrumentem realizacji szeroko rozumianej polityki rolnej i siłą motoryczną dokonywanych tam przeobrażeń w sektorze rolnictwa.

Przepływ wiedzy i informacji od nauki i polityki, przez doradztwo, do praktyki rolniczej (rolników) i odwrotnie jest niezwykle ważnym zagadnieniem w procesie dokonywanych zmian, a zwłaszcza w wzmacnianiu zasobów ludzkich w rolnictwie. Doradcy zatrudnieni w organizacji doradczej, stanowiącej ogniwo Systemu Wiedzy i Informacji Rolniczej, mają tutaj do spełnienia szczególną i bardzo trudną rolę jaką jest osiągnięcie pozytywnych zmian w zachowaniu rolników (zmiana postaw i filozofii ich myślenia). To nie politycy, naukowcy, czy doradcy zmieniają rolnictwo ale właściciele gospodarstw poprzez rozwiązywanie określonych problemów i podejmowanie trafnych decyzji. Bez doradców posiadających świetną wiedzę techniczną i ekonomiczną oraz znakomite umiejętności komunikowania się z rolnikami i otoczeniem, a także bez znaczącego wsparcia doradztwa, nauki i rolnictwa ze strony państwa oraz doradztwa ze strony nauki, osiągnięcie tych zmian będzie niemożliwe.

Doradztwo rolnicze w Polsce jest pod wpływem globalnych trendów jakimi są: globalizacja oraz liberalizacja gospodarki i rynków rolnych, spadek wydatków w podziale dochodu narodowego na zadania o charakterze publicznym (np. doradztwo, nauka, oświata) oraz stopniowa komercjalizacja i prywatyzacja usług doradczych. Niektóre państwowe systemy doradztwa rolniczego szczególnie w krajach o bardzo wysokiej towarowości i dochodowości gospodarstw, niskiej ich liczbie oraz nadprodukcji żywności, przechodzą procesy transformacji w kierunku tworzenia się różnych form doradztwa półpaństwowego (agendy, agencje), prywatnego (związki rolników, stowarzyszenia, izby rolnicze) i komercyjnego (spółki), a także powstają nowe pozarządowe organizacje doradcze. Należy przy tym wziąć pod uwagę, że początkiem prywatyzacji służb publicznych, w tym zwłaszcza doradztwa były zawsze problemy związane z deficytem budżetowym danego kraju.

2. Modele i koncepcje powiązań nauki i doradztwa z praktyką rolniczą

Naukowcy kreują wiedzę, doradcy przekazują ją rolnikom, a rolnicy wykorzystują ją w praktyce. To proste stwierdzenie jest jednym z wielu paradygmatów współczesnego systemu upowszechniania wiedzy rolniczej w naszym kraju. Odnosi się ono do tradycyjnej roli organizacji doradczej, charakterystycznej obecnie dla krajów mniej uprzemysłowionych, polegającej na transferze technologii (TOT¹). Punktem wyjścia jest tutaj opracowanie nowej technologii w jednostce naukowo-badawczej, a następnie jej wdrożenie i upowszechnienie w praktyce. Ten sposób powiązań nauki z doradztwem i praktyką znany jest w literaturze jako **model badawczo-wdrożeniowo-upowszechnieniowy** [Havelock 1969], zaś doradztwo traktowane jest w swej koncepcji jako część Systemu Technologii Rolniczej (ATS²) [Swanson 1986] lub jako część Systemu Rozwoju Rolniczego i Transferu Informacji (ADITS³) [Rivera, 1991]. Przepływ informacji w obu tych koncepcjach doradztwa obrazuje rysunek 1.

Rysunek 1

Przepływ informacji w Systemie Technologii Rolniczej oraz w Systemie Rozwoju Rolniczego i Transferu Informacji

Źródło: Havelock 1969.

¹Skrót od: Transfer of Technology (TOT).

²Skrót od: Agricultural Technology System (ATS).

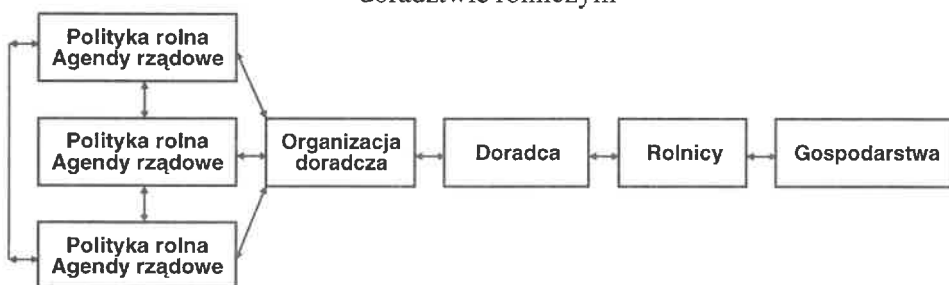
³Skrót od: Agricultural Development and Information Transfer System (ADITS).

Organizacja doradcza otrzymuje informacje z badań rolniczych którą najpierw wdraża u pojedynczego rolnika, a następnie upowszechnia wśród innych producentów.

Podstawową wadą tej koncepcji jest brak przepływu informacji zwrotnej od rolników do doradców, szefów organizacji doradczych i naukowców – co dzisiaj wiąże się z badaniami marketingowymi wśród klientów doradztwa czyli rozeznaniem ich potrzeb i oczekiwań oraz pominięcie w systemie roli badań socjologicznych, psychologicznych, polityki rolnej, ekonomicznej, a także funkcjonowania całego otoczenia instytucjonalnego rolnictwa i wsi. Ten typ powiązań, który obrazuje rysunek 2 jest **modelem społecznej interakcji** w którym wykorzystuje się teorię dyfuzji innowacji oraz uwzględnia potrzeby klientów.

Rysunek 2

Uproszczony schemat przepływu informacji we współczesnym doradztwie rolniczym

Źródło: Ban i Hawkins 1997.

Powiązania powyższe mają swoje odzwierciedlenie w koncepcji doradztwa w USA gdzie jest ono częścią Programu Rozwoju Rolnictwa (APDP⁴), realizowanego przez stanowe uniwersytety rolnicze – tzw. Land Grant University, a także w nowoczesnej koncepcji doradztwa jako ogniwa Systemu Wiedzy Rolniczej i Informacji – (AKIS⁵) [Bunting w: Jones 1987, Roling i Engel 1991].

Pomysł na którym oparto system AKIS zasadza się na tym, że rolnicy wykorzystują bardzo wiele źródeł aby uzyskać informację i osiąść niezbędną wiedzę potrzebną do prowadzenia swoich gospodarstw, wychodząc z założenia, że wiedza powstaje nie tylko w instytucjach naukowych, ale również w wielu innych instytucjach i organizacjach.

Do źródeł wiedzy i informacji z których korzysta współczesny rolnik, zarządzając nowoczesnym gospodarstwem, należą:

- ośrodki doradztwa rolniczego
- izby rolnicze

⁴ Skrót od: Agricultural Process Development Program (APDP).

⁵ Skrót od: Agricultural Knowledge and Information System (AKIS).

- wyniki badań naukowych z różnych dyscyplin nauk stosowanych upowszechnianych przez instytuty naukowo-badawcze i uczelnie wyższe w formie innowacji, tj. technik, technologii, systemów gospodarowania itp.
- prywatne organizacje doradcze
- firmy sprzedające środki produkcji
- firmy skupujące surowce rolnicze
- banki, agencje, fundacje
- resort rolnictwa, finansów, ochrony środowiska
- organizacje pozarządowe
- inni rolnicy.

Wzrost różnych źródeł informacji dostępnych dla rolników stawia nowe wymagania dla organizacji doradczej. Rolnicy bowiem będą się zwracać do doradców tylko po informację z tych dziedzin w których okażą się oni konkurencyjni, a więc lepiej zorientowani, bardziej wiarygodni, dostarczą informacje w odpowiednim czasie i taniej niż inne źródła. Organizacja doradcza musi zatem sama wykorzystywać wszystkie dostępne dla niej źródła informacji w tym wiedzę naukową, własną wiedzę oraz doświadczenie rolników.

W koncepcji AKIS dużą uwagę przywiązuje się do trzeciego modelu powiązań nauki, doradztwa i praktyki tj. **modelu rozwiązywania problemów** w którym całą uwagę koncentruje się na osobie mającej określony problem, a nie na wynikach badań czy innowacji.

Dokładna analiza sytuacji i identyfikacji problemu, a następnie wykorzystanie dostępnej wiedzy i informacji, pozwalają doradcy wspólnie z rolnikiem rozwiązać jego problem i osiągnąć jego cele.

Analizując powyższe modele nie można stwierdzić, że jeden z nich jest dobry, a inne nie – każdy z nich może okazać się bardzo skuteczny jeżeli zostanie użyty adekwatnie do zaistniałego problemu.

W modelu pierwszym doradcy działają jak **specjaliści** (naukowcy) zafascynowani zdobytą wiedzą (wynikami swoich badań), chcący by klienci dostosowali się do oferowanej im informacji (porady). Korekta informacji czy też sposobu jej przekazu nie może być kwestionowana z uwagi na wysoki status doradcy, naukowca czy eksperta. „Dlaczego Oni nie robią tego co Ja im proponuję?” to częste pytanie doradcy – agronoma.

W modelu drugim mamy do czynienia z marketingowym podejściem do upowszechniania innowacji w którym informacja bądź metoda doradcza dostosowywana jest do konkretnej grupy odbiorców. Doradca pełni tutaj rolę **edukatora** który uczy rolników nowoczesnej wiedzy.

W trzecim modelu mamy do czynienia z doradcą tzw. **facylitorem** (specjalistą w zakresie technik pracy grupowej oraz metod identyfikacji i rozwiązywania problemów), który pomaga rolnikom w jasnym określeniu ich problemów i znalezieniu alternatywnych rozwiązań. W ostatnich latach model rozwiązywa-

nia problemów stosowany jest przez organizacje doradcze coraz częściej. Jest to spowodowane świadomością niepożądanych skutków wielu innowacji i faktem, że wiedza i doświadczenie rolników jest bardzo ważnym zasobem do opracowywania dobrych rozwiązań ich problemów.

3. Systemy doradztwa rolniczego w krajach Unii Europejskiej

Z doświadczeń krajów zachodnich wynika, że w miarę postępującego rozwoju rolnictwa zmniejsza się udział doradztwa państwowego i wzrasta konkurencja między różnymi dostawcami usług. Biorąc pod uwagę formę własności doradztwa i źródła jego finansowania można w ogólny sposób wydzielić cztery podstawowe systemy doradztwa w krajach UE, odzwierciedlające zarazem trendy przemian w doradztwie [Kania 1998, Wallace 1997, Ban 1997, Swanson i inni 1997, Agricultural... 1991, Kierunki... 2000]:

1. Doradztwo państwowe – całkowicie finansowane z budżetu państwa bez pobierania opłat za usługi doradcze (Belgia, Włochy, Hiszpania, landy południowe Niemiec, Grecja, Portugalia).
2. Doradztwo państwowe – ale pobierające opłaty za usługi doradcze od rolników, z różną propozycją finansowania poszczególnych usług doradczych przez państwo i samych rolników (Irlandia, Szwecja).
3. Doradztwo półautonomiczne – społeczna kontrola doradztwa podlega procesowi przekazywania jej organizacjom rolniczym lub prywatnym firmom. Bezpośrednia opłata za usługi doradcze staje się coraz bardziej znacząca. Cechą charakterystyczną tego procesu jest obniżka dotacji na doradztwo z budżetu państwa, zwłaszcza w jego początkowej fazie, wyraźnie wzrasta rola doradztwa farmerskiego i komercyjnego firm prywatnych (Holandia, Wielka Brytania).
4. Doradztwo autonomiczne (farmerskie) – prowadzone przez związki i organizacje samorządowe rolników, dofinansowywane w niewielkim stopniu z budżetu państwa. Koszty usług doradczych finansowane są ze środków pochodzących ze składek członkowskich lub/i bezpośrednich opłat za udzielone porady; niektóre z tych rozwiązań funkcjonują już od wielu lat, przy wzrastającym udziale w pokrywaniu kosztów doradztwa przez tych, którzy faktycznie z niego korzystają (Dania – związki farmerów i stowarzyszenia rolników drobnotowarowych, Finlandia – stowarzyszenie centrów rolniczych, stowarzyszenie towarzystw rolniczych oraz organizacji „Martha”, Francja – izby rolnicze, Austria – izby rolnicze, landy północne Niemiec – izby rolnicze).

4. Możliwe warianty funkcjonowania doradztwa rolniczego w Polsce

Aktualnie rozważane są w naszym kraju cztery główne warianty funkcjonowania doradztwa rolniczego:

Wariant 1

Doradztwo w strukturze rządowej –

- a) realizowane w oparciu o istniejące Wojewódzkie Ośrodki Doradztwa Rolniczego (WODR) lub/i*
- b) Regionalne Centra Doradztwa, Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich (RCDRRiOW) (powstałe z przekształcenia WODR)*

W ramach struktur państwowych doradztwa rolniczego wyłaniają się potrzeby: z jednej strony centralnego zarządzania doradztwem przez Ministra Rolnictwa jeśli chodzi o realizację polityki rolnej państwa w aspekcie dostosowań do wymogów *acquis communautaire* UE, a z drugiej decentralizacji zarządzania i uwzględnienia regionalnego podejścia do problemów strukturalnych zróżnicowanych obszarów wiejskich oraz potrzeb i oczekiwań ze strony rolników i mieszkańców obszarów wiejskich.

Oba te zadania mogą w pełni realizować wodr lub regionalne centra doradztwa, po jednym w województwie, z rozwiniętymi działami specjalistycznymi w zależności od specyfiki województwa oraz terenową strukturą oddziałową lub rejonową obejmującą np. obszar powiatu. Ośrodki te powinny być wspomagane przez Krajowe Centrum Doradztwa, Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich.

Taki model doradztwa dostosowany jest do nowej struktury administracyjnej i samorządowej kraju, nie pociąga za sobą żadnych negatywnych skutków finansowych dla budżetu państwa, nie uszczupla kadr doradczych, jest jednolity i prosty. Przepływ informacji w obie strony jest stosunkowo szybki (struktura dwustopniowa), zagwarantowana jest realizacja zadań rządowych (zadania Ministra Rolnictwa i Wojewodów) oraz oczekiwań rolników i mieszkańców wsi (zadania Marszałka, Sejmiku, Starostów, Izby Rolniczych) przy społecznej akceptacji Społecznych Rad Doradztwa Rolniczego, których rola musi być autentycznie duża.

Wariant 2

Doradztwo rządowe w Regionalnych Centrach Doradztwa oraz samorządowe w strukturach samorządu terytorialnego:

Doradztwo państwowe (ODR) wraz ze środkami finansowymi przechodzi do samorządu terytorialnego i staje się narzędziem w realizacji zadań marszałków i starostów.

Wariant 3

Doradztwo rządowe w Regionalnych Centrach Doradztwa oraz samorządowe w Izbach Rolniczych

Doradztwo państwowe realizowane jest przez Regionalne Centra Doradztwa – po 1 w województwie, i obejmuje swoim zasięgiem całe województwo z oddziałami i rejonami na szczeblu powiatu. Realizuje ono zadania wynikające z polityki rządu w zakresie rolnictwa i obszarów wiejskich w tym zwłaszcza integracji z UE.

Służby doradcze specjalizujące się w technologiach produkcji rolniczej, organizacji i ekonomice gospodarstw oraz marketingu produktów rolniczych przechodzą do Izb Rolniczych wraz ze środkami finansowymi i niezbędnym majątkiem. Potrzebna byłaby w tym względzie ustawa (gwarancja rządowa).

Wariant 4

Podział państwowej służby doradczej na trzy niezależne struktury z uwzględnieniem ustaw kompetencyjnych:

- *rządowa – Regionalne Centra Doradztwa*
- *samorządu terytorialnego – Sejmiku*
- *samorządu rolników – Izba Rolniczych*

4.1. Argumenty „za” i „przeciw” rządowej służbie doradczej

Mocne strony:

- doradztwo „wiejskie” tzn. realizowane na rzecz mieszkańców obszarów wiejskich, a nie tylko rolników, poprzez transfer innowacji, uwzględniające w coraz większym stopniu ważne problemy społeczne i środowiskowe, a nie tylko rolnicze,
- konieczność wzmocnienia administracji rządowej w celu sprostania wyzwaniom w zakresie tworzenia priorytetów NPPC⁶ w okresie przedczłonkowskim oraz prawidłowej realizacji WPR⁷ po osiągnięciu członkostwa,
- dobra kadra doradcza (doradcy terenowi, specjaliści zakładowi i administracja zarządzająca) w którą zainwestowano w ostatnich 10 latach olbrzymią wiedzę (kursy szkoleniowe, studia podyplomowe, wyjazdy studyjne, staże zagraniczne itp.,
- bardzo dobra baza techniczna,

⁶ NPPC – Narodowy Program Przygotowania Polski do Członkostwa w UE.

⁷ WPR – Wspólna Polityka Rolna.

- bezpłatna i bardzo szeroka gama usług doradczych dostępna dla wszystkich rolników (dużych i małych, bogatych i biednych) i mieszkańców obszarów wiejskich (informacja rolnicza jest dobrem publicznym),
- sformalizowane więzy z nauką; transfer informacji i innowacji rolniczych odbywa się na zasadzie współpracy, informacja jako dobro publiczne wolne jest od opłat,
- usystematyzowane formy doradztwa; sprawdzone metody i podejścia systemowe,
- wdrażanie i upowszechnianie zrównoważonych metod gospodarowania i ochrony środowiska przyrodniczego oraz podnoszenie świadomości ekologicznej wśród rolników i mieszkańców wsi,
- rozwijanie cech przywódczych i kreowanie liderów wiejskich celem rozwijania różnych form przedsiębiorczości na wsi,
- prowadzenie doradztwa na rzecz kobiet wiejskich oraz dzieci i młodzieży,
- pełnienie roli edukacyjnej dla tych rolników i mieszkańców obszarów wiejskich którzy w przeszłości nie mieli lub obecnie nie mają dostępu do instytucji oświatowych celem doskonalenia swojej wiedzy,
- ustawiczna edukacja rolników i mieszkańców obszarów wiejskich.

Słabe strony:

- usługi doradcze stosunkowo kosztowne dla podatników,
- usługi podlegają często politycznym decyzjom rządu,
- biurokracja i hierarchia ważności zadań doraźnych a nie strategicznych (bardziej reaktywna praca doradcza niż aktywna, w oparciu o dobrze przygotowane programy doradcze z udziałem rolników i liderów społeczności lokalnych),
- stosunkowo wysoki odsetek doradców z wykształceniem średnim,
- pracownicy doradztwa mają pośrednie zobowiązania względem rolników,
- doradztwo nie zawsze zbieżne z faktycznymi potrzebami rolników (klientów),
- doradztwo mało elastyczne – powolne zmiany.

4.2. Argumenty „za” i „przeciw” autonomicznej służbie doradczej w ramach struktur samorządu zawodowego – Izby Rolniczych**Mocne strony:**

- bardziej ukierunkowana na potrzeby i oczekiwania rolników oraz zmianę ich warunków ekonomicznych,
- mniej kosztowna dla rządu,
- potrzeby rolników są znane przez cały czas, krótki czas reakcji na uzyskanie porady,

- doradztwo na zlecenie, opłaty za faktyczne porady,
- specjalizowanie się w usługach doradczych które zaspokajają potrzeby głównie gospodarstw towarowych.

Słabe strony:

- faktyczny koszt usług doradczych dla rolników – wysoki,
- brak gwarancji rządowych przeznaczenia środków budżetowych na finansowanie doradztwa samorządowego,
- nie obejmuje dużego odsetka mieszkańców wsi, którzy nie są rolnikami,
- bardzo niski stopień zatrudnienia w doradztwie autonomicznym,
- zwracanie uwagi przez doradców głównie na duże gospodarstwa i przedsięwzięcia o dużej skali produkcji, ze szkodą dla małych gospodarstw,
- szybkie, ale nie zawsze dostatecznie przemyślane porady,
- tendencja w kierunku redukcji powiązań i wymiany informacji pomiędzy organizacjami doradczymi i rolnikami,
- zmniejszenie akcentu na dobrą informację publiczną,
- traktowanie wiedzy i informacji jako poszukiwanego i cennego towaru,
- specjalizowanie się tylko w usługach doradczych które zaspokajają potrzeby gospodarstw towarowych,
- doradztwo wysoce elastyczne – szybkie zmiany.

5. Podsumowanie i wnioski

Zadania wynikające z sukcesywnego dostosowywania polskiego rolnictwa do struktur Unii Europejskiej często są sprzeczne z interesami producentów rolnych. Stan polskiego rolnictwa wyraźnie odbiega od poziomu rolnictwa unijnego i nieuniknioną jest jego restrukturyzacja. Proces ten wiąże się z redukcją znacznej liczby gospodarstw rolnych, a w następstwie tego z nasileniem się bezrobocia. Rolnicy tracąc swoje stanowiska pracy, i będąc jednocześnie członkami izb rolniczych, mogą być największymi oponentami tych przemian. Istnieje obawa, że doradztwo podporządkowane strukturom izb rolniczych będzie skutecznie hamować postęp dostosowań polskich gospodarstw rolnych do standardów europejskich, zamiast je przyspieszać.

Na podstawie dokonanej analizy systemów doradztwa rolniczego w krajach zachodnich oraz mocnych i słabych stron doradztwa państwowego i doradztwa autonomicznego w kraju i na świecie można sformułować następujące wnioski:

- W ciągu najbliższych dziesięciu lat istnieje konieczność utrzymania rządowej służby doradczej finansowanej z budżetu państwa, stopniowo pozyskującej pozabudżetowe środki finansowe. Jej działalność musi być doskonała oraz poddana społecznej kontroli przez rolników i liderów społeczności wiejskiej.

- Wszystkie pozostałe, zaprezentowane w pracy warianty restrukturyzacji doradztwa i zapewne jeszcze inne rozwiązania są możliwe do realizacji w praktyce. Ich skutki mogą być jednak bardzo różne zarówno dla rządu jak i dla samego doradztwa oraz jego klientów.
- Zarówno publiczne jak i prywatne doradztwo rolnicze może funkcjonować i rozwijać się niezależnie od siebie lub we współpracy i obie te formy mogą być efektywne. Dotyczy to głównie transferu informacji rolniczych a także usług doradczych świadczonych przy zaopatrywaniu gospodarstw w środki produkcji i kontratacji surowców rolniczych oraz świadczeniu usług rolniczych.
- Doradztwo nie może funkcjonować samo dla siebie, w oderwaniu od pozostałych ogniw systemu wiedzy i informacji rolniczej. Współdziałanie z nimi jest niezbędne by mogło ono w pełni wykorzystać swoje możliwości. Nie można również doskonalić doradztwa bez doskonalenia systemu badań naukowych i mechanizmu łączącego je z doradztwem jak również nie można doskonalić zarządzania doradztwem bez możliwości wpływania rolników na jego program i ocenę uzyskiwanych efektów.
- Przyszłość wymagać będzie bardziej zdolnych niezależnych i zorientowanych na klienta doradców. Nacisk skierowany powinien być na jakość interakcji pomiędzy doradcą a klientem lub grupą celową klientów, a nie na przesyłanie informacji rolniczej (z góry w dół) poprzez zhierarchizowany system. Niezwykle ważnym będzie stosowanie tzw. podejścia uczestniczącego tzn. wspólne wykorzystywanie przez doradcę i rolnika doświadczenia rolników i najlepszej wiedzy naukowej celem doskonalenia gospodarstw i całego rolnictwa
- Dobre zarządzanie jest głównym warunkiem osiągnięcia sukcesów w doradztwie. Odnosi się to zarówno do organizacji doradczej jako instytucji – planowanie, organizowanie, zatrudnianie, kierowanie, koordynowanie i budżetowanie – jak i do procesu zarządzania programami doradczymi – planowanie, monitorowanie i ocena.
- Aktywne uczestnictwo rolników i mieszkańców społeczności lokalnych w przygotowaniu i realizacji programów doradczych jest kluczem w osiąganiu zakładanych w nim efektów. Potrzebne są w tym celu strategie włączania rolników do programów w zakresie wyznaczania potrzeb technologicznych, programowania szkoleń, wizyt polowych i studyjnych, pokazów, demonstracji itp.
- Doradztwo wymaga wsparcia ze strony polityki rolnej państwa poprzez:
 - ustawowe rozwiązanie co do systemu doradztwa rolniczego w naszym kraju,
 - właściwy klimat dla rozwoju makroekonomicznego kraju i regionów,
 - właściwe kierunki rozwoju wsi i rolnictwa,
 - dobrą politykę finansową, fiskalną i kredytową dla rolnictwa,
 - dofinansowanie programów doradczych i badawczych adekwatnych do potrzeb i oczekiwań rolników.

LITERATURA

1. Agricultural Advisory Services in OECD countries. (1991). OECD, Paris.
2. Ban van den A. W., Hawkins H. S. (1997): Doradztwo rolnicze. Blackwell Science – MSDR zs. w AR, Kraków.
3. Drygas M. (2000): Trendy rozwojowe doradztwa rolniczego w świecie a kierunki zmian doradztwa rolniczego w Polsce. [w:] Kierunki rozwoju doradztwa rolniczego u progu XXI wieku. MRiRW, KCDRRiOW, Poznań – Przysiek.
4. Havelock R.G. (1969): Planning for innovation through dissemination and utilisation of knowledge. University of Michigan, Institute for Social Research, Centre for Research on Utilisation and Scientific Knowledge, Ann Arbor.
5. Improving Agricultural Extension. (1997). Edited by Swanson B. E., R. P. Bentz and A. J. Sofranko. FAO, Rome.
6. Jones G.E. (1986): Investing in extension: strategies and goals. Elsevier Applied Science Publishers, London.
7. Kania J. (1998): Doradztwo rolnicze – doświadczenia i wnioski z krajów Unii Europejskiej adekwatne do warunków polskich. „Podstawy integracji europejskiej w aspekcie rozwoju obszarów wiejskich”. Praca zbiorowa pod red. J. Kani. Wydawnictwo Akademii Rolniczej, Kraków.
8. Kania J. (2000): Koncepcje i kierunki doskonalenia systemu doradztwa rolniczego w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej. [w:] Kierunki rozwoju doradztwa rolniczego u progu XXI wieku. MRiRW, KCDRRiOW, Poznań – Przysiek.
9. Kierunki zmian w systemach doradztwa rolniczego na świecie. Praca zbiorowa pod red. J. Kani i M. Drygasa (2000), MSDR zs. w AR, Kraków.
10. Rivera W.M. (1991): Concepts and frameworks in international extension; an academic review. Journal of Extension Systems, No 2, Bombay.
11. Röling N.G. (1988): Extension science: information systems in agricultural development. Cambridge University Press, Cambridge.
12. Röling N.G., Engel P. (1991): From a knowledge system perspective: concepts and issues. [In:] The Edited Proceedings of the European Seminar on Knowledge Management and Information Technology. Agricultural University, Department of Extension Science, Wageningen.
13. Rural Knowledge Systems for the 21st Century. Edited by Jan Wallace, AERDD,(1997), The University of Reading, Reading.
14. Swanson B.E. (1986): An analytical framework. University of Illinois, INTERPAKS, Urbana.

JÓZEF KANIA

**DOSKONALENIE DORADZTWA ROLNICZEGO W POLSCE NA TLE
DOŚWIADCZEŃ ZAGRANICZNYCH**

STRESZCZENIE

W niniejszej pracy uzasadniono potrzebę funkcjonowania i dalszego rozwoju służby doradczej w rolnictwie polskim oraz przedstawiono różne możliwe warianty systemu doradztwa rolniczego w naszym kraju z uwzględnieniem ich mocnych i słabych stron. Podstawą proponowanych koncepcji rozwiązań była analiza systemów doradztwa rolniczego w krajach Unii Europejskiej oraz modeli i koncepcji powiązań nauki z doradztwem i praktyką rolniczą. Autor opowiada się za utrzymaniem w najbliższych latach systemu doradztwa publicznego w naszym kraju i jego doskonaleniem wobec nowych wyzwań jakie stoją przed wsią i rolnictwem w aspekcie integracji z Unią Europejską.

JÓZEF KANIA

**IMPROVING OF THE AGRICULTURE ADVISORY SERVICE IN POLAND AGAINST
A BACKGROUND OF FOREIGN EXPERIENCES**

SUMMARY

In this paper the need of functionality and further development of advisory service in Polish agriculture is justified. Various possible variants of agricultural advisory service system in Poland and their weak and strong aspects are presented. A basis of suggested solutions was an analysis of agriculture advisory service systems in European Union countries and models and conceptions of science connections with advisory service and farming practice. The author

opts for the existence of public advisory service in Poland and its improving in the face of new challenges for agriculture and a country in the aspect of UE integration.

MIROSLAW DRYGAS

*Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN
w Warszawie*

EDWARD MATUSZAK

*Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
w Poznaniu*

POTRZEBY INFORMACYJNE OŚRODKÓW DORADZTWA ROLNICZEGO¹

W dobie nasilającej się globalizacji procesów gospodarczych i gwałtownego rozwoju technik informatycznych informacja staje się najcenniejszym dobrem. Posiadanie odpowiedniej informacji i w odpowiednim czasie staje się podstawowym warunkiem osiągnięcia sukcesu ekonomicznego na wysoce konkurencyjnych rynkach światowych.

Rola i znaczenie informacji w gospodarce rynkowej znajduje także coraz większe zrozumienie w Polsce, co znajduje coraz szersze odbicie w zachowaniach działających na rynku przedsiębiorców, w tym rolników.

Każdy podejmujący decyzje stara się przed ich podjęciem pozyskać możliwie najwięcej informacji ażeby maksymalizować korzyści lub/i minimalizować niekorzystne skutki podejmowanych decyzji. Dotyczy to decyzji w sprawach bieżących np. zakupów środków codziennego użytku ale także angażujących znaczne środki działań inwestycyjnych, których efekty mogą nastąpić po upływie dłuższego okresu czasu. W rolnictwie skutki większości podejmowanych decyzji ocenić można najczęściej po upływie dłuższego okresu czasu. Stąd zainteresowanie informacjami duże a zakres potrzeb informacyjnych obszerny.

Od początku wchodzenia rolnictwa w gospodarkę rynkową odczuwany jest w Polsce brak kompleksowego systemu informacji rolniczej. Brak ten odczuwany jest zarówno przez rolników jak i na różnych szczeblach podejmowania ważnych dla sytuacji w rolnictwie decyzji. Potrzeba zbudowania systemu informacji rolniczej postulowana była i jest przez Ośrodki Doradztwa Rolniczego,

¹ W artykule zaprezentowano wyniki badań ankietowych zrealizowanych przez autorów artykułu w ramach projektu badawczego nr 5 PO6J 005 16 pt.: „Kierunki rozwoju doradztwa rolniczego w Polsce do 2015 roku w procesie integracji z Unią Europejską”.

które uczestniczyły w tworzeniu obecnie funkcjonującej informacji rolniczej od samego początku. Ośrodki Doradztwa Rolniczego posiadają zasoby informacji i funkcjonujące kanały (sposoby) jej rozpowszechniania, dzięki którym dla wielu odbiorców – zwłaszcza rolników ale nie tylko – są ważnym źródłem informacji. Aby sprostać rosnącym oczekiwaniom odbiorców same gromadzą informacje z różnych dostępnych źródeł, co czyni je równocześnie odbiorcami informacji. Jako odbiorcy informacji mają określone potrzeby informacyjne, źródła pozyskiwania informacji i oczekiwania wobec instytucji i organizacji, które są dla nich, lub w ich opinii powinny być, źródłem informacji.

Poznanie potrzeb informacyjnych, źródeł pozyskiwania informacji, preferowanych form pozyskiwania informacji przez Ośrodki Doradztwa Rolniczego, było celem przeprowadzonych, w okresie od czerwca do sierpnia 2000 roku, badań ankietowych. Przygotowaną w tym celu ankietę otrzymały:

- 42 Ośrodki Doradztwa Rolniczego,
- 6 Regionalnych Centrów Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich (RCDRRiOW).

Odpowiedzi udzieliło 37 ODR i RCDRRiOW co stanowi 77% państwowych jednostek doradztwa rolniczego i czyni wyniki badań reprezentatywnymi w badanym zakresie. Sześć spośród analizowanych jednostek przekazało po kilka egzemplarzy ankiet wypełnionych przez wewnętrzne komórki organizacyjne (działy, zakłady). Razem wypełnione zostały 53 ankiety i wszystkie nadesłane odpowiedzi ankietowe zostały włączone do analizy.

Ankieta zawierała następujące pytania:

1. Jakiego rodzaju informacji Pana(i) instytucja najczęściej poszukuje?
2. Jakie informacje potrzebne w Pana(i) instytucji jest najtrudniej pozyskać?
3. Proszę wymienić instytucje (organizacje), z których zasobów (usług) informacyjnych Pana(i) instytucja korzysta najczęściej.
4. Proszę wymienić instytucje/organizacje, które ocenia Pan(i) najwyżej ze względu na jakość i użyteczność dostarczanych informacji:
5. Jakiego rodzaju informacji brakuje Pana(i) instytucji?
6. Jakie instytucje lub organizacje zdaniem Pana(i) powinny zbierać i dostarczać informacje (potrzebne) Waszej instytucji? – *(proszę wymienić)*.
7. W jakiej formie informacja byłaby najbardziej odpowiednia dla Pana(i) instytucji?
(proszę uszeregować w skali 1 – 5, gdzie 5 = najbardziej pożądana forma informacji)

pisana – broszura informacyjna

słowna – na zgłoszone zapotrzebowanie

- słowna – w trakcie cyklicznych spotkań informacyjnych
 telefonicznie
 na dyskietce
 za pośrednictwem internetu
 innej – jakiej?
8. Proszę określić jakiej tematyki będą dotyczyły w przyszłości potrzeby informacyjne Pana(i) instytucji:
9. Możliwość korzystania z informacji z zewnątrz instytucji jest/będzie w przyszłości dla dobrego funkcjonowania instytucji: (*proszę podkreślić i/lub dopisać*)
jest obecnie:	bez znaczenia	ważna	bardzo ważna
będzie w przyszłości:	bez znaczenia	ważna	bardzo ważna
10. Jak Pan(i) ocenia działalność Ośrodka Doradztwa Rolniczego w sferze informacji rolniczej?
 bardzo dobrze, dobrze, dostatecznie, niedostatecznie
11. Proszę o zgłoszenie uwag, propozycji ważnych Pana(i) zdaniem i dotyczących zagadnień podejmowanych w niniejszej ankiecie, które nie zostały ujęte w pytaniach.

Ankieta zawierała zarówno pytania otwarte jak i zamknięte. W aneksie do ankiety zamieszczony został, zawierający 40 pozycji, przykładowy spis obszarów informacyjnych. Respondenci korzystali z tego zestawu udzielając odpowiedzi na pytania Nr 1, 2, 5 i 8, dopisując równocześnie dodatkowe odpowiedzi według własnej opinii.

W dalszej części artykułu przedstawione zostały wyniki badań. Dla większej czytelności uzyskanych odpowiedzi zostały one pogrupowane według następujących kategorii informacji:

- informacje rynkowe,
- informacje z zakresu postępu w technologiach produkcji, wymagań jakościowych dotyczących produkcji i produktów rolnych,
- informacje z zakresu wspierania przedsiębiorczości,
- informacje prawne,
- informacje dotyczące dostosowywania rolnictwa do integracji z Unią Europejską,
- aktualne dane statystyczne dotyczące rolnictwa,
- różne.

Tabela 1

Potrzeby informacyjne państwowych instytucji doradczych

Wyszczególnienie	Liczba odpowiedzi *			
	A	B	C	D
Informacje rynkowe				
aktualne informacje o cenach i warunkach sprzedaży/skupu produktów rolniczych	36	14	8	12
aktualne informacje o cenach i warunkach zakupu środków do produkcji rolniczej	21	5	6	7
aktualne, wiarygodne prognozy rynków zbytu produktów rolnych	19	17	17	12
aktualne, wiarygodne prognozy cen na produkty rolnicze	18	14	8	12
informacje dotyczące skupu interwencyjnego przez Agencję Rynku Rolnego	16	3	—	—
informacje dotyczące lokalnych rynków produktów rolnych	10	3	—	—
aktualne ceny maszyn i narzędzi rolniczych	9	2	2	—
informacje rynkowe dotyczące warunków, wymagań i możliwości bezpośredniej sprzedaży produktów wytwarzanych w gospodarstwie	8	8	1	3
adresy producentów środków produkcji dla rolnictwa	7	2	—	—
wiarygodne informacje dotyczące zalet środków do produkcji rolniczej (pasze, nawozy, materiał hodowlany, środki ochrony roślin)	6	5	2	1
informacje dotyczące wiarygodności rynkowych kontrahentów	4	11	4	1
informacje z zakresu marketingu produktów rolnych	—	—	—	3
Informacje z zakresu postępu w technologiach produkcji, wymagań jakościowych dotyczących produkcji i produktów rolnych				
informacje dotyczące wymagań jakościowych dla produktów roślinnych	12	1	—	13
informacje dotyczące wymagań w zakresie budownictwa inwentarskiego	10	7	3	3
informacje dotyczące rolnictwa ekologicznego	10	1	1	—
informacje dotyczące wymagań jakościowych dla produktów zwierzęcych	9	—	—	14
informacje dotyczące wymagań w zakresie ochrony środowiska	9	2	—	7
informacje dotyczące wymagań w zakresie chowu i hodowli zwierząt	7	3	1	1
informacje dotyczące metod produkcji zapewniających wymaganą jakość produktów roślinnych	7	4	—	—
nowości technologiczne w produkcji rolniczej	7	4	6	11
informacje dotyczące metod produkcji zapewniających wymaganą jakość produktów zwierzęcych	6	4	—	—
Informacje z zakresu wspierania przedsiębiorczości				
aktualne informacje o możliwościach i warunkach pozyskania kredytów na rozwój gospodarstwa	25	2	—	6
informacje dotyczące uruchomienia dodatkowej/ innej działalności gospodarczej	17	10	7	10
informacje dotyczące funkcjonowania grup producentów	16	5	3	4
informacje dotyczące organizowania małej przetwórczości na obszarach wiejskich	10	8	3	12
informacje dotyczące planów/strategii/kierunków rozwoju województwa	8	4	8	3

Wyszczególnienie	Liczba odpowiedzi *			
	A	B	C	D
informacje dotyczące planów/strategii/kierunków rozwoju gminy	6	5	7	2
aktualne informacje o możliwościach i warunkach pozyskania korzystnych kredytów na cele infrastrukturalne (telefony, kanalizacja, wodociągi, drogi, itp.)	5	—	—	—
informacje dotyczące planów/strategii/kierunków rozwoju powiatu	5	5	7	2
możliwość pozyskania środków na rozwój obszarów wiejskich	2	1	3	14
informacje dotyczące planów zagospodarowania przestrzennego	—	—	4	—
dywersyfikacja produkcji rolniczej	—	—	—	7
aktywizacja ludności rolniczej	—	—	—	3
Informacje prawne				
informacje prawne /podatkowe, w tym ulgi podatkowe, funkcjonowanie różnych podmiotów gospodarczych, podatkowe (w tym VAT w rolnictwie), zakup i sprzedaż gospodarstwa, wynajmowanie gruntów rolnych	18	20	15	19
Dostosowanie do integracji z Unią Europejską				
wyniki negocjacji z UE dotyczące rolnictwa (wymagania jakościowe, limity produkcji, dostosowanie prawa do integracji z UE)	13	11	9	30
informacje dotyczące możliwości i warunków korzystania ze środków pomocowych Unii Europejskiej	32	18	9	19
Aktualne dane statystyczne dotyczące rolnictwa, zakładów przetwórczych w ujęciu województwa, powiatu, gminy				
struktura zasiewów, stan pogłowia, plony, wydajności jednostkowe, wielkość sprzedaży, liczba zakładów przetwórczych, zdolności produkcyjne zakładów przetwórczych, poziom bezrobocia	8	15	15	1
Różne				
informacje dotyczące podwyższania kwalifikacji/zmiany kwalifikacji zawodowych	6	4	2	3
prognozy rozwoju wsi i rolnictwa, polityka państwa wobec rolnictwa i wsi	5	2	6	—
informacje dotyczące pomocy dla uczących się dzieci/wyboru kierunku kształcenia	1	3	—	—
informacje dotyczące kompetencji poszczególnych instytucji pracujących na rzecz wsi i rolnictwa	1	3	—	—
warunki współpracy przygranicznej	—	1	—	—
nie mamy większych problemów z pozyskaniem informacji	—	1	—	—

*- liczba ankiet = 53

Zestawienie odpowiedzi na pytania:

1. Jakiego rodzaju informacji Pana(i) instytucja najczęściej poszukuje? – kolumna A.
2. Jakie informacje potrzebne w Pana(i) instytucji jest najtrudniej pozyskać? – kolumna B.
3. Jakiego rodzaju informacji brakuje Pana(i) instytucji? – kolumna C.
4. Proszę określić jakiej tematyki będą dotyczyły w przyszłości potrzeby informacyjne Pana(i) instytucji? – kolumna D.

Odpowiedzi zamieszczone w tabeli 1 wskazują na duże zróżnicowanie aktualnych i przyszłych potrzeb informacyjnych Ośrodków Doradztwa Rolniczego oraz dostępności do różnych informacji. Generalnie jednak – w poszczególnych kategoriach informacji – znajdują się informacje, które przez wiele ośrodków wskazane zostały jako:

- poszukiwane przez ODR i RCDRRiOW,
- trudne do pozyskania,
- brakujące i potrzebne w przyszłości.

W grupie informacji rynkowych informacjami takimi są:

- informacje o cenach i warunkach sprzedaży i skupu produktów rolniczych,
- informacje o cenach i warunkach zakupu środków do produkcji rolniczej,
- aktualne, wiarygodne prognozy rynków zbytu produktów rolnych,
- aktualne, wiarygodne prognozy cen na produkty rolnicze,
- informacje rynkowe dotyczące warunków, wymagań i możliwości bezpośredniej sprzedaży produktów wytwarzanych w gospodarstwie,
- informacje dotyczące wiarygodności rynkowych kontrahentów.

W grupie informacji dotyczących technologii produkcji rolniczej informacjami takimi są:

- informacje dotyczące wymagań jakościowych dla produktów zwierzęcych,
- informacje dotyczące wymagań w zakresie budownictwa inwentarskiego,
- nowości technologiczne w produkcji rolniczej,
- informacje dotyczące wymagań jakościowych dla produktów roślinnych,
- informacje dotyczące wymagań w zakresie ochrony środowiska.

W zakresie wspierania przedsiębiorczości wyróżnić można dwie grupy potrzeb a mianowicie:

1. Informacje służące wspieraniu rozwoju rolników i ich gospodarstw:
 - a) aktualne informacje o możliwościach i warunkach pozyskania kredytów na rozwój gospodarstwa,
 - b) informacje dotyczące funkcjonowania grup producentów.
2. Informacje dotyczące pozarolniczych form aktywności rolników i mieszkańców wsi:
 - a) informacje dotyczące uruchomienia dodatkowej/innej działalności gospodarczej,
 - b) informacje dotyczące organizowania małej przetwórczości/przedsiębiorczości na obszarach wiejskich,
 - c) informacje dotyczące planów/strategii/kierunków rozwoju województwa,
 - d) informacje dotyczące planów/strategii/kierunków rozwoju gminy.

Na brak informacji prawnych wskazywało ponad 30% ankietowanych. Odpowiedzi zamieszczone w ankietach pozwalają stwierdzić, że brak informacji w tym obszarze dotyczy różnych dziedzin. Generalnie skupiają się wokół problemów podatków, w tym także podatku VAT w rolnictwie, ulg podatkowych, ubezpieczeń, przekazywania i nabywania gospodarstw, prawnych i finansowych aspektów uruchamiania pozarolniczych form aktywności gospodarczej i związanych z nimi podatków, prawnych aspektów funkcjonowania grup producentów, itp. Najwięcej ośrodków wskazywało na potrzeby w zakresie informacji prawnych jako „trudne do pozyskania” i „potrzebne w przyszłości”.

Osobna grupa potrzeb, wyraźnie eksponowana przez respondentów to potrzeby informacyjne związane z dostosowywaniem rolnictwa do integracji z Unią Europejską. Informacje z tego zakresu wskazane zostały jako szczególnie potrzebne w przyszłości.

Wśród aktualnie poszukiwanych informacji z tego zakresu dominowały (postęp w negocjacjach z UE w sprawach dotyczących rolnictwa, standardy i wymagania jakościowe dla produktów rolniczych i sposobów ich wytwarzania, prawo w krajach UE dotyczące spraw funkcjonowania rolnictwa, organizacje rolnicze w krajach UE, ich zakres kompetencji i sposoby funkcjonowania, możliwości i warunki korzystania ze środków pomocowych Unii Europejskiej - głównie programu SAPARD).

Jako potrzebne w przyszłości wskazywane były informacje dotyczące:

- dopłat bezpośrednich w rolnictwie, sposobów obliczania wielkości tych dopłat,
- Zintegrowany System Zarządzania i Kontroli,
- funduszy strukturalnych na rozwój obszarów wiejskich i rolnictwa.

Potrzeby informacyjne, określone jako dane statystyczne, dotyczyły aktualnej struktury zasiewów, plonów, zbiorów, stanu inwentarza, wielkości sprzedaży produktów rolnych, przedsiębiorstw skupujących produkty rolne, zakładów przetwórczych, aktualnej sytuacji w zakresie zanieczyszczeń środowiska, wielkości bezrobocia, sytuacji dochodowej różnych grup gospodarstw i odnosiły się gmin, powiatów, województwa. W powszechnej opinii Ośrodki Doradztwa Rolniczego postrzegane są jako źródło informacji dla innych odbiorców w wielu spośród wymienionych dziedzin. Ośrodki również chętnie korzystałyby z oficjalnych danych statystycznych dotyczących wymienionych dziedzin. Stan ten dotyczył głównie sytuacji aktualnej a potrzeba informacji statystycznych w przyszłości wskazana została tylko przez jeden Ośrodek Doradztwa Rolniczego.

Tabela 2

Źródła informacji dla państwowych instytucji doradztwa rolniczego

Nazwa instytucji (organizacji)	Liczba odpowiedzi *		
	A	B	C
Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa	36	21	11
Agencja Rynku Rolnego	31	19	7
Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi	24	20	20
Urząd Statystyczny	23	12	16
Przedsiębiorstwa (firmy) skupujące produkty rolne i sprzedające środki do produkcji rolniczej	23	8	6
Uczelnie rolnicze	18	12	7
Rolnicze instytuty naukowo-badawcze	17	17	19
Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa	15	11	3
Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich	14	12	17
Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej	13	16	6
Urzędy administracji państwowej	11	5	—
Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin	10	6	—
Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa	10	6	—
Banki	10	4	—
Internet	10	1	—
Urzędy samorządowe	9	5	9
Centrum Informacji Europejskiej – Urząd Komitetu Integracji Europejskiej	9	5	5
Ośrodki Doradztwa Rolniczego	9	8	4
Centralny Ośrodek Badania Odmian Roślin Uprawnych	8	6	—
Instytut Budownictwa Mechanizacji i Elektryfikacji Rolnictwa	8	6	—
Zakład Ubezpieczeń Społecznych/KRUS	7	—	—
Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa	6	—	—
Instytut Zootechniki	6	7	—
Prasa fachowa	5	4	—
Instytut Ochrony Roślin	4	4	—
Instytut Sadownictwa i Kwiaciarstwa	4	—	—
Izby Rolnicze	4	—	3
Okręgowa Stacja Hodowli Zwierząt	4	1	—
Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa	2	2	2
Rolnicze Związki Branżowe	2	2	—
Stacja Hodowli i Unasienniania Zwierząt	2	2	—
Wojewódzka Inspekcja Sanitarna	1	1	—
Giełdy rolnicze	—	—	1
Centra informacji – specjalnie utworzone	—	—	2
Brak odpowiedzi	—	—	6

1. Proszę wymienić instytucje (organizacje), z których zasobów (usług) informacyjnych Pana(i) instytucja korzysta najczęściej? – w kolumnie A
2. Proszę wymienić instytucje (organizacje), które ocenia Pana(i) najwyżej ze względu na jakość i użyteczność dostarczanych informacji? – w kolumnie B
3. Jakie instytucje lub organizacje zdaniem Pana(i) powinny zbierać i dostarczać informacje potrzebne Waszej Instytucji? – w kolumnie C.

W tabeli 2 zestawiono odpowiedzi dotyczące źródeł informacji dla jednostek doradztwa rolniczego, ocenę jakości i użyteczności dostarczanych informacji oraz odpowiedź na pytanie jakie instytucje powinny zbierać i dostarczać informacje dla instytucji doradztwa rolniczego.

Komentarza wymagają niektóre zawarte w nich dane liczbowe. Stosunkowo dużo ośrodków, jako źródło informacji wskazało rolnicze instytuty naukowo-badawcze używając wspólnego określenia bez wymieniania nazw poszczególnych instytutów. Równocześnie inne ośrodki wymienili nazwy niektórych instytutów i jednostek badawczo-rozwojowych zamieszczonych w tabeli 2. Tym samym instytuty wymienione z nazwy zostały wymienione częściej jako instytucje, z których informacji ODR i RCDRRiOW korzystają częściej. Generalnie rolnicze instytuty naukowo-badawcze oraz uczelnie rolnicze mają w ocenie jednostek doradztwa rolniczego wysoką pozycję jako źródła poszukiwanych informacji.

Najwyższą pozycję wśród wskazanych źródeł informacji zajmuje Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi wraz z dwoma podległymi mu agencjami: Agencją Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa oraz Agencją Rynku Rolnego. Spośród resortowych instytutów naukowo-badawczych największe oczekiwania adresowane są do Instytutu Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej.

Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich wskazywane jest również często jako instytucja, od której oczekuje się zbierania i dostarczania Ośrodkom informacji przydatnych w pracy doradczej.

Na uwagę zasługuje również wskazanie Ośrodków Doradztwa Rolniczego i wydawanych przez nich biuletynów jako źródła informacji dla innych ośrodków. Koresponduje to z jedną z opinii sformułowaną w dodatkowych uwagach zamieszczonych w ankiecie, a mianowicie zobowiązać Ośrodki Doradztwa Rolniczego, Krajowe Centrum Doradztwa, Regionalne Centra Doradztwa, instytuty naukowo-badawcze i uczelnie rolnicze do bezpłatnej wymiany wydawanych przez nie publikacji.

Respondenci wypowiedzieli się również na następujące tematy:

1. W jakiej formie informacja byłaby najbardziej odpowiednia dla Pana(i) instytucji?
(maksymalna ranga = 5 punktów, w skali od 0 do 5)

za pośrednictwem internetu,	4.2 pkt.
pisana – broszura informacyjna,	4.0 pkt.
na dyskietce,	3.4 pkt.
słowna – w trakcie cyklicznych spotkań informacyjnych,	2.5 pkt.
słowna – na zgłoszone zapotrzebowanie,	2.4 pkt.
telefonicznie.	2.4 pkt.

Zaskoczeniem może być szybko rosnące znaczenie internetu jako preferowanej formy (narzędzia) pozyskiwania informacji. Natomiast – zgodnie z powszechną opinią – niska jest ranga informacji przekazywanych słownie i telefonicznie.

2. Możliwość korzystania z informacji z zewnątrz instytucji jest/będzie w przyszłości dla dobrego funkcjonowania instytucji:

	bez znaczenia	ważna	bardzo ważna
jest obecnie:	0	10	43
będzie w przyszłości	0	0	53

Respondenci potwierdzili w swoich opiniach duże znaczenie pozyskiwanych informacji z innych instytucji. Jednomyślnie potwierdzili też, że w przyszłości informacje będą ważniejsze niż obecnie.

3. Jak Pan(i) ocenia działalność Ośrodka Doradztwa Rolniczego w sferze informacji rolniczej?

- bardzo dobrze	15 odpowiedzi,
- dobrze	31 odpowiedzi,
- dostatecznie	3 odpowiedzi,
- niedostatecznie	0 odpowiedzi,
- brak odpowiedzi	4 odpowiedzi.

W dodatkowych komentarzach do tego pytania powtarzało się stwierdzenie, że zakres działalności informacyjnej świadczonej odbiorcom przez Ośrodki Doradztwa Rolniczego i Regionalne Centra Doradztwa mógłby być szerszy ale ograniczony jest posiadanymi środkami finansowymi.

Uwagi i propozycje dotyczące kwestii nie ujętych w pytaniach a zdaniem respondentów ściśle powiązanych z podejmowanymi w ankiecie zagadnieniami.

1. Brak jest w Polsce jednolitego systemu informacji rolniczej i sprawnego przekazywania danych. Jest dużo instytucji, które zbierają i gromadzą dane ale każda działa w innym systemie. Nie można tego skoordynować na szczeblu krajowym.
2. Brak jest wiarygodnych danych statystycznych dotyczących rolnictwa i obszarów wiejskich - ostatni powszechny spis w 1996 roku.
3. Niezbędne jest wdrożenie systemu prognozowania i sygnalizacji występowania chorób i szkodników upraw.

4. Szczególnie trudno jest pozyskać informacje dotyczące „obszarów wiejskich”, zwłaszcza w odniesieniu do mniejszych jednostek terytorialnych.
5. W środkach masowego przekazu powinny być przekazywane informacje w pełni wiarygodne. Mniej deklaracji a więcej faktów mogących stanowić źródło realnych efektów.
6. Brakuje informacji rolniczych dostępnych za pośrednictwem internetu.
7. Tworzenie przez Ośrodki Doradztwa Rolniczego własnych baz danych jest bardzo kosztowne. ODR nie posiadają na ten cel wystarczających środków.

Podsumowanie

1. Zakres potrzeb informacyjnych instytucji doradztwa rolniczego jest obszerny i zróżnicowany. Największa zgodność odpowiedzi ankietowanych wystąpiła w zakresie „najczęściej poszukiwanych informacji” (36 wskazań w 53 ankietach) i dotyczyła aktualnych informacji cenowych i warunków sprzedaży/skupu produktów rolniczych.
Generalnie największe potrzeby informacyjne dotyczyły informacji rynkowych; na drugim miejscu - pod względem ilościowym - wśród informacji najczęściej poszukiwanych znalazły się informacje z zakresu wspierania przedsiębiorczości a na trzecim dotyczące postępu w technologiach produkcji rolniczej, wymagań jakościowych dotyczących produkcji i produktów rolniczych.
2. Wśród poszukiwanych przez instytucje doradztwa rolniczego informacji, zbyt wiele określanych jest jako „trudne do pozyskania” i „brakujące”. Świadczy to o braku systemowych rozwiązań w zakresie zbierania, przetwarzania i rozpowszechniania informacji rolniczej.
3. Wśród aktualnych i przyszłych źródeł informacji dla instytucji doradczych dominującą pozycję zajmuje Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa i Agencja Rynku Rolnego.
W stronę tych instytucji oraz rolniczych instytutów naukowo-badawczych i Krajowego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich kierowane są przede wszystkim oczekiwania w zakresie gromadzenia i dostarczania informacji potrzebnych instytucjom doradczym.

MIROSLAW DRYGAS, EDWARD MATUSZAK

POTRZEBY INFORMACYJNE OŚRODKÓW DORADZTWA ROLNICZEGO

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono wyniki badania aktualnych i przyszłych potrzeb w zakresie informacji potrzebnych w pracy doradczej Ośrodków Doradztwa Rolniczego i Regionalnych Centrów Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich. Generalnie, jako najczęściej poszukiwane informacje, wskazane zostały informacje rynkowe; na drugim miejscu – pod względem ilościowym – wśród informacji najczęściej poszukiwanych znalazły się informacje z zakresu wspierania przedsiębiorczości, a na trzecim dotyczące postępu w technologiach produkcji rolniczej, wymagań jakościowych dotyczących produkcji i produktów rolniczych.

Wyraźnie wskazany został także niedobór informacji związanych z dostosowywaniem rolnictwa do integracji z UE, a w przyszłości również potrzeby informacyjne dotyczące zasad Wspólnej Polityki Rolnej i funduszy strukturalnych.

Wśród aktualnych i przyszłych źródeł informacji dla instytucji doradczych dominującą pozycję zajmuje Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz podległe mu Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa oraz Agencja Rynku Rolnego. W stronę tych instytucji oraz rolniczych instytutów naukowo-badawczych i Krajowego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich kierowane są przede wszystkim oczekiwania w zakresie gromadzenia i dostarczania informacji potrzebnych instytucjom doradczym.

MIROSLAW DRYGAS, EDWARD MATUSZAK

INFORMATION NEEDS FOR AGRICULTURE ADVISORY CENTERS

SUMMARY

In the article presented the results of research in the field of actual and future information needs necessary for proper function of the Agricultural Advisory Centers and the Regional Advisory Centers for Agricultural and Rural Development.

It revealed that the most needed information is information about market, then information connected with support in entrepreneurship and on the third position there is progress in technology of agricultural production with required quality in production and in agricultural products.

It was clearly shown that there is a shortage of information connected with adapting agriculture to integration with the EC and there will be a need for information about the Common Agricultural Policy and structural funds.

The leading source of actual and future information for an advisory institutions is the Ministry of Agriculture and Rural Development, Agency for Agricultural Restructuring and Modernization and the Agency for Agricultural Market. These organizations with research and development institutions and the National Advisory Center for Agriculture and Rural Development are expected to gather and pass necessary information to advisory institution.

WALDEMAR WIERŻYŃSKI*

ROLA PAŃSTWOWEGO DORADZTWA ROLNICZEGO W UPOWSZECHNIANIU W ŚRODOWISKACH WIEJSKICH WIEDZY Z ZAKRESU PROCESU INTEGRACYJNEGO

1. Wprowadzenie

Ogólnoświatowe tendencje, jakim podlega obecnie doradztwo rolnicze pokazują, iż wkracza ono w zupełnie nową fazę rozwoju. Dynamicznie zmienia się i/lub poszerza zakres jego działania; zaspokojenie potrzeb informacyjnych rolników i innych mieszkańców obszarów wiejskich wymaga coraz większych kwalifikacji zawodowych pracowników ośrodków doradczych; sama informacja staje się pożądanym towarem, za który coraz częściej trzeba płacić. *Zachodzi zatem potrzeba konstruowania nowego paradygmatu, który harmonizowałby w doradztwie wyzwania współczesności z wartościami kulturowymi i społecznymi środowiska lokalnego* [Wiatrak 1999].

Uwarunkowania zewnętrzne wspomnianych przeobrażeń są stosunkowo łatwe do wychwycenia: przede wszystkim należy przygotować mieszkańców wsi, w szczególności zaś rolników, do funkcjonowania w realiach gospodarki konkurencyjnej, nie podlegającej mechanizmom centralnego sterowania. Bez tego przygotowania polska wieś, a wraz z nią cały kraj, nigdy nie będzie mogła zaakceptować warunków panujących w Unii Europejskiej i *vice versa*. Zasadniczym pytaniem nie jest jednak *co należy zrobić?*, lecz *jak to zrobić?* Przekłada się ono na szereg szczegółowych pytań i problemów, którym sprostać muszą instytucje doradcze.

2. Nowe potrzeby informacyjne i doradcze mieszkańców obszarów wiejskich

Postrzeganie obszarów wiejskich jako silnie izolowanego systemu społecznego, ekonomicznego i kulturowego nie oddaje w sposób trafny faktycznego

* Autor jest studentem V roku socjologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (przypis redakcji).

stanu rzeczy. Przekonanie to jest jedynie wyrazem powszechnego stereotypu, jakoby wieś była środowiskiem *bezinformacyjnym*, pozbawionym możliwości komunikowania się ze światem zewnętrznym czy to w wyniku braku odpowiednich instrumentów i mechanizmów, czy też z powodu niechęci do nawiązywania kontaktów z *obcymi*¹ [Gołaj 1990, s. 141-148]. Stereotyp ten przeocza tradycyjne formy gromadzenia, przetwarzania i wreszcie rozpowszechniania informacji niezbędnych dla normalnego funkcjonowania społeczności wiejskich: kościół, szkoła, zebranie, informacje przekazywane ustnie. Instytucje te trwale wpisały się w obraz wsi polskiej, wywierając na nim swoje piętno. Ich doniosła rola polegała na kulturowym udostępnianiu nowych elementów rzeczywistości społecznej odnoszących się do stylu życia, sposobu pracy, wyznawanych wartości etc. Współcześnie straciły one na znaczeniu, chociaż potrzeby informacyjne społeczności wiejskich uległy zwielokrotnieniu.

Zaspokajaniu tych potrzeb służą obecnie wyspecjalizowane, profesjonalne organizacje doradcze, działające na rzecz rozwoju obszarów wiejskich. Potrzeby informacyjne i doradcze rozumiane jako stan niewiedzy, wynikający z niezaspokojonych oczekiwań na określone informacje i porady [Wiatrak 1996] nie ograniczają się tutaj jedynie do potrzeb ekonomicznych, techniczno-technologicznych czy prawno-administracyjnych. Środowiska wiejskie cierpią na brak ogólnej wiedzy na temat idei integracji europejskiej i strukturach unijnych, co stanowi podstawę ich eurosceptycyzmu – w 1998 roku 30% rolników opowiadało się zdecydowanie przeciw idei integracji, natomiast drugie 30% nie było do niej przekonanych [Góra M., Góra R., Pieprzyk 1998, s.26] Można zatem całkiem zasadnie zapytać o rolę i skuteczność państwowego systemu doradztwa rolniczego w propagowaniu na obszarach wiejskich wiedzy z zakresu procesu integracyjnego, w szczególności zaś tych jego aspektów, które bezpośrednio dotyczą zagadnień wsi i rolnictwa? Czy przeobrażenia instytucjonalne dotyczące doradztwa rolniczego, jakie dokonały się w ostatnim czasie i nadal dokonują, są właściwym kierunkiem przemian?

Rolnicy przyznają, że ich wiedza na temat integracji jest bardzo mała bądź co najwyżej średnia. Większość z nich deklaruje chęć pozyskiwania tego typu wiedzy, usprawiedliwiając przy tym swoją ignorancję trudnym dostępem do odpowiednich wiadomości [Góra M., Góra R., Pieprzyk 1998, s. 36]. Powyższą obserwację potwierdzają wyniki badań Ewy Wieteskiej [Wieteska 1995, s. 194-205] – około 80% badanych rolników deklarowało chęć i potrzebę korzystania z usług doradczych w całym jego przekroju, od doradztwa technologicznego, poprzez ekonomiczno-marketingowe, prawne, aż do ekologicznego. Okazało się też, że „wśród propozycji szkoleń największym zainteresowaniem cieszyły się

1 Stosuję tutaj szerokie rozumienie terminu instytucja jako relatywnie trwałego układu, społecznie ustalonych i usankcjonowanych sposobów oraz reguł postępowania [Olechnicki i Załęcki, 1997].

tematy skupione wokół szans i zagrożeń w świetle stowarzyszenia ze Wspólnotami Europejskimi, założenia polityki rolnej, procesów dostosowawczych do zmieniającej się sytuacji, aktywizacji obszarów wiejskich, a także zagadnienia ekonomicznej i socjologii wsi [Wieteska 1995, s. 202].

3. Rola państwowego doradztwa rolniczego w zaspokajaniu potrzeb informacyjnych środowisk wiejskich

Zaspokojenie ww. potrzeb może okazać się trudne, między innymi dlatego, że rolnicy – wbrew pozorom – niekoniecznie stanowią zwartą, jednorodną i jednolitą grupę społeczno-zawodową. Być może zarówno socjologowie wsi, jak i pracownicy służb doradczych powinni dokonać specyfikacji tej grupy, chociażby w zależności od wielkości posiadanego gospodarstwa, wieku lub wykształcenia. Faktem jest bowiem, iż postawy wobec procesu integracyjnego rolników młodych, lepiej wykształconych, posiadających duże, dobrze prosperujące gospodarstwa w sposób zauważalny różnią się od postaw rolników starszych, słabo wykształconych i posiadających gospodarstwa niewielkie, niewyspecjalizowane. Pierwsi generalnie nie obawiają się wspomnianego procesu, widzą w nim szansę dla siebie i liczą na poprawę swojej sytuacji; drudzy traktują go jako zagrożenie, obawiają się farmeryzacji i wykupu polskiej ziemi. Oczywiście jest więc, iż dostarczenie informacji do każdej z tych grup wymaga zastosowania nieco innych sposobów i/lub kanałów komunikacyjnych. Dodatkowo, sytuację służb doradczych komplikuje fakt, iż rolnicy stanowią – wprawdzie szalenie ważną, lecz nie jedyną – grupę społeczno-zawodową na obszarach wiejskich.

Państwowy system doradczy wydaje się mieć tutaj szczególnie doniosłą rolę do spełnienia. Decydują o tym jego cechy konstytutywne:

- 1) powszechność usług, zapewniająca równy dostęp do informacji i/lub porady wszystkim, którzy tego oczekują;
- 2) niekomercyjny charakter działania, wynikający ze świadomej, częściowej lub całkowitej, rezygnacji z osiągania zysków na rzecz zaspokojenia potrzeb ludności rolniczej;
- 3) finansowanie ze środków budżetowych;
- 4) wysoki poziom uspołecznienia, przejawiający się w dopuszczeniu reprezentantów ludności rolniczej do współprogramowania działalności.

Współcześnie zaobserwować jednak można ogólnosiłowe trendy przemian w doradztwie rolniczym, które w swoich długofalowych skutkach prowadzą do ograniczenia znaczenia instytucji państwowych. Z procesu tego wyłania się jakościowo nowy system doradztwa oparty o zróżnicowane formy organizacyjne, mogący efektywniej zaspokajać bardziej wyspecjalizowane potrzeby informacyjne społeczności wiejskich. Gdyby proces ów przedstawić w postaci

rozwoju ewolucyjnego, doradztwo państwowe byłoby jego pierwszym stadium, ostatnim zaś doradztwo autonomiczne prowadzone przez związki i organizacje samorządowe rolników, w przeważającej części finansowane ze składek członkowskich i bezpośrednich opłat za udzielanie porad i informacji. Etapami pośrednimi byłyby doradztwo państwowe w części finansowane przez samych rolników i półautonomiczne wprowadzające bezpośrednie opłaty za świadczone usługi [Duczowska-Małysz 1997, s. 94].

Tym niemniej, w warunkach polskich, państwowy system doradztwa rolniczego jeszcze długo będzie dominującym i podstawowym, chociaż podlegającym stałym przeobrażeniom. Wynika to w sposób oczywisty z konieczności dostosowania polskiego rolnictwa i warunków rozwoju obszarów wiejskich do wymagań UE. Powszechność, niekomercyjność, uspołecznienie doradztwa państwowego są jego atutami, dzięki którym realizacja procesu modernizacji rolnictwa i wielofunkcyjnego rozwoju wsi bez jego udziału wydaje się niemożliwa. Można również mieć poważne wątpliwości, czy doradztwo komercyjne, odpłatnie świadczące swoje usługi, znalazłoby w chwili obecnej klientów. Wobec powszechnego ubóstwa, jakim dotknięte są środowiska wiejskie [Zabłocki, Sobczak, Piszczyk, Kwiecińska 1999] rezygnacja z państwowego systemu doradczego spowodowałaby szkody ogólnospołeczne, w dłuższej perspektywie uniemożliwiłaby kontynuację procesów restrukturyzacyjnych w polskim rolnictwie i – co byłoby chyba najbardziej bolesne – zablokowałaby wykorzystanie potencjału samorozwojowego tkwiącego w środowiskach wiejskich.

Wskazana jest natomiast współpraca służb państwowego doradztwa z organizacjami pozarządowymi, zwłaszcza samorządami rolniczymi. Może ona przynieść wielorakie korzyści dla wszystkich mieszkańców żyjących i pracujących na obszarach wiejskich. Z jednej bowiem strony to państwo ustala priorytetowe zadania w polityce rolnej, lecz z drugiej to samorządy rolnicze dysponują dokładną wiedzą, które z tych zadań wymagają szczególnie aktywnego i profesjonalnego działania.

4. Zakończenie

Rzetelne informowanie społeczeństwa polskiego o szansach i zagrożeniach, jakie niesie ze sobą proces integracyjny, jest zadaniem rządu. Prawo do tych informacji mają nie tylko mieszkańcy wielkich miast, lecz również – jeżeli nie przede wszystkim – niedoinformowana ludność wiejska. W wyniku naszego wstąpienia do struktur unijnych, największe, najbardziej bolesne zmiany zajądą bowiem na obszarach wiejskich. Państwowy system doradztwa rolniczego jest tym instrumentem, który – o ile zostanie użyty w sposób właściwy – może dobrze przygotować tę część społeczeństwa polskiego do procesu integracyjnego. Poparcie dla tego procesu lub jego brak może zaważyć na ostatecznym wyniku referendum, przewidzianego w sprawie naszego członkostwa w UE.

LITERATURA

Duczkowska-Małysz K.: *Zadania, organizacja oraz formy i metody pracy ODR w realizacji integracji polskiego rolnictwa i strategii wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich*. [w:] „Strategia doradztwa w realizacji rządowego, regionalnych i lokalnych programów rozwoju obszarów wiejskich w Polsce”. (red. A. Lewczuk), Olsztyn 1997, s. 59-95.

Gałąj M.: *Przekaz informacji i jego uwarunkowania w strukturach wiejskiej społeczności lokalnej*. „Wieś i Rolnictwo” 1990, nr 4, s. 141-148.

Góra M. Góra R. Pieprzyk R.: *Wiedza o Unii Europejskiej*. [w:] „Integracja europejska w oczach Polaków”. (red. Z. Mach), Kraków 1998, s. 11-49.

Olechnicki K., Załęcki P.: *Słownik socjologiczny*. Toruń 1997, s. 85.

Wiatrak A. P.: *Doradztwo rolnicze w globalnym ujęciu*. „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego” 1999, nr 4, s. 7-15.

Wiatrak A. P.: *Potrzeby doradcze – powstanie i ocena*. „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego” 1996, nr 3, s. 55-62.

Wieteska E.: *Problemy doradztwa rolniczego w Polsce. (Uwarunkowania przemian organizacji doradztwa)*. „Wieś i Rolnictwo” 1995, nr 4, s. 194-205.

Zabłocki G., Sobczak M., Piszczek E., Kwiecińska M.: *Ubóstwo na terenach północnej Polski*. Toruń 1999.

WALDEMAR WIERŻYŃSKI

**ROLA PAŃSTWOWEGO DORADZTWA ROLNICZEGO W UPOWSZECZNIANIU
W ŚRODOWISKACH WIEJSKICH WIEDZY Z ZAKRESU PROCESU
INTEGRACYJNEGO**

STRESZCZENIE

W artykule podkreślono szczególną rolę państwowego doradztwa rolniczego w upowszechnianiu w środowiskach wiejskich wiedzy z zakresu procesu integracyjnego. Dobrze ukształtowany polski system doradztwa rolniczego powinien ułatwić procesy adaptacyjne do nowych warunków życia mieszkańcom obszarów wiejskich. Jednocześnie wskazana jest współpraca służb państwowych z organizacjami pozarządowymi i samorządami rolniczymi. Państwowy system doradztwa rolniczego jeszcze długo będzie dominującym i podstawowym systemem doradztwa działającym na rzecz integracji Polski z UE.

WALDEMAR WIERŻYŃSKI

THE ROLE OF THE PUBLIC AGRICULTURAL ADVISORY SERVICE IN DISSEMINATION OF THE KNOWLEDGE ABOUT INTEGRATION PROCESS IN THE RURAL COMMUNITIES

SUMMARY

In this paper is presented the special role of the public agricultural advisory service in dissemination of the knowledge about integration process in the rural communities. Well-formed polish system of agricultural advisory service should make easier adaptation processes to new circumstances of life to inhabitants of rural communities. At the same time, co-operation between public organisations, non-government organisations and agricultural self-governments is necessary. But the public system of the agricultural advisory service will be still a long time dominated and the basic in the work in aid of Polish integration with European Union.

HANNA PODEDWORNA
*Szkoła Główna Handlowa
w Warszawie*

INTEGRACJA POLSKI Z UNIĄ EUROPEJSKĄ W ŚWIADOMOŚCI POLSKICH FARMERÓW*

Wprowadzenie

Proces integracji Polski z UE wywoła wiele zmian, do których różne grupy społeczne będą próbowały przystosować się. Jakie są szanse na to, że proces adaptacji będzie przebiegał bezkolizyjnie, w jakim stopniu zaś spowoduje napięcia i konflikty społeczne już dziś jest przedmiotem dociekań badaczy. Z dotychczasowych badań wynika, że stosunek do integracji oparty jest głównie na rachunku ekonomicznym, a nie na podłożu kulturowym¹. Aprobata dla procesu integracji wiąże się z nadzieją na modernizację gospodarki i akceptacją swobodnej wymiany gospodarczej. Polacy oczekują, że w sferze gospodarczej ekonomiczne korzyści z integracji będą odczuwalne na poziomie zakładu pracy, czy gospodarstwa rolnego. Z badań Instytutu Spraw Publicznych wynika, że tylko co piąty mieszkaniec wsi i co ósmy rolnik spodziewa się, że korzyści z integracji przeważą ewentualne koszty z nią związane².

Za bardzo ważną kategorię utrudnień w ewentualnych procesach przystosowawczych uznawane są bariery tkwiące w mentalności różnych grup społecznych. Wprawdzie mentalność ekonomiczna mieszkańców wsi nie jest uznawana za czynnik sprzyjający procesowi zmian, nie mniej zmiana systemowa zaczyna być odzwierciedlana w ich systemie wartości³. Możliwości adaptacyjne zależą

* Opracowanie zostało przygotowane w ramach badań statutowych Katedry Socjologii SGH, temat – „Restrukturyzacja sektorów strategicznych w gospodarce”. Kierownik tematu prof. dr hab. L. Gilejko.

¹ np.: Czy warto przystąpić do Unii Europejskiej – plusy i minusy integracji. CBOS, Warszawa, lipiec 1999.

² Beata Roguska: Ludność wiejska o szansach i zagrożeniach związanych z integracją Polski z Unią Europejską. [w:] Chłop, rolnik, farmer? Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej, nadzieje i obawy polskiej wsi. Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2000, s.198-217.

³ Grażyna Krzyminiewska: Mentalność ekonomiczna mieszkańców wsi. AE, Poznań 2000, s. 163.

nie tylko od zmian mentalności, ale także od likwidacji barier obiektywnych, od nich niezależnych, które blokują indywidualną aktywność. Środowiska wiejskie akceptują odchodzenie od rolnictwa i podejmowanie działalności pozarolniczej. Bariery zmian tkwią więc nie tylko w mentalności, lecz także w braku alternatywnych możliwości znalezienia pracy na wsi. Zapóźnienie rozwoju wsi i rolnictwa staje się problemem bardzo ważnym w kontekście integracji Polski z UE, gdyż dystans dzielący to środowisko od zmodernizowanej wsi unijnej będzie coraz bardziej widoczny.

Jak wynika z dotychczasowych badań⁴ poziom poparcia rolników dla procesu integracji jest niski i towarzyszy mu sceptycyzm dotyczący własnych możliwości przystosowania się do zmian. Jednym z wniosków z badań Instytutu Spraw Publicznych jest stwierdzenie, że silniej sprzeciwiają się integracji ci rolnicy, którzy utrzymują się wyłącznie z rolnictwa i wiążą z nim swoje plany zawodowe⁵. Obecnie poziom poparcia uległ obniżeniu, gdyż w badaniach CBOS z maja 1996 roku, poparcie rolników dla procesu integracji nie odbiegało istotnie od wskaźnika aprobaty ogółu Polaków. Stosunkowo wysokie poparcie rolników dla procesu integracji, jakie występowało w pierwszej połowie lat 90-tych zostało zaprzeczane⁶.

B. Roguska nie próbuje wskazywać przyczyn tych zmian, poprzestając na enigmatycznym stwierdzeniu o zaniechaniu reformowania wsi i rolnictwa. W moim przekonaniu można zmianę aprobaty rolników wiązać z drastycznym spadkiem opłacalności produkcji rolnej, jaki miał miejsce w ostatnich 3 latach. Jeśli, jak zauważono wcześniej, stosunek do integracji kształtuje się w oparciu o rachunek ekonomiczny potencjalnych zysków i strat, to spadek poparcia rolników można interpretować jako wyraz obaw, że korzyści nie zrównoważą strat i kosztów z tym procesem związanych. Co więcej, rolnicy mogą obawiać się, że to oni sami będą musieli te koszty ponieść. Wnioski z dotychczasowej polityki rolnej, sprowadzającej się do gaszenia pożarów i reagowania na sytuacje kryzysowe, dają podstawy do takich obaw. Jeżeli „*jeden zwalniany z pracy górnik ma taką wartość jak półtora hutnika lub kilkunastu pracowników likwidowanego przemysłu azbestowego*”⁷, to jaką wartość ma w tych kalkulacjach jeden rolnik, którego siła politycznego nacisku jest nieporównanie mniejsza niż dobrze zorganizowanych górników.

Innym czynnikiem wyjaśniającym stosunek do integracji może być wiedza rolników o Unii Europejskiej i zasadach Wspólnej Polityki Rolnej, która kształ-

⁴ M.in. opublikowanych w tomie: „Chłop, rolnik, farmer?”.

⁵ B. Roguska, op.cit... s. 199.

⁶ B. Roguska, op.cit. s. 200.

⁷ Edmund Mokrzycki: Młot związkowy, kowadło demokracji. Gazeta Wyborcza, 28-29 października 2000.

tuje postawy i opinie, szczególnie tych osób, które nie miały dotychczas żadnych bezpośrednich styczności z rolnikami z krajów Unii, czyli większości mieszkańców wsi i rolników. Polski rolnik posiada niewielkie zasoby wiedzy na ten temat i jest ona silnie skorelowana z nieufnością oraz z poczuciem niedoinformowania⁸, co nie przyczynia się do kształtowania postaw pozytywnych. Stwierdzono, że 41% ogółu mieszkańców wsi deklaruje, że nie zamierza wziąć udziału w referendum bądź nie wie, jak będzie głosowało⁹. Deklaracje głosowania pozytywnego złożyło 36% mieszkańców wsi i tylko 23% rolników. Za jeden z powodów sprzeciwu rolników wobec integracji uznano brak poinformowania o praktycznych aspektach integracji¹⁰. Jedynie 10% rolników uważa się za dobrze poinformowanych o sprawach integracji, 89% rolników i mieszkańców wsi nie ma żadnych informacji na ten temat. Te osoby, które uważają się za lepiej poinformowane, wykazują też większe zainteresowanie procesem integracji i należą do jej zwolenników.

Jak postrzegany jest proces integracji z UE i jego następstwa dla polskich rolników przez bardzo szczególną grupę ludności wiejskiej – właścicieli dużych nowoczesnych, wysokotowarowych gospodarstw rolnych, które zachowały charakter gospodarstw rodzinnych, których określiłam mianem farmerów?

Wyniki badań i wnioski

Prezentowany artykuł jest analizą treści wypowiedzi uzyskanych w wywiadach z dyspozycjami, prowadzonych przeze mnie w ramach trzech projektów badawczych: w ramach badań statutowych nt.: „Zmiany w strukturze społeczeństwa polskiego i ich postrzeganie” zrealizowanych w roku 1995 przy współpracy z dr hab. Ewą Nalewajko – temat: „Interesy rolników i polityka rolna” (18 wywiadów); oraz dwóch projektów badań własnych autorki, zatytułowanych „Od chłopca do farmera” zrealizowanych w roku 1997 i 1998 (22 wywiady). Moimi rozmówcami byli właściciele wysokotowarowych gospodarstw zamieszkali w województwach: gdańskim (12 osób), płockim (18 osób), poznańskim (5 osób) i siedleckim (5 osób), wybrani z list nadesłanych przez ośrodki doradztwa rolniczego, bądź z katalogów gospodarstw rolnych, wydawanych przez te ośrodki.

Wywiady obejmowały tzw. historie życia, w których wyróżnione zostały ważne momenty, takie jak rozpoczęcie samodzielnego prowadzenia gospodarstwa, powiększanie go oraz sfery postaw wobec istotnych problemów sytuacji wsi i rolnictwa, działań adaptacyjnych, itp. Wśród ważnych dla przyszłości wsi

⁸ Z. Mach: Postawy rolników wobec problemów integracji europejskiej. [w:] S. Miklaszewski [red.] Polskie rolnictwo a Unia Europejska. Fundacja MCRD, Kraków 1998, s. 64.

⁹ B. Roguska: op. cit. s.198.

¹⁰ Dorota Pyszna: Informowanie ludności wiejskiej o integracji Polski z Unią Europejską. s. 219 [w:] Chłop, rolnik, farmer? s. 218-236.

i rolnictwa problemów znalazły się postawy i opinie dotyczące skutków przystąpienia Polski do UE. Proces integracji z UE przyczyni się do zmiany sytuacji polskiego rolnictwa i dlatego ważne jest poznanie jaki stosunek mają do niego rolnicy, właściciele dużych wysokotowarowych gospodarstw oraz jakie obawy wzbudza. Jak rolnicy próbują przystosować się do nowej sytuacji społecznej? W centrum moich zainteresowań badawczych znalazły się nie tylko zamierzenia, plany i deklaracje, ale w większym nawet stopniu, konkretne działania gospodarcze podejmowane przez farmerów we własnym gospodarstwie i poza nim.

Punktem wyjścia do konstruowania działań jest adekwatna definicja sytuacji społecznej formułowana przez działającego aktora, spróbuję więc zrekonstruować, w jaki sposób postrzegają własną sytuację i sytuację polskiego rolnictwa w kontekście procesu integracji z UE badani farmerzy. Jakie oczekiwania wiążą z tym procesem? Czy ich zdaniem przyniesie on polskim rolnikom jedynie skutki negatywne, czy też może stać się źródłem korzyści? Jak postrzegają własną rolę w procesie zmian? Czy postrzegają siebie jako aktorów zmian i deklarują poczucie wpływu na własną sytuację? Co stanowi główne rysy definicji sytuacji formułowanych przez polskich farmerów? Jaki punkt odniesienia przyjmują we własnej perspektywie poznawczej?

Socjologowie podzielają na ogół przekonanie, iż społeczności wiejskie cechuje pasywny stosunek do zmian i niechęć do innowacji. Czy stosunek badanych farmerów do zmian będących następstwem procesu integracji nosi takie cechy? Badania socjologiczne odnotowują spadek poparcia dla integracji wśród rolników. Jeżeli przeciwko integracji najczęściej wypowiadali się właściciele gospodarstw największych¹¹, to jak postrzegają ją badani farmerzy, prowadzący gospodarstwa silnie uzależnione od rynku, których uznaje się za potencjalnych beneficjentów Wspólnej Polityki Rolnej i którym przyjdzie zmierzyć się z rolnictwem Unii? Czy cechuje ich niechętny stosunek do konieczności konkurowania z rolnikami z UE, czy też dostrzegają w tym rodzaj wyzwania mobilizującego do działania?

Oczekiwania

Badani farmerzy oczekują, że proces integracji przyniesie wiele korzyści polskim rolnikom i im samym. Nie jest więc postrzegany głównie w kategoriach zagrożeń. Oczekiwane korzyści obejmują m.in. korzyści ekonomiczne, jakie staną się udziałem polskich rolników, którzy ponoszą niższe koszty produkcji w stosunku do rolników w UE i to pozwoli im zyskać w momencie startu. Z procesem integracji związane są również nadzieje na poprawę sytuacji rolników i własnej. Wynikają one z przekonania, że polscy rolnicy zyskają dostęp do

¹¹ B. Roguska: op.cit. s. 216.

pieniędzy z funduszy unijnych oraz możliwości wywierania wpływu, decydowania, zabierania głosu w sprawach, które bezpośrednio dotyczą rolników:

„Wstępujemy do firmy i będziemy członkami decydującymi, będziemy mieli tam głos. Gdy będziemy poza Unią Europejską to nie będziemy mieli żadnego głosu i musimy prosić, żeby od nas coś kupowali, czy pozwalali sprzedawać u siebie. Będąc w Unii decydujemy tak samo jak inni członkowie” (w. nr 20).

Taka realistyczna perspektywa może być interpretowana jako wyraz pozytywnego nastawienia do procesu integracji, które pozwala postrzegać go jako źródło korzyści dla polskich rolników.

Innym ważnym elementem oczekiwań jest przekonanie, że powstaną w Polsce sprawne instytucje, które będą służyły rolnikom i łatwiej da się wówczas przezwyciężać problemy, które rodzi rynek, zwłaszcza tak zdeorganizowany jak rynek rolny w Polsce. Oczekiwania takie formułowane były głównie przez tych farmerów, którzy uczestniczą w rynku jako aktorzy indywidualni i borykają się z problemami sprzedaży własnych produktów i konkurencją. Ilustruje to poniższa wypowiedź:

„Ja zawsze przegram konkurencję w sprzedaży mojego towaru (jabłek), jeżeli ja mam przeciwko sobie spółdzielnię w Holandii, która ma chłodnie na 22 tysiące ton jabłek i 4 osoby, które zajmują się tylko marketingiem” (w. nr 20).

Innymi słowy, badani farmerzy oczekują, że uczestnictwo w UE stworzy im możliwość skutecznego rozwiązywania problemów, z którymi borykają się w swej działalności gospodarczej. Dostarczy dobrych wzorów do naśladowania, których, ich zdaniem, w Polsce brak:

„W Polsce nie ma nic zorganizowanego.[...]Myszę, że to jest proces bardzo długotrwały. Może nas trochę ta Unia nauczyć przyzwoitej pracy, przyzwoitej oceny towaru i przyzwoitej dystrybucji. Oni nas muszą tego nauczyć” (w. nr 31). Należy podkreślić, że rozmówcy wyrażali także gotowość do przyjęcia tych wzorów, które ich zdaniem w pełni zasługują na naśladownictwo. Nie są one odrzucane ani traktowane jako źródło zagrożenia:

„Nie boję się. Jeżeli rolnicy w Unii wypracowali te rzeczy od dawna, to my musimy wejść do czegoś lepszego, chyba że nie wejdziemy na równych prawach. Jeżeli Zachód się nas boi i my sobie dajemy radę bez dotacji, to nie ma się czego bać” (w. nr 26).

Obawy i nadzieje farmerów

Co budzi obawy? Bardzo duże obawy budzi odpowiednie zabezpieczenie interesów polskich rolników podczas negocjacji. Jest to zgodne z wnioskiem sformułowanym przez B. Roguską, która stwierdziła, że obawy rolników są bardzo konkretne, wymierne i dotyczą na ogół ich podstawowych interesów ekonomicznych¹². Dotychczasowe doświadczenia w tym zakresie są oceniane negatywnie, negocjatorzy nie zadbali o równe szanse w dostępie do rynków unijnych:

¹² B. Roguska: op.cit. s. 216.

„Jeżeli naprawdę dobre umowy będą pertraktowane, to nie będzie gorzej. Tak te warunki stworzyli, że tamci mogą eksportować do nas, ile chcą, a my nie możemy” (w. nr 32).

„Ciągłe się mówi, jak są chronione interesy rolników na Zachodzie, a nas puszczono na arenę lwów” (w. nr 29).

Za najlepszy sposób ochrony interesów polskich rolników wcale nie są uznawane bariery celne. Przekonania takie są często upowszechniane przez polskie media, które kreują wizerunek rolnika domagającego się zamknięcia granic przed towarami zagranicznymi. W wielu wywiadach eksplicite formułowane było przekonanie o zbawiennym wręcz wpływie konkurencji:

„Jeżeli nie ma barier celnych to dopinguje to rolnika polskiego do jakiegoś lepszego gospodarowania, do lepszych wyników” (w. nr 1).

Innym bardzo ważnym źródłem obaw jest zakres spraw związanych z funkcjonowaniem na rynku. Pragnę podkreślić, że sam mechanizm rynkowy nie budzi obaw. Jest na ogół akceptowany przez farmerów. Deklarują oni zarazem brak wiedzy o tym, jak działać w danej sytuacji rynkowej. Wielu respondentów ponosiło już konsekwencje błędnych działań, które prowadziły do strat, wiedza jest więc sposobem na unikanie błędnych decyzji i bardziej skuteczne funkcjonowanie na rynku. Także moi rozmówcy wyrażali powszechnie znane przekonanie, że dziś nie sztuką jest wyprodukować, natomiast sztuką jest zdobyć klienta. Można na tej podstawie stwierdzić, że polscy farmerzy trafnie identyfikują podstawowe problemy współczesnego rolnictwa w krajach uprzemysłowionych, które borykają się z nadprodukcją żywności. Kluczowym problemem staje się tam negocjowanie zasad regulujących rynki rolne, co przez socjologów rolnictwa uznawane jest za najbardziej istotny wymiar współczesnej kwestii rolnej¹³.

Polscy farmerzy dostrzegają też brak udziału rolników w przetwórstwie rolnym, co ogranicza ich szanse oddziaływania na warunki sprzedaży. Firmy działające w sferze przetwórstwa, które obecnie w większej części kontrolowane są przez kapitał zagraniczny, nie są zainteresowane zwiększaniem udziału rolników. Procesy prywatyzacyjne w niedostatecznym stopniu zabezpieczyły interesy polskich rolników będących dostawcami surowca do zakładów przetwórczych. Sądzę, że dzisiaj, odmiennie niż na początku procesów przekształceń, część tych rolników prowadzących wysokotowarowe gospodarstwa skłonna byłaby przeznaczyć własne pieniądze na zakup udziałów, akcji czy też zakładanie własnych firm handlowych, aby w ten sposób umocnić swoją pozycję na rynku. Dlatego też wiążą duże nadzieje z procesem integracji, który umożliwi im partnerstwo i dostęp do sprawdzonych instytucji ekonomicznych oraz korzyści płynących ze Wspólnej Polityki Rolnej. Przykładem może być następująca wypowiedź:

¹³ Jan D. van der Ploeg: *Labor, Markets, and Agricultural Production*. Westview Press, Bouldner, San Francisco & Oxford 1990.

„Wprowadzić rozwiązania europejskie. Nie tworzyć już nic nowego. Tylko wprowadzić powoli sprawdzone rozwiązania właśnie z Europy” (w. nr 10).

Podstawowym problemem, z jakim borykają się polscy farmerzy, jest niepewność generowana przez rynek, która ogranicza ich możliwości działania. Nie znają cen, nie mogą kalkulować co im się opłaca, albo trafią w zapotrzebowanie rynku, albo nie. Dlatego też zazdroszczą rolnikom z UE jasnych reguł gry. Rolnik z UE który jest lepiej zorganizowany, ma możliwość wywierania wpływu, także na politykę rolną i te możliwości wykorzystuje. Przedmiotem podziwu i zazdrości jest sprawność działania instytucji obsługujących rolników i ich skuteczny nacisk na państwo.

Należy podkreślić, że sama konkurencja z rolnikami z UE nie budzi obaw, polscy farmerzy są przekonani, że dorównują w wielu dziedzinach rolnikom zachodnim, że potrafią produkować równie efektywnie i nowocześnie. Ich wiedza na temat sytuacji rolników w UE jest bardzo szeroka i często była konfrontowana z osobistymi doświadczeniami. Zawsze te porównania wypadają na niekorzyść warunków polskich:

„Są trudne warunki, ale my musimy się dostosowywać i musimy produkować dobry towar, dużo i tanio. I co do taniości towaru, to możemy być i będziemy konkurencyjni dla Unii na pewno. W tej chwili nie mamy dotacji i osiągnięcia mamy nie gorsze. Już w tej chwili moglibyśmy konkurować z gospodarstwami unijnymi” (w. nr 2).

Działania przystosowawcze

Jak badani farmerzy zamierzają przystosować się do zmian? Sporadyczne były wypowiedzi wyrażające bierny stosunek do zmian i niechęć do podejmowania jakichkolwiek działań przystosowawczych. Najczęściej wyrażana była gotowość do spełnienia wymagań wynikających z procesu integracji i do poznania tych wymagań. Nie zdarzały się wypowiedzi, które kwestionowałyby sens nowych zasad i reguł i odrzucały je jako nie odpowiadające potrzebom polskich rolników. Taka gotowość do przyjęcia nowych rozwiązań świadczy z jednej strony o dużej otwartości i pozytywnym nastawieniu do zmian, z drugiej zaś pozwala oczekiwać pozytywnych rezultatów tych przystosowań. Nie potwierdza też zarazem przekonań socjologów o niechętnym stosunku do zmian wszystkich mieszkańców wsi.

Badani farmerzy uznają kompetencje rolników zachodnich i gotowi są ich naśladować. Taka gotowość dobrze rokuje dla procesu integracji. Pragnę podkreślić, że wielu z moich rozmówców ukształtowało swe przekonania i postawy pod wpływem osobistych doświadczeń, są więc one szczególnie trwałe. Rolnicy ci sami uczestniczyli w wycieczkach zagranicznych i wizytowali gospodarstwa w innych krajach, albo gościli u siebie rolników z zagranicy. Postawy te nie powinny stać się źródłem barier utrudniających przystosowanie się do zmian.

Barierą może natomiast stać się brak wiedzy dotyczącej funkcjonowania rynku, rozwiązań organizacyjnych, kredytów, możliwości korzystania z subsydiów itp. Przewycięzanie tej bariery powinno stać się zadaniem służb doradczych. Farmerzy w mniejszym stopniu poszukają wiedzy z zakresu agrotechniki, tę mogą stosunkowo łatwo znaleźć i wiedzą, gdzie jej szukać.

Jak postrzegana jest własna rola w procesach zmian? Teza B. Fedyszak-Radziejowskiej, że potrzeba podmiotowości sprzyja akceptacji zmian, przez rolników pozwala oczekiwać, że rolnicy deklarujący poczucie wpływu na własny los wykazują aktywny stosunek do zmian i podejmują działania przystosowawcze. Część farmerów osiągnęła już taki poziom rozwoju, że uważają się za dostatecznie przygotowanych do integracji i konkurencji z rolnictwem zachodnim:

„Uważam, że jestem na takim poziomie gospodarowania, ja się nie muszę mocno przygotowywać, ja czekam cały czas” (w. nr 25).

Działania farmerów w sferze gospodarczej cechuje indywidualizm. Czy nadal nosi on znamiona „samotnego indywidualizmu”, który polskim chłopom przypisywała M. Halamska? Nazwałabym go raczej „indywidualizmem uspołecznianym”, chociaż od pełnego uspołecznienia dzieli go jeszcze wiele, gdyż działania farmerów nie znajdują dostatecznego wsparcia w świecie instytucji działających w otoczeniu rolnictwa. „Uspołeczniany indywidualizm” można uznać za punkt wyjścia do podejmowania prób zawiązywania współpracy, chociaż obecnie jest to w większym stopniu gotowość niż realizacja. Źródeł uspołecznienia indywidualizmu działań farmerów należy poszukiwać w rozwoju sieci powiązań ze światem zewnętrznym, w zawiązywaniu różnorodnych kontaktów społecznych, których rozwój przyczyni się do szerszej inkorporacji w struktury społeczne.

Podsumowanie

Proces integracji z UE nie jest przez polskich farmerów, właścicieli wysokotowarowych gospodarstw postrzegany jako źródło zagrożeń, a raczej jako źródło korzyści. Sytuacja społeczna nie jest definiowana jako stan przejściowy, który należy przeczekać, zmiany postrzegane są realistycznie i badani rolnicy nie przejawiają wobec nich biernego stosunku. Są skłonni podejmować i podejmują we własnych gospodarstwach działania nowe, obarczone dużym ryzykiem, co można interpretować jako wyraz akceptacji zmian na poziomie behawioralnym. Sam proces integracji jest akceptowany także w wymiarze emocjonalnym i nie jest postrzegany jako źródło lęków i poczucia zagrożenia, a nawet budzi nadzieje na poprawę sytuacji. Akceptacja na poziomie poznawczym zależy od posiadanej wiedzy, jest wyższa u osób, które mają za sobą kontakty społeczne z rolnikami zagranicznym, chcą rozwijać własne gospodarstwa i interesują się ich przystosowaniem do nowych wymagań.

Obraz zarysowany w wyniku przeprowadzonej analizy może wydawać się zbyt optymistyczny i niezgodny z przekonaniami, upowszechnianymi przez me-

dia i środowiska opiniotwórcze, które straszą mieszkańców wsi Unią, a opinie publiczną niechęcią mieszkańców wsi do procesów integracji. Jak wykazała powyższa analiza, jest grupa rolników, która postrzega proces integracji jako źródło korzyści i nie odnosi się doń niechętnie. Wręcz przeciwnie, chciałaby, aby on jak najszybciej nastąpił. Świadczy to z jednej strony o narastającym zróżnicowaniu rolników zarówno w wymiarze obiektywnym, co wyraża się wielkością gospodarstwa i poziomem zamożności, jak i w wymiarze świadomościowym, o czym świadczą postawy i opinie wobec ważnych dla przyszłości rolników wydarzeń, jakim niewątpliwie będzie proces integracji. Zarówno dziennikarze, jak i politycy powinni zachować większą ostrożność i zaprzestać formułowania kategorycznych wypowiedzi, które przypisują mieszkańcom wsi czy rolnikom jeden sposób myślenia i jeden wzór działania, obejmujący bierność i trwanie.

Jakie czynniki mogłyby wyjaśniać odmiennność opisywanego obrazu? Sądzę, że stosunkowo wysoki poziom wykształcenia badanych farmerów, (w 40 osobowej próbie nie było osób z wykształceniem podstawowym), a ponadto dotychczasowe sukcesy odnoszone w działalności rolniczej, które dają większe poczucie pewności i wiary we własne możliwości. Ta wiara pozwala nie obawiać się konkurencji. Zwłaszcza, że sukcesy, przypisywane własnym dokonaniom, osiągnięte zostały w wyniku wieloletniej pracy, w warunkach gospodarczych, które raczej nie sprzyjały rolnikom, z czego moi rozmówcy zdawali sobie w pełni sprawę i byli z tego bardzo dumni.

Farmerzy wiążą wiele różnych oczekiwań z procesem integracji. Należałoby zapytać, czy nie zbyt wiele? Czy nie jest on postrzegany zbyt idealistycznie? Czy ma szanse spełnić pokładane w nim nadzieje? Czy sytuacja społeczna, jaka jest tworzona w wyniku procedur negocjacyjnych, w których rolnicy nie mają bezpośredniego udziału, nie okaże się zbyt odległa od ich oczekiwań, pokaże czas. Czy stworzy im możliwości podejmowania świadomych, skutecznych działań i wywierania na nią wpływu, czy też jedynie wymusi reakcje dostosowawcze do nowych wymagań? Farmerzy są tych nowych wymagań w pewnym stopniu świadomi i wyrażają dla nich swoją akceptację, ale czy okaże się to warunkiem wystarczającym ich przystosowania?

Moi rozmówcy stanowią grupę szczególną w strukturze społecznej wsi. Są to przedstawiciele właścicieli owych 20 % gospodarstw rozwojowych, które mają szanse sprostać wymaganiom, konkurować i decydować o poziomie produkcji żywności i których rola w gospodarce wsi i w produkcji żywności jest ważniejsza, niż procentowy udział w strukturze gospodarstw.

Uzyskane wypowiedzi nie kreślą jedynie czarnego scenariusza wydarzeń, w którym przeważają wątpliwe i niepewne korzyści nad realnymi zagrożeniami, jakie niesie potencjalnie proces integracji. Obraz taki wyłonił się z wyników badań Instytutu Spraw Publicznych. Dla grupy farmerów, czyli rolników zorientowanych rynkowo proces ten jawi się jako sposób na rozwiązanie ich dotych-

czasowych problemów związanych z funkcjonowaniem na rynku. Moi respondenci realizują strategię ofensywną, rozwijają gospodarstwa i nie rezygnują z własnej aktywności gospodarczej, wierząc, że pozwoli ona utrzymać gospodarstwa. Poszukują sposobów ich rozwoju, często poszukują metodą prób i błędów, gdyż nie są formułowane jasne reguły polityki rolnej, ani nie są znane szczegółowe rozstrzygnięcia w zakresie procedur integracyjnych w odniesieniu do rolnictwa.

HANNA PODEDWORNA

INTEGRACJA POLSKI Z UNIĄ EUROPEJSKĄ W ŚWIADOMOŚCI POLSKICH FARMERÓW

STRESZCZENIE

Artykuł prezentuje stosunek do integracji z UE polskich rolników, właścicieli silnych ekonomicznie gospodarstw rolnych, których autorka nazwała farmerami. Analizując treść swobodnych wywiadów, przeprowadzonych z rolnikami z województwa gdańskiego, poznańskiego, płockiego i siedleckiego omówione zostały oczekiwania farmerów wobec procesu integracji, obawy i nadzieje, jakie z nim wiążą oraz jakie działania przystosowawcze jakie zostały przez nich podjęte. Polscy farmerzy postrzegają proces integracji realistycznie, nie budzi on ich obaw, a raczej nadzieje na poprawę sytuacji i dostęp do podobnych rozwiązań instytucjonalnych, które występują w UE. Ani konieczność konkutowania z rolnikami unijnymi, ani podjęcie niezbędnych działań przystosowawczych nie budzi sprzeciwu rolników. Dostrzegają w nim szansę na rozwój własnych gospodarstw i nie zachowują się biernie wobec zmian.

HANNA PODEDWORNA

POLISH INTEGRATION WITH THE EUROPEAN UNION IN A CONSCIOUSNESS OF POLISH FARMERS

SUMMARY

In this paper the relation of Polish farmers, owners of economically strong farms, to EU integration is presented. Analysing informal interviews with farmers of Gdańsk, Płock, Poznań and Siedlce Provinces, their expectations towards the integration process, their fears and hopes connected with it and their preparatory activities are presented. Polish farmers perceive the integration process realistic and are not afraid of this it but rather hope, that it can improve their situation and enable to have access to the similar European institutional solutions. They do not oppose indispensable preparatory activities and necessity of competition with European Union farmers. They perceive the integration process as a chance of development their own farms and they are not passive in face of changes.

MARIA WIERUSZEWSKA
*Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN
w Warszawie*

PROBLEM BARIER ŚWIADOMOŚCIOWYCH NA WSI WOBEC INTEGRACJI POLSKI Z UNIĄ EUROPEJSKĄ

Artykułu i jego tytuł nawiązuje bezpośrednio do konferencji naukowej, którą zorganizował zespół badań statutowych Akademii Rolniczej w Poznaniu 1-2 grudnia 2000 r. Uczestnicy konferencji, a wśród nich pisząca te słowa, podobnie jak to miało miejsce z okazji poprzednich spotkań, które inicjował zespół Eugeniusza Kośmickiego, Zdzisława Czaja i Wojciecha L. Janika, nie powinni czuć się rozczarowani. Przeciwnie, mogą mieć liczne powody do satysfakcji, jaką daje odstawianie słabiej dostrzeganych zagadnień.

Konieczny czas, jaki upłynął od zakończenia obrad, oraz dyskusji – plenarnych i kuluarowych – pozwala na wydobywanie tych wątków, które zasługują na podkreślenie. Osoby zainteresowane odsyłam do publikacji konferencyjnej, którą za sprawą szerokiego odzewu ze strony autorów udało się przygotować w terminie*. W tym miejscu wyrażam podziękowanie w imieniu Komitetu Naukowego konferencji Panom recenzentom: prof. dr hab. Kazimierzowi Krzysztofowi z Instytutu Kultury w Warszawie oraz prof. dr hab. Józefowi Stykowi z Instytutu Socjologii UMCS w Lublinie za ich merytoryczną pomoc. Dzięki nim publikacja do której nawiążę w kilku punktach tego tekstu, okazuje się być źródłem wiedzy o tym, jak socjologowie postrzegają, interpretują i konceptualizują zjawisko tzw. „barier świadomościowych”. Cenię je sobie szczególnie za to, że jest dobrym sposobem wymiany myśli pomiędzy badaczami, których warsztaty naukowe ukształtowane zostały pod wpływem różnych szkół i właściwej im specyfiki podejść badawczych. Dzięki takiej właśnie konfrontacji otrzymaliśmy wgląd

* Problem barier świadomościowych na wsi wobec integracji Polski z Unią Europejską. Redakcja naukowa Eugeniusz Kośmicki, Zdzisław Czaja, Wojciech L. Janik. Wyd. Akademia im. A. Cieszkowskiego w Poznaniu, Wydział Ogrodniczy – Zespół badań statutowych nr 508-74-02; Polskie Towarzystwo Socjologiczne w Warszawie, Sekcja Socjologii Wsi i Rolnictwa.

w zasadnicze kontrowersje wywołane hasłem „bariery świadomościowe” ludności wiejskiej i rolniczej.

Osią sporu jest to, czy mamy do czynienia z barierami mentalnymi czy raczej istnieniem określonych uwarunkowań, które kształtują obiektywną sytuację ludności rolniczej i wiejskiej. Tę zaś wyznaczają: stałe obniżanie poziomu dochodowości rolników, wzrastająca liczba gospodarstw nietowarowych, które cechuje przede wszystkim samozaopatrzenie, trudności znalezienia pozarolniczych źródeł zarobkowania na terenach wiejskich, co pogłębia biedę coraz liczniejszych grup ludności a nadto niski poziom wykształcenia ludności wsi [Fedyszak-Radziejowska 2000, s. 16].

Zestawienie powyższych uwarunkowań natury obiektywnej z obserwacją zachowań mieszkańców wsi nie przynosi jednoznacznych rozstrzygnięć w kwestii postawionej na wstępie. Najmniej kontrowersji budzi stwierdzenie, iż na skutek bagażu „niedoinwestowania edukacyjnego” wsi z przeszłości, mamy do czynienia z bardzo niekorzystnymi dla środowisk wiejskich wskaźnikami wykształcenia. Bez wątpienia niski poziom wykształcenia stanowi czynnik blokujący indywidualne i grupowe szanse ludności wsi [Krzyminiewska 2000, s. 89]. Z kolei wysoki poziom wykształcenia farmerów badanych przez Hannę Podedworną, przy wzięciu pod uwagę ich osiągnięć w działalności rolniczej, upoważnia do konkluzji, iż jest w segmencie ludności rolniczej i wiejskiej grupa rolników, która postrzega proces integracji z Unią Europejską jako źródło korzyści a nie lęków i poczucia zagrożenia [Podedworna 2000, s. 123]. Tym samym autorka pośrednio kwestionuje rozpowszechnione w literaturze socjologicznej przekonanie o niechętnym stosunku mieszkańców wsi do zmian.

Wśród cech mentalnych populacji wiejskiej, które mogą zdaniem badaczy istotnie utrudnić proces adaptowania się do nowych warunków życia gospodarczego wymienia się te, które łączą się ze słabą mobilnością, nikłą otwartością na nowe doświadczenia, niską potrzebą osiągnięć, słabą przedsiębiorczością [Krzyminiewska, op. cit.]. Cechy te wymieniane „jednym tchem” mogą budzić zarzut „lekceważącej stylistyki” lub nie dość rzetelnie uzasadnionych ocen, od nadmiaru których roi się w dyskursie elit opiniotwórczych. Wydobycie ich służy ilustracji tego, iż sposób w jaki oceniamy słabości i atuty segmentu wiejsko-rolniczego zależy od przyjętych, a często nieuświadomianych założeń poznawczych, czasami zwykłej niewiedzy i niezrozumienia. Publicyści piszą więc o barierach mentalnych, o świadomości etatystycznej, która charakteryzuje roszczeniowe postawy rolników, o niezrozumieniu zasad rynkowych, niedojrzałości obywatelskiej, która każe widzieć rolnikom ich partykularne interesy, co w rezultacie spowalnia tempo reform, a z rolników czyni „bałast” transformacji i „kulę u nogi” koniecznych zmian [Bukraba-Rylska 2000, Fedyszak-Radziejowska 2000, Wieruszevska 2000]. Opinie te, wyraźnie tendencyjne, by nie rzec bałamutne, odwołują się do demagogicznej argumentacji i wypaczają prawdę.

Gdy pytamy się o źródła lęków i niepokojów ludności wiejskiej zwłaszcza związanej z rolnictwem, której opinie ulegają radykalizacji i polaryzacji postaw na przeciwników i zwolenników, co następuje wraz ze zdobywaniem wiedzy o Unii Europejskiej, warto zadać pytanie: jak wspomniane opinie wpływają na stan świadomości i autowizerunek tej grupy społecznej? Nie trzeba wówczas „łamać sobie głowy” nad enumeracją fobii antyunijnych, ich etykietowaniem przy pomocy nadużywanych pojęć o ksenofobii, wrogim nastawieniu do obcych aby zrozumieć, że wybiórcza argumentacja nierzadko „skrywa albo fragmentaryczną wiedzę, albo partykularne interesy (...)” [Bukraba-Rylska 2000, s. 69; Kocik 2000, s. 55].

Stan świadomości badanych z rodzinnych gospodarstw rolnych, który przedstawia Krzysztof Gorlach, jest refleksem traumatycznej sytuacji, jaką socjologowie określają jako marginalizację, dezagraryzację, a co objawia się też w poczuciu coraz większej wątpliwości badanych rolników co do słuszności wyboru drogi życiowej. Stan świadomości „współgra” zatem z obiektywnymi procesami przemian. To czy uzna się go za barierą zmian zależy od wcześniej przyjętej wizji restrukturyzacji. W tej ostatniej kwestii nie ma w świecie jednej, jedynej koncepcji i konkurują ze sobą propozycje rolnictwa uprzemysłowionego, rolnictwa wysokiej techniki, rolnictwa ekologicznego z których to ostatnie odnajduje szczególne walory w polskiej rolniczej przestrzeni przyrodniczej [por. Kośmicki, Domka, Nowak; Rogowski i Matczak, Sikora, Wachowiak]. Przyjrzenie się bliżej rolniczej aktywności gospodarczej ujawniło, że jest wśród polskich rolników grupa, której postawy wobec przemian strukturalnych charakteryzuje nie tyle metafora „bariery” co raczej „stymulatora” świadomości wobec wymogów procesu integracji polskiej wsi i rolnictwa z Unią Europejską [Pilichowski 2000, s. 105].

Wsluchując się w to, co prezentowano w referatach i głosach w dyskusji można było zauważyć, iż tytułowe „bariery świadomościowe” najmocniej skupiały uwagę i podnosiły temperaturę dyskusji. Warto zadać sobie trud refleksji nad tym, dlaczego w interpretacji procesu integracji polskiego rolnictwa tak często pojawia się metafora „bariery”? Kolejna kwestia, dlaczego jesteśmy bardziej skłonni nadawać owym rzeczywistym czy domniemanym barierom częściej znaczenie *przeszkody* na drodze do pokonania aniżeli znaczenie *tamy* (bariery) *ochronnej*. Z definicji wiadomo, że integracja dotyczy różnych a nie jednokowych elementów. Dotyczy nas zatem integracja czy przyłączenie? Czy w tym procesie uda się zaangażować „kapitał społeczny” wsi i czy okaże się, że jest to kapitał wcale nie ubogi, pozostaje na razie kwestią otwartą.

Prawdą jest, że o szansach rozwojowych polskiej wsi obok kapitału finansowego zadecyduje kapitał społeczno-kulturowy jako podstawa zaufania, które ułatwia współdziałanie, sprzyja skłonności do współpracy i powiększa zdolności społecznej mobilizacji [Bondyra 2000, s. 110 i n.]. Wspomniane zaufanie rozciąga się poza wiejskie opłotki, w których z racji łatwiejszego tworzenia wspólnego horyzontu spraw szybciej można wytworzyć wspólne definicje sytuacji i artyku-

łować zbiorowe interesy oraz umacniać więź społeczną na podstawie lokalnego kapitału kulturowego wiejskich społeczności. Te cechy strukturalne są atutem przy ocenie szans włączenia się wsi w proces demokratyzacji jednoczącej się Europy. Czy jednak twierdzenie to nie staje w opozycji do szeroko rozpowszechnionych opinii o potrzebie szybszego tempa całkowitego wypadania gospodarstw z produkcji rolnej oraz zmniejszania się ich liczby, co nieuchronnie postawi wiele wsi rolniczych przed hamletowskim pytaniem: być lub nie być?

Rolnictwo rzeczywiście traci pozycję dominującą, co widać z perspektywy tysiącleci, tym bardziej kwestią istotną jest to, jaka będzie przyszłość wsi i czy w ogóle będzie. Pytań tych nie zadają zwykle badacze wygodnie dla siebie „kawałkujący rzeczywistość” czy też ci „skłonni do praktykowania dyskretnych sposobów przeciągania prawdy na swoją stronę” – jak to zrećźnie ujął Andrzej Tysza, a co na konferencji bardzo *a propos* przywołała Izabella Bukraba-Rylska.

Pojęcia wsi nie da się redukować do terminów dziś popularnych, jak: obszar wiejski, kategorie zawodowe czy też innych dogodnych analitycznie terminów. Wieś nie jest zamkniętym rozdziałem historii, to aktualny złożony problem społeczny, którego mądre rozwiązanie może być naszą szansą. „Wiejskości” Polski, a więc faktu, że wieś miała i ma nadal istotne znaczenie w funkcjonowaniu społeczeństwa, chociaż często marginalizuje się jej rolę, nie należy więc traktować jako „balastu transformacji” i „przekleństwa dziejowego”, które ma jakoby negatywnie wpływać na miejsce Polski w nowoczesnej Europie. To bowiem wzmacnia poczucie zbędności rolników i podsyca różne fobie.

Gdy zdamy sobie sprawę z tego, że odchodzą w przeszłość modele urbanizacji i industrializacji, które dotychczas wyznaczały standardy nowoczesności, to jest szansa na to, aby wieś w nowym modelu rozwoju była dowartościowana tak jak na to zasługuje, dzięki dostarczaniu olbrzymiej gamy cennych dóbr i usług [Wilkin 1999]. Tę świadomość podziela niewielu i zapewne łatwiej pozyskać sojuszników takiego poglądu wśród socjologów niż ekonomistów. Ekonomia wydaje się „nieporadna a nawet bezsilna” gdy chodzi o ocenę sfer, które wymykają się pełnej komercjalizacji i „weryfikacji przez mechanizm rynkowy” [tamże].

Konferencja zgromadziła uczonych różnych orientacji, ale jej trzon stanowili badacze świata społecznego. Tym łatwiejsze było wyczulenie na stereotypy o wsi, które blokują potrzebną debatę środowisk opiniotwórczych, ekspertów i polityków. Tym ostrzej demaskowano niezrozumienie, złą wolę i powierzchowność sądów, jakie sprawiają, że publiczna dyskusja o problemach integracji jest miałąką, powierzchowną nie wykraczającą poza „polityczną poprawność”, która wymaga bezrefleksyjnego euro- optymizmu [Hausner 1999, cyt. za Bukraba-Rylską].

Uczestnicy konferencji nie oszczędzali sobie nawzajem i nie stronili też od uwag. Najwięcej krytycyzmu skierowano pod adresem elit i je przede wszystkim obarczono ciężarem „barier świadomościowych”, co znalazło wyraz w referatach Barbary Fedyszak-Radziejowskiej, Marii Wieruszewskiej i Izabelli Bukraby-

Rylskiej. Autorki konsekwentnie odpierały zarzuty istnienia barier mentalnych wśród mieszkańców wsi, które by same przez się hamowały integrację polskiej wsi i rolnictwa z Unią Europejską. Nastroje wśród rolników w większości nie mogą być dobre, co pogłębia dodatkowo swoisty „syndrom niemożności” i niewiedzy obserwowany wśród elit. Syndrom ten wyrażają konstatacje prezentowane na innej konferencji, jaka pod auspicjami Instytutu Spraw Publicznych odbyła się w Warszawie 20 listopada 2000 r. Eksperci, naukowcy, reprezentatywni politycy przyjęli wówczas bez większych dyskusji podstawowy kanon wiedzy, który diagnozuje sytuację wsi i rolnictwa. O tym, że nie jest to najbardziej pożądany w dzisiejszych czasach rodzaj wiedzy dowodzi niedosyt w kwestii strategii długofalowych. Koncentrowanie się bowiem tylko na wskaźnikach, które opisują trudne realia nie posuwa sprawy naprzód w sensie przekroczenia wspomnianego syndromu niemożności.

Aby odwołać się do warszawskiej konferencji, warto zauważyć, iż raz po raz padały z ust referentów i dyskutantów głosy „nie mamy wizji; nie mamy środków w budżecie; nie mamy gotowych recept; nie mamy odpowiedzi na złożone problemy wsi”, ba – słysząc było też stwierdzenia prawdziwie poruszające: „nie mówimy prawdy”. Ów syndrom niemożności, którego nie chciałabym tu rekonstruować, jako że pojawił się nieoczekiwanie i trochę zaskakująco dla samego grona ekspertów, oddaje rzeczywisty obraz poziomu kompetencji elit. Jedno co może cieszyć w tym obrazie to przejaw wzmożonego zainteresowania sprawami wsi i rolnictwa. Diagnozy społeczne pokazują jednak, że pilność problemów góruje nad jakością ich rozpoznania, a „pragnienie zdobycia unijnych środków – nad namysłem o własnym potencjale i koncepcji rozwoju” [EU-monitoring 2000]. Koresponduje to z obserwacją, iż język dyskursu o wsi nie jest akceptowany przez środowiska pozarolnicze.

Znalezienie płaszczyzn stycznych w dotychczasowym „sporze języków” oznacza „nowy pomysł na rozwój”, w którym można by zminimalizować upokarzające poczucie zbędności ludności rolniczej, osłabić lęk przed gwałtownymi zmianami, który nie może przecież dziwić, nawet przy wysokiej tolerancji niepewności właściwej dla nowej kultury organizacyjnej. Trudno zachować pogodę ducha w obliczu stwierdzenia: „rolnicy muszą znaleźć nowe zajęcie, bo z pracy na roli większość gospodarstw się już nie utrzyma (...) a migrować nie będzie dokąd” [Szot, „Rzeczpospolita” z 26 IX 2000 r.]. Wszechogarniający klimat sporów o wszystko w dyskusji o rozszerzeniu Unii Europejskiej oddziałuje i musi budzić rezonans wśród państw kandydackich zwłaszcza w tak newralgicznym obszarze jakim są negocjacje rolne.

Konferencja poznańska pokazała jak bardzo potrzebna i konieczna jest wymiana myśli o sprawach wsi i rolnictwa nawet, jeśli jej uczestnicy przedstawiają zagadnienia w formie nie zakończonej, a raczej są skłonni stawiać pytania, wyrażać wątpliwości. Dzięki tej formule zaistniała możliwość konfrontacji szans

i zagrożeń, atutów i obciążeń, mocnych i słabych stron wsi i rolnictwa w miejsce jednostronnych interpretacji, choć i takie się ujawniły.

Kluczową dla całości prezentowanej wiedzy okazała się kwestia interpretacji wyników badań. Interesujące poznawczo wypadło zestawienie tytułowych „barier świadomości” z obiektywnymi warunkami, dalej: barier w opozycji do szans, z kolei barier po stronie elit czy mieszkańców wsi. Sposób formułowania zagadnień, który obejmował przestrzeń jakby pośrednią, a więc pomiędzy postawami eurosceptycznymi a euroentuzjastycznymi, czy też pomiędzy fobią a uprawnioną krytyką, lub pomiędzy koniecznością pełniejszego informowania a perswazją przekonywania, dał równocześnie okazję głębszej refleksji nad rolą socjologa w diagnozowaniu i interpretowaniu rzeczywistości.

Silnie w strukturze tematów konferencji, z racji liczby wystąpień i ich zawartości merytorycznej, zaznaczył się blok zagadnień ekologicznych. Wspomniałam wcześniej, że uczestnicy debat nie oszczędzali się nawzajem i nie starali się zanadto kurtuazyjnie obejść z gospodarzami, kosztem poszukiwania sposobów „odblokowania” debaty środowisk opiniotwórczych o sprawach wsi. Dostało się – mówiąc nieco trywialnie – autorom trzech tez, jakie zdaniem głównej referentki Barbary Fedyszak-Radziejowskiej podsycają stereotypowe widzenie wsi. Są wśród nich tezy następujące – pierwsza: „żadnych pieniędzy, tylko edukacja”; – druga: „dopłaty dla wszystkich”; – trzecia, którą autorka pośrednio zaadresowała do grupy ekologów, sprowadza się do „wiary w powszechną ekologizację polskiego rolnictwa i triumfalne zdobycie rynków europejskich przez polską zdrową żywność” [Fedyszak-Radziejowska 2000, s. 17].

Usuwanie barier w przepływie informacji przybrało formę postulatu do zrealizowania. Wskazywano nie tylko na konieczność pełniejszego, dwustronnego przepływu informacji w kierunku Unia – kraje aspirujące, ale też odwrotnie.

Dostrzegano potrzebę nasilonej komunikacji pomiędzy środowiskami opiniotwórczymi a mieszkańcami wsi i to w obu kierunkach.

Dialog, który toczył się w trakcie popołudniowej sesji pierwszej sekcji pomiędzy przedstawicielem „Samoobrony” a reprezentantami środowiska naukowego dał wiele do myślenia. Pokazał, iż jest to dla badaczy świata społecznego problem sam w sobie. Warto rozpoznać jest to, dlaczego tak trudno znaleźć wspólny język i nie narażać się na wzajemne oskarżenia o niezrozumienie.

W podsumowaniu konferencji powiedziałam, iż nie musimy się wstydzić, że w toku debat przewijał się wyraźnie ton zrozumienia i usprawiedliwienia postaw i opinii mieszkańców wsi. Stało się to możliwe dzięki tej istotnej charakterystyce poznańskiej konferencji, która umożliwiła otwarte, a nie skrepowane, tak czy inaczej rozumianą poprawnością, wypowiedzi, w których demaskowano stereotypy, mity zakorzenione również w nauce.

Zadałam też pytanie czy konferencja rozwiała wszystkie wątpliwości? Oczywiście nie. Udało się jednak wzmocnić przekonanie o potrzebach:

- szerszego dialogu społecznego,
- głębszego namysłu nad filozofią rozwoju wsi i rolnictwa,
- intensyfikacji wielostronnej i zwrotnej edukacji.

Konferencja grudniowa odbyła się w szczególnym okresie. Koniec roku, wieku i tysiąclecia uwiarygodnił tę perspektywę, którą zarysowano na zamykającej obrady sesji ekologicznej. Wiadomość o chorobie wściekłych krów nie wzmożyła wśród uczestników poznańskiej debaty irracjonalnej fobii, ale zracjonalizowała obawy. Ówczesna kulminacja napięcia w negocjacjach z UE wyrażona ultimatum dotyczącym szybszego terminu integracji, kosztem rezygnacji z dopłat bezpośrednich, zmieniła nasze dotychczasowe oczekiwania. Wymieniony wcześniej postulat usprawnienia dialogu społecznego został częściowo przynajmniej spełniony, za co szczególne podziękowanie należy się organizatorom oraz sponсорom konferencji, a nade wszystko autorom wystąpień, którzy w liczbie 21 osób reprezentowali znaczniejsze ośrodki akademickie w kraju.

BIBLIOGRAFIA

- Bondyra K. (2000): Zbiorowości lokalne i samorząd terytorialny a przemiany polskiego rolnictwa w drodze do UE. [w:] Problem barier świadomościowych na wsi wobec integracji Polski z Unią Europejską; redakcja naukowa Eugeniusz Kośmicki, Zdzisław Czaja, Wojciech L. Janik, Akademia Rolnicza im. A. Cieszkowskiego, Poznań.
- Bukraba-Rylska I. (2000): Bariery świadomościowe w procesie integracji – propozycja myślenia odwrotnego. [w:] op. cit.
- EU-monitoring IV (2000): Jakość rządzenia. Polska bliżej Unii Europejskiej? Pod redakcją Jerzego Hausnera i Mirosławy Marody, Kraków.
- Fedyszak-Radziejowska B. (2000): Rolnicy, mieszkańcy wsi wobec perspektywy integracji Polski z Unią Europejską – bariery świadomościowe czy obiektywne uwarunkowania? [w:] op. cit.
- Kośmicki E. (2000): Kwestia rozwoju świadomości ekologicznej na wsi i w rolnictwie – przewyciężenie zacofania czy modernizacja ekologiczna. [w:] op. cit.
- Krzyminiewska G. (2000): Mentalność ekonomiczna mieszkańców wsi – bariera czy szansa w zjednoczonej Europie. [w:] op. cit.
- Pilichowski A. (2000): Postawy mieszkańców wsi wobec przemian strukturalnych w rolnictwie w Polsce lat 90. [w:] op. cit.
- Podedworna H. (2000): Integracja Polski z UE w świadomości polskich farmerów. [w:] op. cit.
- Wieruszewska M. (2000): Bariery świadomościowe jako problem przekładalności perspektyw w postrzeganiu integracji polskiej wsi i rolnictwa z Unią Europejską. [w:] op. cit.
- Wilkin J. (1999): Wielofunkcyjna wieś i wielofunkcyjne rolnictwo w polityce państwa [w:] Społeczne aspekty transformacji systemowej w Polsce. Uniwersytet Warszawski, Wydział Nauk Ekonomicznych Wyd. Key Text, Warszawa.

MARIA WIERUSZEWSKA

**PROBLEMY BARIER ŚWIADOMOŚCIOWYCH NA WSI WOBEC INTEGRACJI
POLSKI Z UNIĄ EUROPEJSKĄ**

STRESZCZENIE

Artykuł jest próbą podsumowania konferencji naukowej o tym samym tytule jaka odbyła się w Poznaniu 1-2 grudnia 2000 r. Konferencja zgromadziła uczonych ze znacniejszych ośrodków naukowych, różnych orientacji, ale jej trzon stanowili badacze świata społecznego, osoby szczególnie wyczulone na stereotypy o wsi, blokujące potrzebę debat środowisk opiniotwórczych, ekspertów i polityków nt. „barier świadomościowych” mieszkańców wsi. Dzięki przyjętej formule zaistniała możliwość konfrontacji szans i zagrożeń związanych z integracją z UE, atutów i obciążeń, mocnych i słabych stron wsi i rolnictwa w miejsce jednostronnych interpretacji. Kluczowa dla całości prezentowanej wiedzy okazała się kwestia interpretacji wyników badań. Jak podkreśla autorka artykułu znalezienie płaszczyzn stycznych w dotychczasowym „sporze języków” oznacza „nowy pomysł na rozwój”, w którym można by zminimalizować upokarzające poczucie zbędności ludności rolniczej, osłabić lęk przed gwałtownymi zmianami, który nie może przecież dziwić, nawet przy wysokiej tolerancji niepewności właściwej dla nowej kultury organizacyjnej. Konferencja wzmocniła przekonanie uczestników o konieczności szerszego dialogu społecznego, potrzebie głębszego namysłu nad filozofią rozwoju wsi i rolnictwa, a także niezbędności intensyfikacji wielostronnej i zwrotnej edukacji.

MARIA WIERUSZEWSKA

**PROBLEM OF CONSCIOUSNESS BARRIERS IN RURAL AREAS CONCERNING
POLISH INTEGRATION WITH THE EUROPEAN UNION**

SUMMARY

This paper is a summary of the conference at the same title, which was held in Poznań in 1-2 November 2000. The conference gathered scientists from more important scientific centres and different orientations. But first of all researchers of social science, people who are particularly sensitive to stereotypes of country which block a need of a debate of experts, politicians and the environment giving an opinion on „consciousness barriers” of rural inhabitants. Thanks to an established formula a confrontation of chances and threats concerning EU integration, trumps and liabilities, weak and strong points of the country and agriculture in place of unilateral interpretations is possible. Crucial to the whole of the presented knowledge was the interpretation of research results. As the author emphasises, to find a common ground in current „language dispute” means „a new development idea”. It can minimise humiliating feeling of the country people redundancy, reduce a fear of sudden changes which can not astonish, even with high toleration of an uncertainty characteristic of a new organising culture. This conference convinced participants of a necessity of the wider community dialogue, a need of deeply thought in philosophy of the country and agriculture development and also an absolute necessity of broad education.

ZOFIA KOŁOSZKO-CHOMENTOWSKA
Politechnika Białostocka

BUDŻET GMINY A ROZWÓJ PRZEDSIĘBIORCZOŚCI

1. Wprowadzenie i uwagi metodyczne

W okresie zmian społeczno-ekonomicznych problemy rozwoju gospodarczego nabierają szczególnego znaczenia. Do podstawowych zasad rozwoju należy zasada efektywnego spożytkowania zasobów regionu. Stałym elementem oceny rozwoju gospodarczego obszarów wiejskich są badania dotyczące rozwoju przedsiębiorczości, aktywności ekonomicznej ludności wiejskiej. Mieszczą się one w szerokim nurcie badań obejmujących zmiany w koniunkturze ekonomicznej w zależności od przemian ustrojowych.

Wyrazem aktywnej postawy wobec przemian gospodarczych jest sektor małych i średnich przedsiębiorstw. O pozytywnych aspektach tego sektora świadczy elastyczność, kreatywność i innowacyjność firm. Rozwój przedsiębiorczości obserwuje się również na obszarach wiejskich, aczkolwiek tempo tego procesu jest bardzo zróżnicowane regionalnie. Według danych Powszechnego Spisu Rolnego z 1996 roku największy wzrost pozarolniczej aktywności ekonomicznej mieszkańców wsi odnotowano w regionach o najwyższej atrakcyjności inwestycyjnej lub bezpośrednio z nimi sąsiadującymi. Są to regiony o wysokim poziomie rozwoju, a także obszary wiejskie o najlepszym rolnictwie w kraju. Relatywnie najmniej pozarolniczą aktywność zawodową mieszkańców wsi odnotowano w regionach rozdrobnionego rolnictwa i w województwach północno-wschodnich [Heller 1998].

Powszechnie wiadomo, że przeciętna gmina wiejska boryka się z wieloma problemami. Obok niedostatków w rozwoju infrastruktury obserwuje się małą aktywność samych mieszkańców, którym brak inicjatywy i choć niezadowoleni z dotychczasowej sytuacji niewiele czynią aby tę sytuację zmienić. Często jest to wynikiem braku wiary we własne siły. Dlatego też na samorządach lokalnych spoczywa odpowiedzialne zadanie uaktywnienia mieszkańców, pobudzenia do działania, ale przede wszystkim stworzenia sprzyjających warunków, ograniczenia bądź wyeliminowania sztucznych barier rozwoju przedsiębiorczości. Rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich nie jest możliwy bez umiejętnego

kierowania i wspierania ze strony samorządów terytorialnych [Duczkowska-Małyś, Duczkowska-Piasecka 1995].

Dotychczasowe badania wskazują na istotny związek pomiędzy stanem budżetu gmin a rozwojem przedsiębiorczości. Ustawa z dn. 22 grudnia 1988 r. (Dz. U. Nr 41) o działalności gospodarczej znosiła istniejące dotychczas utrudnienia w podejmowaniu działalności wytwórczej, handlowej, usługowej i budowlanej. Odtąd ich prowadzenie stało się możliwe dla każdego na równych prawach. Ponadto ustawa o samorządzie terytorialnym z dn. 8 marca 1990 r. (Dz. U. Nr 13 poz. 74) zwiększyła kompetencje gminy, przede wszystkim umożliwiła samodzielne podejmowanie decyzji dotyczących struktury organizacyjnej oraz wszystkich spraw związanych z funkcjonowaniem gminy. Stąd też system finansowy gmin musi być tak konstruowany, aby umożliwiał samorządom wykonanie nałożonych na nie zadań. Ustawa o finansowaniu gmin z dn. 10 grudnia 1993 r. (Dz. U. Nr 129 poz. 600) stanowi, że dochodami jednostek samorządu terytorialnego są: dochody własne, subwencje i dotacje. Na dochody własne składają się: podatki, opłaty, dochody z majątku i one są źródłem finansowania zadań własnych. Zadania własne gminy dotyczą czterech głównych obszarów, obejmujących około 200 zadań. Są to sprawy związane z:

- infrastrukturą techniczną,
- infrastrukturą społeczną,
- porządkiem i bezpieczeństwem publicznym,
- ładem przestrzennym i ekologicznym [Stanisławiszyn 1997].

Poziom rozwoju lokalnej przedsiębiorczości znajduje odbicie w budżetach gmin, bowiem znaczna część dochodów własnych gmin jest bezpośrednio uzależniona od stopnia aktywności gospodarczej miejscowej ludności.

Celem pracy jest przedstawienie zmian w strukturze podmiotów prowadzących działalność gospodarczą na tle budżetów lokalnych czterech gmin woj. podlaskiego. Badaniami objęto następujące gminy: Białowieża, Czeremcha, Turośń Kościelna i Tykocin. Wybór obiektów badań był celowy, dokonano go uwzględniając warunki przyrodniczo-ekonomiczne oraz zróżnicowanie funkcjonalne gmin. Podstawową metodą gromadzenia danych była ankieta. Dodatkowo w opracowaniu materiału wykorzystano informacje Urzędu Statystycznego w Białymstoku oraz literaturę przedmiotu. Wyniki badań dotyczą dwóch okresów badawczych, tj. 1995 i 1998 roku.

1. Charakterystyka gmin

Badane gminy znajdują się w zróżnicowanych warunkach przyrodniczych i ekonomicznych. Tykocin i Turośń Kościelna są gminami typowo rolniczymi. Położone są w bliskim sąsiedztwie Białegostoku (odległość od Białegostoku do

granicy gminy Tykocin wynosi 20 km, a do granicy gminy Turośń Kośc. tylko 3 km). Powierzchnia użytków rolnych w gminie Tykocin wynosi 12895 ha, a średnia powierzchnia gospodarstwa – 10,3 ha. W gminie Turośń Kościelna użytki rolne zajmują 8744 ha, średnia powierzchnia gospodarstwa to 7,0 ha. W obu gminach około połowy zajmują lasy, zasobne w runo leśne, a 25-30 % powierzchni UR stanowią łąki o naturalnym charakterze, przechodzące w szuwały nad Narwią. Jest to miejsce bytowania około 150 gatunków ptaków.

Odmienny charakter mają dwie pozostałe gminy – Białowieża i Czeremcha, administracyjnie należące do powiatu hajnowskiego. Są to gminy przygraniczne, umownie nazwane puszczańskimi (z uwagi na sąsiedztwo Puszczy Białowiejskiej). W gminie Czeremcha użytki rolne zajmują 4646 ha, z tego 17% to łąki i pastwiska, średnia powierzchnia gospodarstwa wynosi 3,68 ha. Lasy i grunty leśne stanowią 41% powierzchni gminy, 550 ha objętych jest ochroną. W gminie Białowieża tylko 16,4% powierzchni zajmują użytki rolne, gospodarstwa są bardzo rozdrobnione, średnia powierzchnia wynosi 2,0 ha. Pozostałą część, a więc ponad 80% stanowią lasy wielowiekowej Puszczy Białowiejskiej. Ogółem obszary prawnie chronione zajmują 20103 ha, z tego 1226,6 ha to rezerwat przyrody.

Inne wskaźniki charakteryzujące badane gminy zawiera tabela 1. Szczególną uwagę zwrócono na stan zatrudnienia i występujące bezrobocie. Najwięcej osób pozostających bez pracy odnotowano w 1998 r. w gminie Czeremcha, stanowili oni 8,7% ludności w wieku produkcyjnym. W gminie Białowieża odsetek bezrobotnych był nieco mniejszy i wynosił 8,1%. W gminach: Turośń Kościelna i Tykocin bezrobotni stanowili niewiele ponad 6%. We wszystkich gminach bez pracy pozostawały głównie kobiety. Większość bezrobotnych nie posiadała prawa do otrzymywania zasiłku (od 68% w gminie Turośń Kośc. do 85% w gminie Tykocin). W grupie osób pozostających bez pracy znalazły się przede wszystkim osoby z wykształceniem podstawowym lub niepełnym podstawowym i zasadniczym zawodowym.

Tabela 1

Wybrane wskaźniki charakteryzujące badane gminy w 1998 r.

Wyszczególnienie	Białowieża	Czeremcha	Turośń Kościelna	Tykocin
Liczba mieszkańców ogółem	2997	4214	4912	6940
Liczba mieszkańców w miejscowości gminnej	2393	2770	658	2069
Liczba gospodarstw indyw. (>1 ha)	410	959	1684	1609
Pracujący poza rolnictwem indywidualnym	619	1289	259	487
Bezrobotni zarejestrowani ogółem	125	185	170	230
w tym: kobiety	65	115	91	126
mężczyźni	60	70	80	104
Bezrobotni bez prawa do zasiłku	99	138	116	196
Bezrobotni w wieku 18 – 44 lata	78	147	148	190

Źródło: Wyniki badań własnych.

3. Budżety gmin

W strukturze dochodów badanych gmin niewielki jest udział dochodów własnych, czyli tych, które w całości pozostają do dyspozycji gmin na podstawie określonych regulacji prawnych. W trzech gminach, tj. Czeremcha, Turośń Kośc. i Tykocin udział dochodów własnych w 1998 r. nie osiągnął 20%, jedynie w gminie Białowieża wynosił 27,4% (tab. 2). Wskaźnik wysokości budżetu gmin w przeliczeniu na 1 mieszkańca najwyższy był w gminie Tykocin i wynosił 1201,2 zł., następnie Turośń Kośc. – 1110,2 zł. i Białowieża – 1100,7 zł. Wskaźnik ten był wyższy niż średnio w województwie. Pozwala on ocenić działania organów samorządowych zmierzające do zwiększania dochodów własnych oraz umiejętności pozyskiwania dochodów zewnętrznych, zwłaszcza subwencji i dotacji celowych. Udział dotacji w dochodach poszczególnych gmin wynosił od 9,1% w gminie Turośń Kośc. do 26,1% w gminie Białowieża. Łączny udział środków finansowych pochodzących z budżetu państwa jest znaczny, np. w gminie Białowieża w 1998 r. wynosił 48,7% a w gminie Tykocin – 58,3%. Ogranicza to w pewnym stopniu samodzielność finansową gmin. Wpływy do budżetu gmin z tytułu podatków i opłat lokalnych w przeliczeniu na 1 mieszkańca są najniższe w gminie Turośń Kośc. i stanowią 54% wartości tego wskaźnika w gminie Białowieża.

Tabela 2

Struktura dochodów gmin w 1998 r.

Gmina	Dochody				Struktura dochodów %				
	Ogółem		w tym: własne		podatki i opłaty lokalne	udział w dochodach budżetu państwa	dotacje z budżetu państwa	subwencje	pozostałe
	w tys. zł	na 1 mieszkańca (zł)	w tys. zł	na 1 mieszkańca (zł)					
Białowieża	3234,0	1100,7	886,0	301,6	27,4	12,1	26,1	22,6	11,8
Czeremcha	4303,5	1066,5	739,8	183,3	17,2	12,4	10,9	28,1	31,4
Turośń Kośc.	5548,8	1110,2	818,4	163,7	14,7	9,9	9,1	32,3	34,0
Tykocin	5870,4	1201,2	993,1	203,2	16,9	12,3	16,1	42,2	12,5

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych US w Białymstoku.

W 1998 roku jedynie w gm. Białowieża wydatki z budżetu gminy były niższe od dochodów. W pozostałych gminach wydatki przewyższały dochody – o 2,8% w gminie Turośń Kościelna, o 14% w gminie Czeremcha i o 24,9% w gminie Tykocin. W przypadku wszystkich gmin występuje przewaga wydatków bieżących nad inwestycyjnymi, co związane jest z usługami w zakresie oświaty, kultury, ochrony zdrowia, opieki społecznej. Podobnie jest w wielu gminach

w kraju. W strukturze budżetów gmin miejskich ten typ usług pochłania 30% ogółu wydatków a w gminach wiejskich wydatki bieżące stanowią aż 50-70% [Stanisławiszyn 1997]. W tej sytuacji na rozwój inwestycji pozostaje znacznie mniej środków finansowych, a ich realizacja odkładana jest w czasie. W omawianych gminach na inwestycje będące w zakresie obowiązków samorządów terytorialnych przeznaczają się niewiele ponad 40% środków budżetów lokalnych. Inwestuje się przede wszystkim w infrastrukturę techniczną oraz oświatę i wychowanie. Udział wydatków inwestycyjnych był najniższy w gminie Białowieża, stanowił 22,3% i był o 47% niższy niż w gminie Turośń Kościelna, która w 1998 roku na inwestycje przeznaczyła najwięcej środków (tab. 3).

Tabela 3

Wydatki budżetów gmin w 1998 r.

Gmina	Wydatki			Udział wyd. inwestycyjnych w wydat. ogółem (%)
	Ogółem		w tym: wydatki nwestycyjne	
	w tys. zł	na 1 mieszkańca w zł		
Białowieża	3194,2	1087,9	712,6	22,3
Czeremcha	4908,2	1201,8	2058,7	41,9
Turośń Kościelna	5702,7	1141,0	2663,9	46,7
Tykocin	7332,8	1057,2	3234,9	44,1

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych US w Białymstoku.

4. Rozwój przedsiębiorczości

W tabeli 4 przedstawiono rodzaje działalności pozarolniczej, występujące w badanych gminach. Ze struktury przedsięwzięć wynika, że najbardziej preferowanym rodzajem inicjatyw indywidualnych jest działalność usługowa. W 1998 r. stanowiła ona 50,6% wszystkich przedsięwzięć w gminie Turośń Kościelna, 60% w gminie Tykocin i aż 73,8% w gminie Białowieża. W grupie tej znalazły się zarówno usługi materialne jak i niematerialne. W gminie Tykocin i Turośń Kościelna dominowały usługi remontowo-budowlane i związane z agrobiznesem. Natomiast w gminie Białowieża występują przede wszystkim usługi turystyczne oraz leśne i stolarskie, co wynika z charakteru tej gminy. W stosunku do roku 1995 zmniejszył się udział placówek usługowych w strukturze wszystkich działalności, na korzyść podmiotów zajmujących się handlem, jednak świadczenie usług, to w dalszym ciągu domena większości podmiotów gospodarczych.

Tabela 4

Struktura działalności gospodarczej w latach 1995 i 1998

Gmina	Rodzaj działalności						Liczba podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców w 1998 r.
	handel		produkcja		usługi		
	1995	1998	1995	1998	1995	1998	
Białowieża	16,9	21,4	6,9	4,8	76,2	73,8	44,4
Czeremcha	69,7	52,3	2,7	3,1	27,6	44,6	15,4
Turośl Kościelna	41,0	42,5	6,8	6,9	52,2	50,6	35,4
Tykocin	32,1	34,6	7,2	5,4	60,7	60,0	34,7

Źródło: Wyniki badań własnych.

Na drugim miejscu wśród odnotowanych inicjatyw gospodarczych znajdował się handel, udział którego w strukturze przedsięwzięć nierolniczych wynosił w latach 1995 i 1998 odpowiednio: 16,9-21,4% w gminie Białowieża, 32,1-34,6% w gminie Tykocin i 41-42,5% w gminie Turośl Kościelna. Dominował handel artykułami spożywczymi i przemysłowymi (sklepy detaliczne i handel obwoźny). Prowadzono również sprzedaż środków do produkcji rolnej w punktach sprzedaży detalicznej (z wyjątkiem gminy Białowieża). Były to środki ochrony roślin, nasiona, sadzonki i akcesoria rolnicze. Handel innymi produktami, do których zaliczono artykuły gospodarstwa domowego, odzież używaną, galanterię i pamiątki, artykuły drogerijne itp. stanowił 20-30% ogółu przedsięwzięć handlowych.

Natomiast w gminie Czeremcha udział handlu w strukturze działalności gospodarczych w badanych latach zajmował główną pozycję i wynosił 69,7% w 1995 r. i 52,3% w roku 1998. Podobnie jak w innych gminach był to przede wszystkim handel artykułami spożywczo-przemysłowymi, zorganizowany w sieci sprzedaży detalicznej. Na drugim miejscu znajdowały się podmioty świadczące usługi, głównie remontowo-budowlane i transportowe.

We wszystkich gminach działalność produkcyjna cieszy się najmniejszym zainteresowaniem lokalnej społeczności. Jej udział w strukturze przedsięwzięć gospodarczych był najmniejszy i wynosił 2,7- 3,1% w gminie Czeremcha, 6,9-4,8% w gminie Białowieża, 6,8-6,9%, gminie Turośl Kośc. i 7,2-5,4% w gminie Tykocin. Były to następujące działalności: produkcja materiałów budowlanych, artykuły chemii gospodarczej, produkcja mebli, pasz i części do maszyn rolniczych.

Cechą małych i średnich firm jest ich niestabilność. Największą niestabilnością charakteryzują się inicjatywy gospodarcze w gminach puszczańskich. Łącznie w latach 1995-98 w gminie Białowieża powstało 204 nowych podmiotów gospodarczych i aż 144 zrezygnowały z działalności (70,6%). Podobnie w gminie Czeremcha, na 141 nowo powstałych podmiotów - 84 zrezygnowało z dalszej działalności (59,6%).

W dwóch pozostałych gminach obserwuje się większą stabilność prywatnych małych firm. W latach 1995-98 w gminie Turośń Kośc. wpisu do rejestru dokonało 235 podmiotów a 61 zrezygnowało z działalności (26%), natomiast w gminie Tykocin na 148 nowo zarejestrowanych, dotychczasowej działalności zaprzestało 37 podmiotów (25%).

Wśród form organizacyjnych podmiotów gospodarczych występują głównie przedsięwzięcia indywidualne prowadzone przez osoby fizyczne. Inną występującą formą jest spółka cywilna (gmina Białowieża – 4, gmina Tykocin – 7) oraz spółka z ograniczoną odpowiedzialnością (gmina Białowieża – 1 i gmina Turośń Kośc.- 1). Łącznie zatrudnienie w małych, prywatnych firmach znalazło 753 mieszkańców badanych gmin (tab. 5).

Tabela 5

Liczba małych przedsiębiorstw i zatrudnienie w 1998 r.

Gmina	Liczba podmiotów osób fizycznych	Zatrudnienie	Liczba spółek	Zatrudnienie	Zatrudnienie razem
Białowieża	136	158	5	29	187
Czeremcha	65	71	—	—	71
Turośń Kościelna	174	199	1	3	202
Tykocin	241	275	7	18	293

Źródło: Wyniki badań własnych.

Aktywność ekonomiczna mieszkańców badanych gmin mierzona liczbą podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców w 1998 r. była następująca: Białowieża – 44,4; Czeremcha – 15,4; Turośń Kościelna – 35,4; Tykocin – 34,7. We wszystkich gminach wskaźnik ten jest dużo niższy niż przeciętnie w woj. podlaskim (60,5), co świadczyłoby o niewielkim natężeniu procesu rozwoju przedsiębiorczości w tych gminach. Najmniej korzystnie pod tym względem wypada gminie Czeremcha.

5. Podsumowanie

Gospodarcze ożywienie obszarów wiejskich jest możliwe dzięki aktywności samorządów i całej lokalnej społeczności a wspólne działania winne być skierowane na lepsze wykorzystanie istniejących zasobów naturalnych i czynnika ludzkiego. Punktem wyjścia do realizacji strategicznego planu rozwoju powinna być analiza potencjału gospodarczego i społecznego gminy. Na bazie tych informacji można następnie określać kierunki działań przyspieszające rozwój określonych funkcji gospodarczych.

Ważną rolę w przemianach społeczno-gospodarczych obszarów wiejskich odgrywają wszelkie formy przedsiębiorczości. Ale ożywienie gospodarcze po-

przez rozwój małych i średnich firm powinno być poprzedzone rozwojem niezbędnej infrastruktury. Liczne badania potwierdzają istotny związek pomiędzy poziomem rozwoju infrastruktury a rozwojem przedsiębiorczości. Samorządy terytorialne poprzez budowanie infrastruktury technicznej stwarzają dobre warunki nie tylko dla miejscowych przedsiębiorców ale również dla potencjalnych inwestorów zagranicznych.

Rady gmin posiadają ustawowe kompetencje do stosowania ulg i zwolnień w podatkach i opłatach lokalnych. Mogą zatem regulować w pewnym stopniu dochody własne gmin. Stosując instrumenty ekonomiczne mogą promować inicjatywy ludzi aktywnych, twórczych, tworzących nowe miejsca pracy. Wymierne korzyści z tego tytułu osiągają wszyscy zainteresowani.

LITERATURA

Duczkowska-Małysz K., Duczkowska-Piasecka M. (1995): Przedsiębiorczość lokalna jako droga łagodzenia bezrobocia na obszarach wiejskich. [w:] Wielofunkcyjny rozwój wsi w aspekcie przewyższania przeludnienia agrarnego. Zeszyty Nauk. AR Kraków, Sesja Naukowa, z. nr 43: s. 61-67.

Heller J. (1998): Poza rolniczą aktywność ekonomiczną ludności wiejskiej w ujęciu przestrzennym. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego nr 4: s. 28-35.

Stanisławiszyn H. (1997): Racjonalizacja wydatków gminy. [w:] Funkcjonowanie samorządu terytorialnego – diagnoza i perspektywy. Mat. Międzynar. Konf. Nauk. Uniwersytet Śląski, Opole, s. 267-269.

ZOFIA KOŁOSZKO-CHOMENTOWSKA

BUDŻET GMINY A ROZWÓJ PRZEDSIĘBIORCZOŚCI

STRESZCZENIE

Celem badań było przedstawienie zmian w strukturze podmiotów gospodarczych na tle budżetów lokalnych czterech gmin woj. podlaskiego. Gminy różnią się warunkami przyrodniczymi i ekonomicznymi. Zróżnicowany był również udział dochodów własnych w budżetach lokalnych. Wskaźnik wysokości budżetu gmin w przeliczeniu na 1 mieszkańca w trzech gminach był wyższy niż średnio w województwie. We wszystkich gminach występuje przewaga wydatków bieżących nad inwestycyjnymi. Na inwestycje przeznaczają się niewiele ponad 40% środków budżetowych. Inwestuje się przede wszystkim w infrastrukturę techniczną, oświatę i wychowanie. Ze struktury przedsięwzięć gospodarczych wynika, że najbardziej preferowanym rodzajem inicjatyw jest działalność usługowa, natomiast najmniejszym zainteresowaniem cieszy się działalność produkcyjna. W latach 1995-98 zatrudnienie w małych prywatnych firmach znalazło 753 mieszkańców tych gmin. Najmniej korzystnie pod względem rozwoju gospodarczego wypada gmina Czeremcha. Najniższe też były dochody własne tej gminy oraz wskaźnik wysokości budżetu w przeliczeniu na 1 mieszkańca.

ZOFIA KOŁOSZKO-CHOMENTOWSKA

THE COMMUNE'S BUDGET AND ENTERPRISE DEVELOPMENT.

SUMMARY

The paper presents the findings that have been gathered to trace changes in the structure of economic subjects against a background of budgets in four communes chosen in the Province of Podlasie. The communes differ in natural and economic conditions. They were also different as far as their own income shares in the local budgets are concerned. The communes' budget amount indices per an inhabitant within three communes were well above the mean value of this parameter estimated in this province. The current budget expenditures prevailed over the investment ones in every commune under consideration. The budgetary means in the amount of not much above 40% were allocated for a purpose of investment. Basically, the investment expenditures involved such spheres as technical infrastructure, education and upbringing. The analysis of the business venture structure has demonstrated that the services were the most preferred field of activity, whereas the production evoked the lowest level of concern among the businessmen. In 1995-98, small private firms gave work to 753 residents in these communes. As far as the economic development is concerned, the Commune of Czeremcha has come off most badly as compared to the other communes in question. Both the own incomes and budget amount indices per inhabitant estimated in this commune were the lowest ones.

MAŁGORZATA LECHWAR
Akademia Rolnicza w Krakowie

INSTYTUCJE DORADCZE A ROZWÓJ LOKALNY

1. Wstęp

Obecnie najpopularniejszą formą doradztwa rolniczego w Polsce jest doradztwo państwowe, finansowane z budżetu państwa. Państwowe doradztwo rolnicze wypełnia zadania wobec mieszkańców wsi poprzez realizację funkcji doradczej, wdrożeniowej, informacyjnej i oświatowej [Wiatrak 1998]. Jest ono jedyną instytucją zajmującą się i realizującą bezpłatne doradztwo dla rolnictwa i mieszkańców obszarów wiejskich. Istnieją wprawdzie inne podmioty realizujące doradztwo dla tych obszarów, tj. firmy konsultingowe, spółki, fundacje, stowarzyszenia, przedsiębiorstwa, a także osoby prawne i fizyczne. Są to jednak podmioty prowadzące najczęściej działalność komercyjną, nastawione na te zadania doradcze, na które występuje największe zapotrzebowanie i za które odbiorca jest skłonny uiścić odpowiednią opłatę. Doradztwo rolnicze dla mieszkańców obszarów wiejskich stanowi w tym przypadku działalność uboczną.

Potwierdzeniem tego są badania prowadzone w latach dziewięćdziesiątych przez Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, z których wynika że najważniejszą rolę w zakresie doradztwa agrotechnicznego, technologicznego i ekonomicznego odgrywają nadal Ośrodki Doradztwa Rolniczego, tj. doradztwo państwowe. Z badań tych wynika również, że wzrosła liczba instytucji zainteresowanych doradztwem rolniczym, a także jego waga [Zegar 1998].

Domeną doradztwa rolniczego w systemie gospodarki centralnie planowanej było doradztwo technologiczne w zakresie produkcji roślinnej, zwierzęcej i ogrodniczej. Rozwój specjalizacji gospodarstw w latach siedemdziesiątych spowodował, że obok doradztwa technologicznego zaczęło powstawać doradztwo w zakresie zarządzania gospodarstwem rolniczym, a szczególnie w zakresie rachunku ekonomicznego. Zmiany systemowe w polskiej gospodarce oraz wdrażanie zasad gospodarki rynkowej do rolnictwa „wymusiły” dalsze doskonalenie doradztwa organizacyjno-ekonomicznego do nowej rzeczywistości (np. w zakresie sporządzania biznes planów, prowadzenia ksiąg rachunkowych itp.). Doradz-

two rolnicze podjęło również w ostatnich latach nowe wyzwanie związane ze służeniem radą i pomocą w zakresie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich [Kania 1996], które obecnie powinno być poszerzone o rozwój zrównoważony (przykładem tego typu przedsięwzięć może być opracowany *Program Proekologicznego Rozwoju Wsi, Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej* z myślą upowszechnienia go m.in. w ośrodkach doradztwa rolniczego [Michna 1998]).

W Polsce w nowych warunkach społeczno-gospodarczych pojawiły się placówki doradztwa reprezentujące różne formy organizacyjne i różne formy własności, ale według J.J. Paryska dla rozwoju lokalnego powinny być utworzone specjalne biura doradcze, w których udział miałyby samorządy terytorialne działające w interesie własnego środowiska [Parysek 1997].

Celem niniejszego opracowania jest podkreślenie znaczenia już istniejących instytucji doradczych w procesach rozwoju lokalnego oraz sensu powoływania nowych w obliczu potrzeb zgłaszanych przez lokalne społeczności (samorządy lokalne oraz rolników).

2. Materiał i metodyka badań

Publikacja została opracowana na podstawie literatury przedmiotu oraz badań własnych przeprowadzonych na terenie byłego województwa rzeszowskiego w 1999 roku. Za główną metodę pozyskiwania materiału empirycznego przyjęto badania ankietowe oraz sondaż diagnostyczny. Badaniami objęto wszystkie gminy miejsko-wiejskie (9 gmin) i wiejskie (34 gminy) byłego województwa rzeszowskiego, obecnie stanowiącego część województwa podkarpackiego. Ankiety zostały wysłane drogą pocztową do poszczególnych wójtów i burmistrzów. Z kolei sondaż diagnostyczny przeprowadzono na podstawie kwestionariusza badań w prywatnych gospodarstwach rolnych. Łącznie badaniami objęto 90 gospodarstw. Zebrany materiał opracowano przy wykorzystaniu metody monograficznej będącej jedną z form badania statystycznego. W opracowaniu wykorzystano jedną z wielu zalet tej metody, a mianowicie to, iż obejmuje ona duży zakres zagadnień (regionu, gminy), gdzie obok danych liczbowych uwzględnia również informacje w formie opisowej.

3. Znaczenie informacji w rozwoju lokalnym

J.J. Parysek uważa, że powszechnie reprezentowany jest pogląd, iż informacja stanowi potężne narzędzie działania, nie mniej ważne i skuteczne aniżeli środki finansowane. Potrzeba posiadania odpowiedniej, pełnej i wiarygodnej informacji jest szczególnie istotna w działalności gospodarczej. W odniesieniu do rozwoju lokalnego odpowiedniej informacji potrzebuje [Parysek 1997]:

- samorząd terytorialny,
- społeczność lokalna,

- lokalne podmioty gospodarcze,
- potencjalni inwestorzy,
- agencje planowania i rozwoju lokalnego,
- banki i inne instytucje finansowe,
- zespoły inicjatywne rozwoju itp.

Posiadanie odpowiedniej informacji leży w interesie samorządów terytorialnych, a także w interesie instytucji i organizacji rozwojowych oraz aktualnych i potencjalnych podmiotów gospodarki na poziomie lokalnym, z tym tylko, że każdy uczestnik procesu rozwoju lokalnego ma własne wymagania informacyjne. Pewną specyficzną kategorię przekazywania informacji stanowi doradztwo fachowe, reprezentowane na obszarach wiejskich przede wszystkim przez państwowe instytucje doradztwa rolniczego. Czynnościami usługowymi tej instytucji są: doradzanie, informowanie, upowszechnianie, nauczanie i doskonalenie. Oznacza to, że czynności usługowe instytucji doradczej mają charakter działań: oświatowych, informacyjnych i innowacyjnych [Wiatrak 1998].

Informacja ma istotne znaczenie z jednej strony w diagnozowaniu sytuacji problemowych (tak charakterystycznych dla obszarów wiejskich), a z drugiej strony w ich rozwiązywaniu. Zatem i działalność instytucji doradczych wykorzystujących to narzędzie wspierania działań rozwojowych na obszarach wiejskich jest nie mniej istotne i w świetle istniejących potrzeb zasługuje na szczególne podkreślenie.

4. Kierunki działań instytucji doradczych a potrzeby lokalnych społeczności (samorządów lokalnych oraz rolników)

Rozwój obszarów wiejskich ograniczony jest wieloma czynnikami. W opinii badanych gmin najważniejszym z nich jest brak zainteresowania lokalnych społeczności rozwojem rolnictwa (wynikającym według nich z nieopłacalności produkcji rolnej, a także z braku postrzeganej przez społeczeństwo perspektywy rozwoju rolnictwa) oraz niskie ich dochody. Przedstawione przez prawie 54% badanych gmin opinie, uzależniające rozwój obszarów wiejskich od rozwoju rolnictwa, podkreślają tradycyjny, rolniczy charakter wsi rzeszowskiej. Przejawia się on nie tyle w skali produkcji, co w sposobie myślenia i mentalności lokalnej społeczności wynikającej z tradycji i przyzwyczajeń. Drugim istotnym czynnikiem ograniczającym – według respondentów – rozwój obszarów wiejskich jest brak środków finansowych w budżecie gmin na cele inwestycyjne. Prawie 40% gmin w hierarchii ważności odpowiedzi ten czynnik umieściło na miejscu pierwszym. Taki sam odsetek odpowiedzi umieścił ten czynnik na drugim miejscu. Trzecim czynnikiem utrudniającym działania rozwojowe w opinii badanych gmin jest ograniczony dostęp do instytucji wsparcia finansowego (50%

odpowiedzi), interpretowany przez gminy jako nieprzejrzysty sposób dostępu do środków wsparcia finansowego. Na kolejnych pozycjach uplasowały się ograniczenia związane z wydłużonym okresem adaptacji nowych pomysłów, rozwiązań, programów (ponad 47% odpowiedzi), słabym wyposażeniem gminy w infrastrukturę techniczną (prawie 27% odpowiedzi), utrudnionym systemem komunikowania się w społeczności (prawie 54% odpowiedzi), a na siódmej pozycji (ponad 45% odpowiedzi) i ósmej (ponad 36% odpowiedzi) – ograniczenia związane z dostępem do wiedzy.

Opinie te z jednej strony wskazują na olbrzymie potrzeby finansowe badanych gmin, z drugiej zaś na potrzebę posiadania wiarygodnej i przejrzystej informacji o istniejącej i możliwej do pozyskania pomocy finansowej czy pozafinansowej.

Z przeprowadzonych badań wynika, iż gminy oczekują przede wszystkim na bezpośrednie działania w sferze procesów realnych (68% odpowiedzi), interpretowane przez gminy jako pomoc finansowa przy realizacji inwestycji, ale oczekują one również odpowiednich decyzji administracyjnych ułatwiających podejmowanie działań rozwojowych (50% odpowiedzi) oraz szkoleń i fachowego doradztwa w tym zakresie (40% odpowiedzi). Doceniają one również znaczenie informacji w procesach rozwojowych (druga i trzecia pozycja w hierarchii ważności – ponad 70% odpowiedzi).

Od respondentów pozyskano również odpowiedzi mówiące jakich instytucji brakuje na terenie ich działania, a które mogłyby być pomocne przy rozwiązywaniu problemów związanych z rozwojem lokalnym. Oto one (% odpowiedzi według hierarchii ważności):

– finansowe	– 67,8;
– doradcze	– 53,6;
– marketingowe	– 50,0;
– informacyjne	– 35,7;
– szkoleniowe	– 28,6.

Z kolei badani rolnicy za najważniejszą barierę rozwoju produkcji rolniczej uznali niekorzystne relacje cen środków do produkcji i płodów rolnych (ponad 90% odpowiedzi) oraz trudności ze zbytem płodów rolnych. Kolejną ważną barierę rozwoju produkcji rolniczej stanowi według respondentów niedostateczne wyposażenie gospodarstw w sprzęt rolniczy oraz brak siły roboczej i brak następcy w gospodarstwie (bariera ta występuje przede wszystkim w gminach bardziej oddalonych od głównej aglomeracji miejskiej w południowo-wschodniej Polsce, którą jest Rzeszów).

Wypowiedzi respondentów na temat barier rozwoju produkcji rolniczej pokazują jak duża jest ich różnorodność. Ponadto według opinii rolników przyczyny ograniczające chęć i możliwości rozwoju produkcji rolniczej tkwią przede wszystkim poza gospodarstwem. Na podstawie pozyskanych informacji można

powiedzieć, iż rolnicy są zainteresowani rozwijaniem produkcji rolniczej, ale nie znajdują w obecnej rzeczywistości odpowiednich bodźców skłaniających i umożliwiających im działania rozwojowe.

W latach dziewięćdziesiątych zostały stworzone warunki do rozwijania na obszarach wiejskich działalności pozarolniczej. W badanej populacji gospodarstw tylko 14,6% prowadzi tego typu działalności. Do najważniejszych barier ograniczających jej rozwijanie respondenci zaliczyli (% odpowiedzi):

- ograniczony dostęp do kredytu, wysokie oprocentowanie – 88,9;
- niewystarczającą wiedzę o rynku i brak doświadczenia – 77,8;
- brak wiedzy i informacji o możliwościach prowadzenia działalności pozarolniczej – 66,7;
- tradycyjne myślenie – 44,4;
- politykę państwa – 44,4.

Z prezentowanych danych wynika, iż poza trudnościami finansowymi, ważną barierę stanowi czynnik tkwiący wewnątrz gospodarstw związany z niewystarczającą wiedzą o możliwościach prowadzenia działalności gospodarczej w warunkach gospodarki rynkowej. Nasunęło się w związku z tym pytanie: *Jakie działania wykonują rolnicy w celu poprawienia tej sytuacji, czy szukają pomocy na zewnątrz w organizacjach i instytucjach powołanych w celu inicjowania i wspierania wszelkich działań rozwojowych w rolnictwie i poza nim?* Informacje uzyskane na podstawie przeprowadzonych badań nie są optymistyczne. Na podstawie w kwestionariuszu pytanie: *Z jakimi instytucjami i organizacjami współpracuje respondent?* – większość z nich odpowiedziała, że z żadną¹. Nie współpracują ponieważ – jak wynika z badań – słaba jest w środowisku wiejskim znajomość instytucji zajmujących się problemami wsi. Większość respondentów odpowiedziała, że nie zna żadnej instytucji wspierającej rozwój działalności rolniczej i pozarolniczej. Odsetek takich odpowiedzi mieścił się w granicach od 80% do niewiele ponad 90%. Natomiast do znanych instytucji respondenci zaliczyli: banki (przede wszystkim spółdzielcze), ośrodki doradztwa rolniczego, urzędy gmin i kółka rolnicze.

W badaniach starano się uzyskać od rolników opinie na temat tego kto przede wszystkim i w jaki sposób powinien im pomagać w rozwiązywaniu bieżących problemów. Okazało się, iż zadanie to według respondentów spoczywa przede wszystkim na państwie (70,9% takich odpowiedzi) oraz na jednostkach samorządowych, tj. urzędach gmin (21,9% takich odpowiedzi). Instytucje te w opinii respondentów powinny umożliwiać i ułatwiać zbyt płodów rolnych, zagwarantować odpowiednie ceny skupu płodów rolnych, udostępniać tanie kredyty, subsy-

¹ W kwestionariuszu było podanych szereg jednostek z którymi mogą współpracować rolnicy, poczynając od jednostek samorządowych poprzez instytucje finansowe, doradcze, usługowe, aż do organizacji zawodowych.

dia i dotacje, obniżyć podatki, zapewnić fachowe doradztwo rolnicze i pozarolnicze. Opinie te pojawiały się w większości badanych gospodarstwach. Poza tym do instytucji które powinny pomagać rolnikom respondenci zaliczyli (% odpowiedzi):

– banki	– 6,5;
– kółka rolnicze	– 4,9;
– ośrodki doradztwa rolniczego	– 1,6;
– wyspecjalizowane instytucje	– 1,6.

Natomiast 1,6% rolników uważa, że nikt takiej pomocy nie powinien im udzielać.

Respondenci przywiązują największą wagę i liczą na pomoc przede wszystkim instytucji inicjujących, wspierających, koordynujących i kontrolujących działania rozwojowe na obszarach wiejskich. Mają oni o wiele większe zaufanie w stosunku do jednostek reprezentujących pewne elementy „władzy”, aniżeli w stosunku do jednostek prywatnych – powstałych w latach dziewięćdziesiątych z myślą wspierania działań rozwojowych. Jak już powiedziano respondenci liczą m.in. na pomoc urzędów gmin. Czy pomoc ta może jednak do nich dotrzeć, jeśli ponad 93% respondentów nie współpracuje w żadnym zakresie z lokalną jednostką samorządową? Poza tym żaden z badanych respondentów nic nie wie na temat strategii rozwoju gminy i nie uczestniczył w jej opracowywaniu.

5. Podsumowanie

Przeprowadzone badania wskazują jak duża jest różnorodność barier ograniczających procesy rozwojowe na obszarach wiejskich (określonych z jednej strony przez przedstawicieli samorządów lokalnych, z drugiej przez rolników). O ile samorządy lokalne wchodzą w kontakty z różnymi instytucjami, tworząc w ten sposób specyficzne dla danego terenu aktywne układy instytucjonalne dla rozwiązywania problemów rozwojowych, o tyle rolnicy ograniczają tę współpracę do niezbędnego minimum. Jednakże wypowiedziane opinie sugerują, iż większość z tych ograniczeń wynika z braku posiadania przez nich wiarygodnej i rzetelnej informacji, np. o możliwości do pozyskania pomocy finansowej, czy pozafinansowej, o możliwościach prowadzenia działalności rolniczej i pozarolniczej itp. Opinie te mogą być pomocne przy wyborze form pomocy dla badanych obszarów wiejskich przez już istniejące instytucje zainteresowane problemami wsi.

Jak wynika z badań ośrodki doradztwa rolniczego są instytucjami identyfikowanymi i akceptowanymi przez lokalne społeczności. Z tego też względu, a także z racji swoich zadań i istniejących potrzeb powinny głównie uczestniczyć w procesach rozwoju lokalnego na obszarach wiejskich. Ponadto istnieje w lokalnych środowiskach potrzeba powoływania nowych, których głównym celem działania byłoby inicjowanie i koordynowanie wszelkich działań rozwojowych.

LITERATURA

Kania J. (1996): Ewolucja doradztwa, doradztwo rolnicze a doradztwo wiejskie. [w:] Doradztwo rolnicze jako ogniwo systemu wiedzy rolniczej w procesach modernizacji wsi i rolnictwa oraz integracji z UE, FAPA, MRiGŻ, SGGW, Warszawa - Poznań, s. 121-122.

Michna W. (1998): Program Proekologicznego Rozwoju Wsi, Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. Synteza. IERiGŻ, Warszawa.

Parysek J.J. (1997): Podstawy gospodarki lokalnej. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, s. 193-194.

Wiatrak A.P. (1998): Instytucja (organizacja) doradcza i jej funkcjonowanie. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 1, s. 5-14.

Zegar A. (1998): Rynek usług doradczych w rolnictwie. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 1, s. 15-25.

MAŁGORZATA LECHWAR

INSTYTUCJE DORADCZE A ROZWÓJ LOKALNY

STRESZCZENIE

W opracowaniu zaprezentowano opinie przedstawicieli samorządów lokalnych oraz rolników z regionu rzeszowskiego na temat barier ograniczających rozwijanie działalności rolniczej i pozarolniczej. Jedną z głównych jest brak dobrej informacji. Na tym tle podkreślono znaczenie istniejących instytucji doradczych w przekazywaniu rzetelnej i wiarygodnej informacji mogącej ułatwić i przyspieszać procesy rozwojowe na obszarach wiejskich oraz potrzebę powoływania nowych, których działalność nakierowana byłaby głównie na rozwój lokalny.

MAŁGORZATA LECHWAR

ADVISORY INSTITUTIONS AND LOCAL DEVELOPMENT

SUMMARY

The elaboration presents opinions of representatives of local authorities and farmers from the Rzeszów region, concerning barriers constraining development of economic (agricultural and non-agricultural) activities. Lack of proper information is one of the main barriers. The elaboration emphasises value of existing advisory institutions in the process of delivering fair and credible information that could make the development processes in rural areas easier and faster. It also indicates necessity of establishing new advisory institutions focusing their activity on local development.

LIDIA KALISZCZAK

Akademia Rolnicza w Krakowie

WYBRANE ASPEKTY ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

1. Wprowadzenie

Przesłanki powstania koncepcji zrównoważonego rozwoju (ekorozwoju) sięgają początku lat siedemdziesiątych i wiążą się ze wzrostem świadomości narastania negatywnych zjawisk pomiędzy rozwojem społeczno – gospodarczym a jego konsekwencjami środowiskowymi. Termin „*sustainable development*”, zgodnie z ustaleniami konferencji Narodów Zjednoczonych w Rio de Janeiro (1992 r.) oznacza „*trwały i zrównoważony rozwój, tzn. taki, który zapewni zaspokojenie potrzeb współczesnego społeczeństwa bez naruszania możliwości zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń*”¹. Międzynarodowe koncepcje ekorozwoju zostały określone w aktach prawa, których Polska jest stroną, przyjmując tym samym na siebie zobowiązania z nich wynikające. Podczas międzynarodowej konferencji „Środowisko i Rozwój” w Rio de Janeiro (1992 r.) został przyjęty Globalny Program Działań na wiek XXI (Agenda 21). Podpisując Deklarację w Rio de Janeiro Polska wraz z innymi sygnatariuszami przyjęła na siebie obowiązki przestrzegania zasad harmonijnego rozwoju przestrzennego, odrzucenie filozofii wzrostu gospodarczego za wszelką cenę na rzecz dążenia do poprawy jakości życia przez działania gwarantujące społeczeństwu bezpieczeństwo ekologiczne. Polska zobowiązała się również do stosowania zasad ekorozwoju przez podpisanie Układu Stowarzyszeniowego ze Wspólnotami Europejskimi (1991 r.). Realizacją podjętych przez Polskę zobowiązań są wydane dokumenty i akty prawne, np. Uchwała Sejmu RP w sprawie polityki zrównoważonego rozwoju (1995 r.). W ostatnich latach prace Sejmowej Komisji Ochrony Środowiska Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (1999 r.) doprowadziły do opracowania i przedstawienia przez Radę Ministrów strategii zrównoważonego rozwoju Polski do 2025 r.

¹ Dokumenty końcowe: Konferencja Narodów Zjednoczonych Środowisko i Rozwój w Rio de Janeiro, 3-14.06.1992 r. Szczyt Ziemi. Wyd. IOS, Warszawa 1993.

2. Współzależności między ekonomią a ekologią

Ekonomia zajmując się problemami wyboru w procesach gospodarowania, całkowicie pomijała do niedawna rolę środowiska naturalnego jako czynnika ograniczającego, tzn. limitującego kierunki i tempo rozwoju gospodarczego. Zakłócenia równowagi systemu przyrodniczego w wyniku działalności gospodarczej i wynikające stąd koszty społeczne były dotychczas pomijane, bądź znajdowały się tylko na marginesie teorii ekonomii. Postawa człowieka w stosunku do przyrody polegała, ogólnie mówiąc na maksymalizacji zysku ekonomicznego w najwyższym tempie². Skutkiem traktowania zasobów przyrody jako dóbr wolnych oraz w kategoriach jednego z czynników produkcji (przede wszystkim surowce jako środki produkcji) jest utrata równowagi między gospodarką a środowiskiem oraz jego degradacja.

Okazuje się zatem, że wzrost gospodarczy wyrażony przyrostem produktu społecznego *per capita* nie może być traktowany jako jedyny miernik dobrobytu społecznego. Na jego ocenę składa się również odpowiednia **jakość życia**, którą określają nie tylko warunki materialne (poziom konsumpcji), ale także możliwość zaspokajania potrzeb pozakonsumpcyjnych, w tym ekologicznych³.

Na skalę problemu jako pierwszy zwrócił uwagę amerykański ekonomista William Kapp⁴. Jednak na trwałe do ekonomii problem ochrony środowiska przeniknął dopiero w latach sześćdziesiątych. Ważną rolę w popularyzacji tej problematyki odegrał artykuł K. E. Bouldinga [1970 r.] poświęcony gospodarowaniu na statku kosmicznym „Ziemia”⁵. W pracy tej przeciwstawiono gospodarce typu rabunkowego, opartej na założeniu o nieograniczonych możliwościach podboju i eksploatacji przyrody, gospodarkę inspirowaną logiką funkcjonowania „statku kosmicznego”. Załoga statku kosmicznego jest skazana na oszczędne gospodarowanie swymi zasobami, a zwłaszcza na wielokrotne wykorzystywanie produktów. Wszystkie dobra są wytwarzane na statku w ramach istniejących zasobów, a powstałe odpady także muszą być przez ten system wchłonięte. Chodzi więc o tworzenie podstawowych zasad gospodarki zorientowanej ekologicznie, w których powinno się m. in. uwzględnić⁶:

- ograniczoność zasobów, potencjałów przyrodniczych i równowagę ekologiczną,

² Simmons J. G.: Ekologia zasobów naturalnych. Warszawa 1979, s. 61.

³ Dobrzański G.: Ochrona środowiska a jakość ludzkiego życia. Terra et Vita, nr 1, FUW, Białystok 1990.

⁴ Kapp W.: Społeczne koszty funkcjonowania przedsiębiorstw prywatnych. Warszawa 1960.

⁵ Boulding K. E.: Ekonomia Ziemi – statku kosmicznego nadchodzącej przyszłości. [w:] Środowisko – społeczeństwo – gospodarka. Kraków 1992.

⁶ Czaja S., Fiedor B., Jakubczyk Z.: Ekologiczne uwarunkowania wzrostu gospodarczego w ujęciu współczesnej teorii ekonomii. Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok – Kraków 1993, s. 106.

- proekologiczny styl życia i konsumpcji,
- entropijną ograniczoność dotychczasowego wzrostu gospodarczego,
- nowe metody ekonomicznej wyceny naturalnych procesów ekologicznych i zasobów oraz efektywność wykorzystania i reprodukcji zasobów naturalnych,
- utrzymanie maksymalnej różnorodności ekosystemów,
- mniej obciążającą środowisko alokację działalności gospodarczej,
- upowszechnianie proekologicznych technik (zwłaszcza recyklingu) wytwarzania,
- zmiany proekologiczne w zakresie struktury produkcji i konsumpcji,
- nową politykę energetyczną ograniczającą tempo entropijności procesów gospodarczych.

Mimo, że jak dotąd dominuje tradycyjne ujęcie ekonomii, wielu współczesnych ekonomistów uważa, że podstawowe problemy dla człowieka rodzą się nie w gospodarce, ale na styku społeczeństwo – gospodarka – przyroda. Od wielu lat zgłaszane są postulaty ekologizacji, tj. powiązania wszystkich form działalności człowieka z możliwościami środowiska (ekosystemów)⁷. Wyrazem zgłaszanych postulatów jest powstanie nowego paradygmatu teorii ekonomii (ekonomii ekologicznej), w którym równowaga ekologiczna jest podstawowym aksjomatem, a czynniki ekonomiczne i ekologiczne są jednakowo uprawnione⁸.

Racjonalność działania gospodarczego wyraża się w trzech zasadach, z których pierwsza ma charakter ogólnoeconomiczny, a pozostałe ekonomiczno-techniczny. Są to mianowicie:

1. Działanie zgodne z potrzebami społecznymi.
2. Maksymalizacja efektów przy określonych środkach.
3. Minimalizacja zużycia środków dla osiągnięcia założonych efektów.

Z ekologicznego punktu widzenia na pierwszym miejscu jako cel główny pozostaje oczywiście zaspokajanie potrzeb, natomiast celem pośrednim musi być minimalizacja strat środowiskowych powodowanych przez procesy gospodarcze, które oddziałują na możliwości zaspokajania potrzeb nie związanych bezpośrednio z dobrami materialnymi⁹. Racjonalne ekologicznie jest więc takie gospodarowanie, które minimalizuje nakłady zasobów naturalnych (rozumianych jako surowce oraz zdolność do asymilacji zanieczyszczeń), niezbędnych do osiągnięcia społecznie akceptowanej jakości życia.

⁷ Czaja S., Fiedor B., Jakubczyk Z.: *Ekologiczne uwarunkowania...*, op. cit., s. 105.

⁸ Dach Z.: *Wprowadzenie do ekonomii*. AE, Kraków 1993, s. 65.

⁹ Prandecka B.: *Ochrona środowiska przyrodniczego w procesie produkcji i podziału. Główne problemy*. Terra et Vita, nr 3, FUW, Białystok 1990.

Dwie kolejne zasady muszą być zgodne z pierwszą. Jednocześnie powinny być traktowane łącznie. W aspekcie ochrony środowiska zasada maksymalizacji wyników oznacza, że przy określonej, dopuszczalnej ekologicznie i społecznie eksploatacji zasobów lub obciążeniu środowiska zanieczyszczeniami, należy osiągać jak największe korzyści ekonomiczne. Jednakże ograniczenie się do tej zasady może powodować, że efekty uzyskuje się przy maksymalnie dopuszczalnym wykorzystaniu „środków” tkwiących w środowisku. Należy zatem jednocześnie minimalizować zużycie tych środków¹⁰.

3. Pojęcie i istota zrównoważonego rozwoju

W literaturze problemu pojęcie zrównoważonego rozwoju (ekorozwoju), będące odpowiednikiem angielskiego terminu *sustainable development*¹¹ jest w różny sposób formułowane i interpretowane. Jak dotąd znanych jest ponad 70 definicji, w których akcentowane są różne aspekty tego interdyscyplinarnego pojęcia¹². Wskazuje się, iż przyczyną owej mnogości interpretacji stanowi brak wypracowanych w pełni teoretycznych podstaw koncepcji ekorozwoju.

Ogólnie definicje te można podzielić na dwie grupy¹³:

- akcentujące ekologiczny (przyrodniczy) wymiar ekorozwoju, w których jest on postrzegany jako współczesna forma zintegrowanej ochrony środowiska;
- akcentujące cywilizacyjny wymiar ekorozwoju, jako nowy sposób organizacji i prowadzenia działalności gospodarczej oraz sterowania pozagospodarczą aktywnością społeczeństwa.

W Polsce pierwsze definicje ekorozwoju, które pojawiły się w połowie lat 80-tych eksponują przyrodnicze uwarunkowania gospodarczej aktywności człowieka.

¹⁰ Dobrzański G.: Ekologiczne uwarunkowania lokalizacji inwestycji przemysłowych. Wyd. Ekonomia i Środowisko. Białystok 1998, s. 31.

¹¹ Tłumaczenie tego terminu na język polski nie jest precyzyjnie zdefiniowane, ale najczęściej używane pojęcia traktowane jako synonimy to rozwój zrównoważony i ekorozwój. Stosowane są również takie określenia, jak rozwój trwały, samo podtrzymujący się, stabilny, ekologicznie uwarunkowany, ład zintegrowany. Zdaniem Borysa ekorozwój jako odpowiednik słowa *sustainable development* wprowadza do polskiej praktyki językowej trzy interpretacje eksponujące następujące cechy: zrównoważoność, trwałość i samopodtrzymywanie się rozwoju. T Borys: Teoretyczne aspekty konstruowania wskaźników ekorozwoju. [w:] Sterowanie ekorozwojem. Red. B. Poskrobki, t. I, Białystok 1998, s. 173.

¹² Przegląd definicji został dokonany m. in. w pracy B. Poskrobko: Ekorozwój – wyzwanie cywilizacyjne. 1999 (maszynopis) oraz R. Kreibicha: Nachhaltige Entwicklung. Leitbild für die Zukunft von Wirtschaft und Gesellschaft. Weinheim-Basel 1996.

¹³ Poskrobko B.: Kształtowanie polityki ekorozwoju. [w:] Sterowanie ekorozwojem. T. II, 1998, s. 12.

W latach 90-tych podstawę szerszego rozumienia (zgodnie z zamysłem jej twórców) koncepcji *sustainable development* stworzyła definicja Pearcea, Barbiera i Markandy (1990) określająca sposób pojmowania trwałego i zrównoważonego rozwoju jako integrację wymiaru społecznego, ekonomicznego, ekologicznego i demograficznego współczesnego wzrostu gospodarczego. Rozwój gospodarczy powinien oznaczać nie tylko wzrost dochodów *per capita*, ale także poprawę innych elementów dobrobytu społecznego – stanu zdrowotnego i poziomu wyżywienia oraz wykształcenia. Jednocześnie ważne jest utrzymanie trwałości zasobów przyrodniczych w celu zapewnienia wewnątrz- i międzygeneracyjnej sprawiedliwości dostępu do kapitału naturalnego.

W Polsce przykładem kompleksowego określenia ekorozwoju w rzeczywistym rozumieniu idei *sustainable development* jest definicja opracowana przez Instytut na rzecz Ekorozwoju (InE), formułująca cele rozwoju społeczno-gospodarczego w logice poprawy jakości życia.

Zapewnienie dobrobytu obecnym jak i przyszłym pokoleniom wiąże się z procesem ciągłych przemian strukturalnych w gospodarce i całym społeczeństwie prowadzących do¹⁴:

- poprawy (a przynajmniej niepogarszania) jakości środowiska,
- większej dbałości o stan zdrowia społeczeństwa,
- ochronę konserwatorskiej przyrody,
- racjonalnej gospodarki zasobami,
- podejmowania proekologicznych kierunków rozwojowych.

Gospodarowanie dopuszczalne ekologicznie, pożądane społecznie i uzasadnione ekonomicznie¹⁵ staje się imperatywem współczesnych wyzwań rozwojowych.

Na IV Międzynarodowej Konferencji ISEE/RC99 *Przyroda i społeczeństwo u progu następnego tysiąclecia. Globalizacja i ekologiczno-ekonomiczne problemy regionalne*, Saratow 1999 wskazano na zasadność przedstawianych w literaturze trzech podejść do problematyki równoważenia rozwoju¹⁶:

- przyrodniczego – podkreślającego potrzebę dostosowywania działalności gospodarczej i aktywności społecznej do istniejących możliwości ekosystemów,
- ekonomicznego – wskazującego na potrzebę równoważenia działalności gospodarczej i produktywności ekosystemów; wcześniej w ramach tego

¹⁴ Por. Borkowska E.: Jak współdziałać z gminą w realizacji ekorozwoju. Raport Instytut na rzecz Ekorozwoju. Warszawa 1997.

¹⁵ Hopfer A.: Funkcje obszarów wiejskich z perspektywy ekorozwoju. Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych, 1992, z. 401, s. 53-60.

¹⁶ Ejdyś J., Iwaniuk H., Poskrobko B.: IV Międzynarodowa Konferencja ISEE/RC99 - *Przyroda i społeczeństwo u progu następnego tysiąclecia. Globalizacja i ekologiczno-ekonomiczne problemy regionalne*, Saratow 5-9 lipiec 1999 rok. *Ekonomia i Środowisko* 1999, nr 2 (15).

podejścia eksponowano zaspokojenie potrzeb współczesnych i przyszłych pokoleń,

- cywilizacyjnego – według którego równoważenie powinno odbywać się nie pod kątem istniejących technik i technologii, lecz z punktu najnowszych osiągnięć naukowych.

Intencją ekorozwoju pozostaje nadal jakość życia uznawana jako główny priorytet rozwoju społeczno-gospodarczego. Staje się ona zarówno celem, jak i warunkiem zrównoważonego rozwoju¹⁷.

4. Zarządzanie środowiskiem w koncepcji zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich

Pojęcie zarządzania środowiskiem oznacza zarządzanie użytkowaniem, ochroną i kształtowaniem środowiska, zarówno w skali państwa, regionu, gminy i jednostki gospodarczej¹⁸. Ekorożwój musi uwzględniać istniejące w rzeczywistości powiązania między społeczeństwem, gospodarką a środowiskiem przyrodniczym. Nadmierna eksploatacja i w konsekwencji degradacja środowiska spowoduje zahamowanie tempa rozwoju społeczeństwa i gospodarki. Wynika to z faktu, iż zdegradowane środowisko zmniejsza swoją produktywność, a wyczerpujące się zasoby są istotną barierą w rozwoju każdej społeczności. W tej sytuacji strategia ukierunkowana właśnie na ekorożwój zapewni trwałe podstawy egzystencji obecnym i przyszłym pokoleniom.

Koncepcja zrównoważonego rozwoju znajduje szczególne przełożenie w odniesieniu do obszarów wiejskich¹⁹, na których w najbliższych latach musi dokonać się proces głębokiej restrukturyzacji i modernizacji. Należy pamiętać, że obszary wiejskie to przede wszystkim miejsce produkcji żywności, wypoczynku, rekreacji i turystyki jak również środowisko, w którym żyje 38% polskiego społeczeństwa. Kryzysowa sytuacja rolnictwa w latach dziewięćdziesiątych związana z realizowaną transformacją systemową w Polsce wynika z szeregu jego słabości. Związane są one zarówno ze specyfiką jak i zróżnicowaniem obszarów wiejskich. Istnieje zatem potrzeba wytyczenia dróg rozwojowych prowadzących nie do krótkotrwałego dobrobytu kosztem degradacji środowiska, ale do rozwoju przyjaznego środowisku i ludziom. Stąd równoważenie procesów gospodarowania z jego ochroną wydaje się być szczególnie uzasadnione. Zarządzanie środowiskiem, a szczególnie zarządzanie środowiskowe w gminie

¹⁷ Górka. K., Poskrobko B., Radecki W.: Ochrona środowiska. Problemy społeczne, ekonomiczne i prawne. Wyd. trzecie, PWE, Warszawa 1998.

¹⁸ Poskrobko B.: Zarządzanie środowiskiem. PWE, Warszawa 1998.

¹⁹ Obszary wiejskie stanowią w Polsce ponad 90 % powierzchni kraju. W strukturze przestrzennej z 2486 polskich gmin 2134 to gminy zarządzające terenami wiejskimi. Samorządy wiejskie dysponują 62 % powierzchni kraju.

i przedsiębiorstwie jest wyzwaniem współczesności, elementem walki konkurencyjnej. Właściwe wykorzystanie zasobów środowiskowych obszarów wiejskich w działalności gospodarczej oparte na zasadach ekorozwoju pozwoli na zwiększenie ich potencjału wewnętrznego, zapewni wzrost konkurencyjności rynkowej i przyczyni się w znacznym stopniu do rozwiązania problemów społecznych.

W strategii ekorozwoju obszarów wiejskich należy uwzględnić cały szereg uwarunkowań środowiska przyrodniczego, społecznego, ekonomicznego i przestrzennego, aby osiągnąć zamierzone cele, tj.:

- trwały rozwój gospodarczy z jednoczesnym poszanowaniem zasobów przyrodniczych,
- produkcję żywności najwyższej jakości,
- ochronę krajobrazu wiejskiego,
- godne życie mieszkańców wsi.

Ekorozwój polega na przestrzeganiu reguły, aby działalność w środowisku przyrodniczym była: dopuszczalna ekologicznie, pożądana społecznie i uzasadniona ekonomicznie. Istnieje zatem potrzeba interdyscyplinarnych badań w zakresie całokształtu zjawisk i procesów ekologicznych, ekonomicznych i społecznych przebiegających na obszarach wiejskich prowadzących do określenia praktycznych zasad jego wdrażania. Zgodnie z zasadą regionalizmu ekorozwoju przedmiot badań powinien uwzględniać problemy (rodzaj i skalę) poszczególnych regionów. Ogólnie wyróżnia się w tym zakresie trzy rodzaje obszarów²⁰: ekologicznego zagrożenia, o dużych walorach przyrodniczych oraz obszary pośrednie.

Natomiast w przedmiocie badań z punktu widzenia zarządzania środowiskiem należałoby uwzględnić:

- stan środowiska oraz zasoby przyrodnicze i kulturowe,
- gospodarowanie przestrzenią wiejską i jej ochronę,
- wyposażenie w infrastrukturę,
- działalność gospodarczą i jej zmiany w aspekcie warunków rynkowych,
- aktywność lokalnych społeczności wiejskich,
- stan świadomości ekologicznej mieszkańców.

Wdrażanie koncepcji ekorozwoju nie jest możliwe bez efektywnego systemu zarządzania. Jest on uważany za jeden z najważniejszych instrumentów służących unikaniu zagrożeń i degradacji środowiska przy jednoczesnej realizacji współczesnych wyzwań cywilizacyjnych. Przyjęty przez państwo kierunek reform zmierzający do decentralizacji administracji i zarządzania zmienia zakres zadań i kompetencji organów administracji zwiększając uprawnienia oraz rolę samorządów terytorialnych w systemie zarządzania krajem. Sfera gospodarowania środowiskiem i kształ-

²⁰ Kozłowski S.: W drodze do ekorozwoju. PWN, Warszawa 1997, s. 148.

towania środowiskowych warunków życia, edukacji, kreowania przedsiębiorczości, infrastruktury będzie rozwiązywana w układach lokalnych społeczności.

5. Wybrane zagrożenia ekorozwoju obszarów wiejskich w aspekcie integracji z Unią Europejską

Wprowadzenie ekorozwoju wiąże się z dokonaniem restrukturyzacji gospodarki w kierunku jej proekologicznych przekształceń. Restrukturyzację należy zatem traktować jako proces ciągły, której celem jest stały postęp społeczno-ekonomiczny i ekologiczny²¹. Proces przemian restrukturyzacyjnych na obszarach wiejskich realizowany od lat w wielu krajach Europy Zachodniej zapoczątkowany został także w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Jakkolwiek zakres i tempo tych przemian wynikają z uwarunkowań polityczno-administracyjnych, środowiskowych, społeczno-demograficznych i historycznych to główne cele pozostają takie same – odnowa i aktywizacja (rozwój) obszarów wiejskich prowadzących do niwelowania dysparytetów rozwojowych i wzrostu ich konkurencyjności. Doświadczenia krajów rozwiniętych wskazują na konieczność postrzegania jakości środowiska przyrodniczego (z racji pełnionych funkcji obszarów wiejskich) jako jednego z głównych czynników decydujących o poziomie tej konkurencyjności²². Ochrona środowiska jest jednym z ważniejszych priorytetów w planowaniu rozwoju społecznego i ekonomicznego Europy. W polityce regionalnej Unii Europejskiej lat 90-tych zagrożenia te akcentowane są szczególnie mocno i znajdują wyraz w przewartościowaniu funkcji produkcyjnych rolnictwa na rzecz ogólnospołecznych. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich obejmuje nie tylko produkcję żywności i paszy, ale szereg ważnych funkcji związanych z ochroną przyrody i zachowania bioróżnorodności, kształtowania krajobrazu, ochrony dziedzictwa kulturowego oraz funkcji społeczno-ekonomicznych istotnych z punktu widzenia rozwoju i efektywnego wykorzystania zasobów ludzkich, poprawy warunków życia, wzrostu dochodowości ludności wiejskiej. Wynika stąd konieczność zmian struktury funkcjonalnej wsi i większej równowagi między celami produkcyjnymi, socjalnymi i ochroną środowiska przyrodniczego²³. W krajach unijnych wdrażanie rozwoju zrównoważonego następuje w spo-

²¹ Kolbusz F.: Ekologiczne i gospodarcze problemy restrukturyzacji polskiej wsi – stan i kierunki działania. VI Forum Ekologia Wsi. CEEW, Krosno 1996, s. 24-38.

²² Czynniki konkurencyjności, do których można zaliczyć między innymi wykwalifikowaną siłę roboczą, dobry stan infrastruktury, wysoki poziom instytucji edukacyjnych, kulturalnych i rekreacyjnych oraz wysoką jakość środowiska przyrodniczego określa się często mianem środowiska biznesowego. Por. Czykier-Wierzba D.: Problemy poprawy konkurencyjności obszarów wiejskich w Unii Europejskiej. [w:] Agrobiznes i obszary wiejskie wobec integracji z Unią Europejską – nadzieje, szanse, obawy. IV Kongres SERiA, Szczecin 1997, s. 91-100.

²³ Wiatrak A.P.: Doradztwo rolnicze w okresie transformacji wsi i rolnictwa oraz integracji z Unią Europejską. [w:] Doradztwo rolnicze jako ogniwo systemu wiedzy rolniczej w procesach modernizacji wsi i rolnictwa oraz integracji z Unią Europejską. MRiGZ, SGGW, FAPA; Warszawa-Poznań 1996, s. 40-45; Kożuch B.: Podstawy zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. [w:] Ekologiczne aspekty rozwoju obszarów wiejskich. Białystok 1996.

sób ewolucyjny. Nowy etap w polityce obszarów wiejskich związany z tzw. reformą McSharyego (1992 rok) polegał na stosowaniu zachęt ekonomicznych dla rolników, aby skłonić ich do gospodarowania w sposób korzystny dla środowiska, bioróżnorodności i krajobrazu. Ważnym dokumentem był również przyjęty w 1993 roku Piąty Program Działań Środowiskowych W kierunku zrównoważonego rozwoju, w którym zakłada się następujące cele: zapewnienie wysokiego standardu życia, trwałości użytkowania zasobów naturalnych, unikanie długotrwałych zniszczeń w środowisku oraz integrację polityki środowiskowej ze wszystkimi innymi politykami problemowymi bądź sektorowymi, a szczególnie polityką rozwoju regionalnego. Akcesja Polski do Unii Europejskiej wymaga również dostosowań w tym zakresie w polityce rozwoju obszarów wiejskich. Przekształcenia strukturalne wsi i rolnictwa z uwagi na specyfikę polskich warunków wymagają realizacji następujących równoległych procesów:

- restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa i jego otoczenia prowadzących do wzrostu efektywności i konkurencyjności polskiego rolnictwa,
- kształtowania warunków pracy i życia ludności wiejskiej, w działań na rzecz poprawy dostępu do wiedzy i podnoszenia kwalifikacji,
- wielofunkcyjnego rozwoju wsi, stwarzającego szansę efektywnego wykorzystania rezerw siły roboczej,
- kształtowania postaw przedsiębiorczych i wspierania w różnych formach alternatywnych źródeł dochodów przy jednoczesnym rozwoju szeroko rozumianej infrastruktury technicznej, społecznej i instytucjonalnej.

Integracja nakłada więc nowe obowiązki, ale stwarza też pewne szanse i korzyści przede wszystkim w sferze:

- rozwijania produkcji i usług proekologicznych zarówno dla potrzeb rynku krajowego, jak też perspektywy ekspansji handlowej na obszar całej Europy; wskazuje się przy tym, iż rolnicze regiony zacofane strukturalnie posiadające jednocześnie dobrze zachowane środowisko przyrodnicze zyskują nowe możliwości rozwojowe. Rolnictwo cechujące się dużą pracochłonnością przy względnie niskiej wydajności pracy oraz znacznym rozdrobnieniem gospodarstw posiada jednocześnie atuty uzasadniające programowanie jego rozwoju w taki sposób, aby zaoferować produkt odmienny w stosunku do rolnictwa intensywnego, poszukiwany i cenny na rynku europejskim.
- uzyskania wsparcia z funduszy pomocowych. Komisja Europejska wypracowała wiele instrumentów tego typu, z czego najbardziej znane były fundusze związane z rolnictwem. Jednak UE przechodzi obecnie istotną ewolucję zmierzającą ku zmniejszeniu i utrudnieniu dostępności środków w formie subwencji rolniczych. Wskazuje się, iż wsparcie dochodów w sektorze rolniczym będzie oparte raczej na usługach środowiskowych a nie na wypłatach wyrównawczych²⁴. Subwencje ekologiczne dotyczą

²⁴ Por. Żylicz T.: Wymagania ekologiczne integracji z Unią Europejską. Aspekty ekonomiczne. [w:] Integracja Polski z Unią Europejską – problemy, korzyści, zagrożenia. Pod red. Burchard-Dziubińskiej, t. I, Łódź 2000, s. 39.

przykładowo takich działań, jak utrzymywanie tzw. użytków ekologicznych, zadrzewień śródpolnych, zalesień gruntów marginalnych, zachowanie i kształtowanie struktury krajobrazów wiejskich, zachowanie łąk i pastwisk o wysokich walorach przyrodniczych oraz stosowanie metod rolnictwa przyjaznego środowisku (ekologicznego i integrowanego).

W świetle przedstawionych wybranych aspektów zrównoważonego rozwoju wsi i obszarów wiejskich należy podkreślić, iż warunkiem wdrażania powyższej koncepcji jest przede wszystkim możliwość uzyskania niezbędnego kapitału finansowego (z zewnętrznych źródeł prywatnych, lokalnych i regionalnych, państwowych lub funduszy pomocowych). W perspektywie przyjmowania nowych państw członkowskich do Unii nie należy liczyć na zachowanie dotychczasowych rozmiarów programów pomocowych, gdyż wynika to z ograniczeń budżetowych Unii. Niemniej jednak można wymienić kilka funduszy unijnych nakierowanych na realizację polityki wyrównywania dysproporcji rozwoju regionów i obszarów w aspektach: gospodarczym, społecznym i przyrodniczym. Są nimi: Europejski Fundusz Socjalny, Europejski Fundusz Poradnictwa i Gwarancji Rolnych, Fundusz Spójności (Kohezyjny), Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego. W dokumencie *Agenda 2000 – Unia Europejska rozszerzona i silniejsza*, przyjętym na szczycie w Berlinie (marzec 1999 r.) zakłada się ukierunkowanie programów pomocowych w latach 2000-2006 na²⁵:

- wspieranie rozwoju gospodarczego obszarów zacofanych,
- pomoc obszarom objętym restrukturyzacją przemysłu, rolnictwa, usług i rybołówstwa, obszarom wiejskim, a także wysoko zurbanizowanym, zagrożonym regresem społeczno-ekonomicznym,
- pomocy w zakresie modernizacji systemów edukacyjnych, szkoleniowych i zatrudnienia.

6. Podsumowanie

Przesłanki wyjściowe koncepcji zrównoważonego rozwoju wywodzą się z wielu dyscyplin nauki i nie dotyczą wyłącznie ekologicznych uwarunkowań współczesnego wzrostu gospodarczego, ale obejmuje również demografię, zdrowie i wyżywienie, kulturę, etykę. Stąd w odniesieniu do systemów społeczno-gospodarczych w skali gospodarki narodowej, regionów, gmin czy związków gmin konieczne jest szersze rozumienie pojęcia *sustainable development*, jako rozwoju zrównoważonego przy równorzędnym traktowaniu aspektów (ograniczeń) ekonomicznych, społecznych, ekologicznych, technologicznych i przestrzennych.

²⁵ Por. Poskrobko B.: Strategiczne programowanie rozwoju zrównoważonego narzędziem procesu integracji. [w:] Integracja Polski z Unią Europejską – problemy, korzyści, zagrożenia. Pod red. Burchard-Dziubińskiej, t. I, Łódź 2000, s. 215-216.

Proces transformacji gospodarki polskiej rozpoczął się po 1989 r. oraz dokonujące się przemiany sprzyjają realizacji koncepcji rozwoju zrównoważonego (sustainable development). Czynnikiem mobilizującym do przyjęcia w strategiach postępowania założeń ekorozwoju są również procesy integracyjne z Unią Europejską oraz przenikanie do naszego kraju światowych tendencji rozwoju akcentujących potrzebę równoważnego kojarzenia celów ekonomicznych, społecznych i ekologicznych. Właściwe wykorzystanie zasobów środowiskowych obszarów wiejskich w działalności gospodarczej oparte na zasadach ekorozwoju pozwoli na zwiększenie ich potencjału wewnętrznego, zapewni wzrost konkurencyjności rynkowej i przyczyni się w znacznym stopniu do rozwiązywania problemów społecznych.

W dobie rosnącej konkurencji jakość środowiska przyrodniczego staje się ważnym atutem stwarzającym szanse rozwoju regionów poprzez wykorzystanie swoistej „renty” położenia w czystym, często uprzywilejowanym bogactwem przyrody środowisku.

LIDIA KALISZCZAK

WYBRANE ASPEKTY ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

STRESZCZENIE

Zmiany zagospodarowania przestrzeni, w tym zwłaszcza obszarów wiejskich wymagają uwzględnienia czynnika ekologicznego, co jest przedmiotem prezentowanego artykułu. Na jego treść składają się następujące zagadnienia: współzależności między ekonomią a ekologią, pojęcie i istota ekorozwoju, zarządzanie środowiskiem w koncepcji zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz wybrane zagadnienia ekorozwoju obszarów wiejskich w aspekcie integracji z Unią Europejską.

LIDIA KALISZCZAK

SELECTED ASPECTS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

SUMMARY

The paper presents ecological aspects of business development. It is analysis of this problem of integration of ecological protection needs into economic and social goals of the development strategy and policy. The author introduced such concepts as: correlation between economy and ecology, conception of sustainable development, environmental management of rural areas and ecological aspects of rural development in the process of integration Poland with European Union.

STAWOMIR ZAWISZA
*Akademia Techniczno-Rolnicza
w Bydgoszczy*

ROLNICTWO ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Wieś i rolnictwo w Polsce należą do obszarów generujących najwięcej problemów społecznych i gospodarczych. Transformacja rynkowa lat dziewięćdziesiątych XX wieku w najmniejszym stopniu objęła sferę agrobiznesu oraz ludność zamieszkałą na terenach wiejskich, stąd też, wiele zagadnień pozostało nie rozwiązanych do dzisiaj. Historycznie ukształtowana struktura agrarna, w której dominują rozdrobnione gospodarstwa indywidualne, jest obecnie jednym z najważniejszych dylematów rozpatrywanych dróg rozwoju, a sytuacja rodziny rolniczej, użytkującej gospodarstwo rolne, stanowi często podejmowany temat poszukiwań badawczych.

Gospodarstwo rolne w systemie zrównoważonego rozwoju

Podstawowym elementem systemu życia wiejskiego jest gospodarstwo rolne. Według klasycznej definicji socjologicznej gospodarstwo rolne jest jednostką organizacyjną w rolnictwie, w której producenci wykorzystując ziemię, odpowiednie źródła i rodzaje energii oraz stosując odpowiednie narzędzia pracy i urządzenia techniczne doprowadzają do pomnażania płodów rolnych [Turowski 1995]. Podobnie definiują gospodarstwo rolne ekonomiści, dodając do wymienionych elementów własne zabarwienie znaczeniowe. Gospodarstwo to zatem, zdaniem ekonomistów, celowo zorganizowany zespół ludzi, ziemi i pozostałych niezbędnych do procesu produkcyjnego środków produkcji, który zajmuje się produkcją roślinną, roślinną i zwierzęcą, a niekiedy roślinną, zwierzęcą i przetwórstwem rolnym. Na gospodarstwo rolne składają się czynniki produkcji w postaci ziemi, pracy, kapitału i zarządzania, jakie są nieodzowne by można było prowadzić działalność gospodarczą. Definicje prawne poszerzają jeszcze pojęcie gospodarstwa rolnego o prawa i obowiązki, jakie wynikają z tytułu posiadania i prowadzenia gospodarstwa [Adamowski 1998]. Wydaje się też, że nie można rozpatrywać działalności rolniczej bez uwzględnienia aspektów etycznych związanych z pewnymi standardami odnoszącymi się do sztuki prowa-

dzenia gospodarstwa rolnego, zapewniającej bezkonfliktowe funkcjonowanie rodziny rolniczej wobec otoczenia przyrodniczego oraz społecznego.

Współczesna pozycja rolniczego gospodarstwa rodzinnego w Polsce określona jest przez dwie główne grupy czynników: (1) transformację systemu ekonomicznego w kierunku gospodarki opartej na rynkowych mechanizmach sterowania oraz (2) dostosowywanie państwa, w tym obszarów wiejskich i rolnictwa, do standardów, przepisów prawa i wymagań związanych z integracją w ramach struktur gospodarczych i społecznych Unii Europejskiej. Dążenie Polski do włączenia w struktury Unii Europejskiej powoduje, że model ewolucji rolnictwa zachodnioeuropejskiego, normy, wymagania oraz wspólna polityka rolna stanowią płaszczyznę odniesienia dla określania tendencji zmian w sferze polskiego agrobiznesu. Z obserwacji tych wynika, że przemiany obszarów wiejskich są nieuchronnym elementem procesów przekształcania się systemów społecznych i gospodarczych na całym świecie, a postęp i rozwój gospodarczy kraju wiąże się zawsze ze zmianami w strukturze społecznej i gospodarczej wsi oraz z ewolucją pozycji ekonomicznej rodzin rolniczych wobec rynkowych mechanizmów w gospodarce. Koncepcje zmian w rolnictwie i doktryny rozwoju obszarów wiejskich ewoluują wraz z wieloma czynnikami zarówno ekonomicznymi jak i społecznymi, do których w szczególności należy zaliczyć skuteczność produkcyjną rolnictwa, rozumianą jako zdolność do zaspokajania potrzeb związanych z popytem na surowce, produkty i przetwory gospodarki żywnościowej.

Generalnie w krajach uważanych za rozwinięte gospodarczo (na przykład w krajach Unii Europejskiej) można dostrzec pewną prawidłowość ewolucji obszarów wiejskich i rolnictwa. (1) Pierwszym etapem było dążenie do maksymalizacji wolumenu produkcji żywności poprzez uruchomienie i wspieranie mechanizmów modernizacji i industrializacji produkcji rolniczej. Okres ten charakteryzuje się wspieraniem przez ośrodki władzy gospodarczej przekształceń zmierzających do wytwarzania metodami zapewniającymi dostarczenie jak największej ilości produktów żywnościowych, bez zwracania uwagi na parametry tej żywności oraz skutki dla środowiska naturalnego. (2) Drugim okresem jest osiągnięcie stanu nasycenia rynku poprzez uzyskanie równowagi pomiędzy poziomem popytu a podażą, z tendencjami do występowania coraz większych nadwyżek produkcyjnych, będących efektem uruchomionych wcześniej procesów uprzemysłowienia metod wytwarzania w rolnictwie. (3) Trzecim etapem, jest bilansowanie korzyści i strat spowodowanych kapitałochłonnym i pracooszczędnym rozwojem, wprowadzanie działań kompensacyjnych, instrumentów zmierzających do zahamowania nadprodukcji i eliminowania niekorzystnych skutków urbanizacji wsi oraz industrializacji rolnictwa w postaci wyludnienia obszarów wiejskich, a także ich degradacji ekologicznej.

Rolnictwo krajów Unii Europejskiej, funkcjonujące od kilkudziesięciu lat w oparciu o środki do produkcji rolnej z dużym udziałem chemii syntetycznej

i ciężkiej mechanizacji, doprowadziło do zachwiania równowagi ekologicznej i dewastacji przyrodniczej wielu obszarów wiejskich (intensywne uprawy monokulturowe, zatrucie gleby i wód gruntowych). Spowodowano także wytworzenie znacznych nadwyżek żywności poprzez nadmierną produktywność ziemi w stosunku do potrzeb. Nastąpiło jednocześnie wyludnienie obszarów wiejskich poprzez kapitałochłonną modernizację gospodarki rolnej, co doprowadziło do opustoszenia obszarów wiejskich za sprawą zastępowania pracy ludzkiej inwestycjami w technizację i automatyzację produkcji. Wszystkie te zjawiska były w dodatku wspierane coraz bardziej rozbudowanym systemem dotacji, subwencji i innych działań protekcyjnych, finansowanych kosztem budżetowych środków finansowych obciążających podatników. W konsekwencji rozwój rolnictwa według koncepcji modernizacji, realizowany drogą uprzemysłowienia i urbanizacji, ujawnił swe negatywne skutki we wszystkich istotnych wymiarach: ekonomicznym, społecznym, ekologicznym jak i etycznym.

W coraz bardziej rozwiniętych, a zarazem bogatszych, społeczeństwach zaczęto dostrzegać znaczenie, niedocenianych do tej pory, elementów otoczenia przyrodniczego, ich walorów krajobrazowych, jakości produktów żywnościowych oraz społecznych kosztów wytwarzania w rolnictwie. Zauważono także nie tylko konieczność zachowania naturalnego środowiska, ale przekazania go przyszłym pokoleniom w postaci nie wykazującej objawów destrukcji uniemożliwiającej niezakłóconą ewolucję w przyszłości. Na tym tle powstały koncepcje zalecające odwrót od dotychczasowego rozwoju rolnictwa zwanego konwencjonalnym, które spowodowało przekształcenie tradycyjnego systemu produkcji rolniczej w dział gospodarki, a warstwę chłopów w profesjonalną kategorię zawodową rolników-farmerów. Wśród nowych koncepcji pojawiły się propozycje rolnictwa ekologicznego, które wszakże z różnych względów nie wydaje się skutecznym sposobem powszechnego zaspokajania potrzeb żywnościowych, bowiem jest mniej wydajne, bardziej pracochłonne, produkuje droższą żywność, więc jeszcze przez jakiś czas może jedynie pozostać elitarnym działem produkcji luksusowych, bowiem drogich, choć o lepszych parametrach, produktów. Jest to więc rolnictwo bogatych społeczeństw, w których popyt na produkty bardzo wysokiej jakości jest uzasadniony zamożnością znacznej liczebnie części społeczności, a produkty ekologiczne stopniowo, w coraz większym zakresie, mogą zastępować na rynku wytwory rolnictwa konwencjonalnego. Koncepcją pośrednią pomiędzy konwencjonalnym a rygorystycznym ekologicznym systemem produkcji rolniczej jest rolnictwo zrównoważone, które zakłada takie programowanie rozwoju, by można było łączyć cele produkcyjne z wymaganiami środowiskowymi oraz respektować zasady zrównoważonego rozwoju.

Rolnictwo zrównoważone może być najbardziej pożądanym kierunkiem rozwoju rolnictwa w Polsce, bowiem korzystne oddziaływanie na środowisko, a nawet jego poprawę można uzyskać w sposób nie wpływający na poziom produkcji

[Szoszkiewicz i inni 2000]. Jednym z ważniejszych czynników skłaniających do preferowania koncepcji zrównoważonego rozwoju jest jednak fakt przyszłego włączenia Polski do Unii Europejskiej, w której ten system produkcji rolniczej uzyskuje coraz większe zainteresowanie i uznanie, a instrumenty polityki wobec wsi i rolnictwa będą coraz bardziej skierowane na wsparcie zrównoważonego rozwoju. Jeśli obszary wiejskie oraz rolnictwo w Polsce mają być skutecznie wspierane w ramach istniejących obecnie funduszy przedakcesyjnych oraz przyszłych wspólnych funduszy Unijnych, a integracja ma być najmniej dolegliwa dla zaniedbanego do tej pory rolnictwa, niezbędne jest podjęcie problematyki rolnictwa zrównoważonego zarówno w pracach badawczych jak i realnych działaniach zmierzających do popularyzowania idei zrównoważonego rozwoju w środowiskach praktyków: rolników, działaczy samorządowych oraz przedstawicieli administracji gospodarczej wszystkich szczebli. Ze względu na znaczną liczbę osób związanych z pracą w gospodarstwie rolnym w Polsce, duże zatrudnienie w rolnictwie oraz zamieszkiwanie około 38% ludności kraju na obszarach wiejskich jest to problem istotnie dotyczący znaczą część populacji mieszkańców Polski. Słabszy rozwój sfery agrobiznesu, zwłaszcza zaś nie osiągnięcie nadmiernego poziomu uprzemysłowienia rolnictwa oraz brak drastycznych zjawisk wyludniania się obszarów wiejskich w kraju powoduje, że istnieje szansa na uniknięcie negatywnych zjawisk ekonomicznych, społecznych i ekologicznych związanych z industrialną i urbanizacyjną koncepcją rozwoju wsi i rolnictwa, które dotknęły państwa Unii Europejskiej.

Rolnictwo zrównoważone jako koncepcja rozwoju

Rolnictwo jest działem gospodarki, który posiada chyba największy wpływ na kształtowanie zasobów środowiska naturalnego, ze względu na bezpośrednie użytkowanie tych zasobów w procesach produkcyjnych. Wszystko zatem to w jaki sposób rolnictwo korzysta z owych zasobów ma bezpośredni wpływ na funkcjonowanie ekosystemów środowiska przyrodniczego obecnie i w przyszłości. W nurcie tego typu rozumowania powstała ekonomika odnawialnych zasobów naturalnych, którą należy rozumieć jako zbiór zasad racjonalnego gospodarowania zasobami odnawialnymi oraz dział wiedzy formułujący zasady kojarzenia celów ekonomicznych z ekologicznymi [Woś, 1995, 1998a].

Koncepcja ta zmienia radykalnie podejście do gospodarowania w rolnictwie i funkcjonowania agrobiznesu w ogóle. Stawia to nowe wyzwania ale i ograniczenia dla rodzin rolniczych oraz przedstawicieli ośrodków decyzyjnych, mających wpływ na rozwój obszarów wiejskich i rolnictwa. Istotną zmianą jest przejście od filozofii bezpieczeństwa żywnościowego do koncepcji równowagi w sferze wytwarzania żywności i użytkowania środowiska przyrodniczego w związku z procesami wytwórczymi w rolnictwie oraz nowego określenia społecznej po-

zycji rodziny rolniczej w dynamicznym systemie gospodarki rynkowej i ewolucji klasycznych funkcji wsi.

Pierwszych koncepcji zrównoważonego rozwoju (sustainable development) można doszukać się już na początku lat siedemdziesiątych, w czasach pełnego rozwoju rolnictwa industrialnego. Pojęcie to pojawiło się po raz pierwszy w 1972 roku na konferencji ONZ w Sztokholmie [Runowski 2000]. Wobec ciągłego spadku dochodów rolniczych, zmniejszania się liczby ludności czynnej zawodowo w rolnictwie, ujemnych skutków działalności rolniczej w środowisku wywołanych intensyfikacją produkcji oraz powstawania nadmiaru żywności, która mimo wsparcia finansowego przekroczyła poziom cen światowych, w 1987 roku ogłoszono deklarację z Achen. Poddano w niej krytyce dotychczasowy rozwój wsi i rolnictwa wskazując na możliwe drogi rezygnacji z dotychczasowych, konwencjonalnych metod wytwarzania w rolnictwie [Turowski 1995]. W 1993 roku Komisja Europejska powołała Akcję COST mającą na celu opracowanie systemu integrowanej produkcji w skali gospodarstwa (IAFS – integrated arable farming system). Prace zakończono w 1998 roku opracowaniem i wdrożeniem koncepcji sporządzania i weryfikacji gospodarstw prowadzonych zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. Niestety do tej pory nie udało się zorganizować i utrzymać w Polsce sieci gospodarstw pilotujących upowszechnienie tej idei, dlatego wydaje się szczególnie celowe podjęcie tej inicjatywy w kraju [Fotyma, Kuś 2000].

W literaturze można spotkać różnego rodzaju definicje rozwoju zrównoważonego jednak w Polsce pojęcie to nie jest jednoznacznie określone i zawiera często odmienne interpretacje tej koncepcji [Michna 2000]. Można zatem powiedzieć, że termin ten czeka jeszcze na pełne i wieloaspektowe określenie, zwłaszcza w odniesieniu do wsi i rolnictwa, chociaż samo pojęcie nie jest nowe i pojawiało się na przestrzeni dziejów wielokrotnie [Klepacki 2000]. Także samo określenie równowagi gospodarowania w rolnictwie nie jest jednoznaczne, można bowiem wyróżnić tradycyjne, rynkowe oraz systemowe podejście do równowagi gospodarstwa rolniczego [Ziętara 2000]. Idea rozwoju zrównoważonego zakłada maksymalizację korzyści netto z rozwoju ekonomicznego, ale, pod warunkiem, że jednocześnie chroni i zapewnia odtwarzanie zasobów naturalnych w dłuższej perspektywie [Woś 1998b]. Jest koncepcją całościowego, globalnego i perspektywicznego rozpatrywania problemów wsi i rolnictwa przy uwzględnieniu dużej liczby zmiennych: ekonomicznych, społecznych, ekologicznych i etycznych. Najsilniej eksponowane są związki między wymiarem ekonomicznym a ekologicznym działalności rolniczej na obszarach wiejskich, co w literaturze doczekało się terminu ekorozwoju [Woś 2000]. Takie podejście jest jednak celowe dla rozpatrywania zmian w systemach rolniczych krajów Unii Europejskiej, w których problemy pojawiły się w wyniku nadmiernej intensyfikacji produkcji rolniczej, co spowodowało komplikacje ekologiczne. W polskim rolnictwie nad-

produkcja żywności została osiągnięta ekstensywnymi metodami i główny problem to nie ewolucja od rolnictwa kapitałochłonnego i pracooszczędnego do rozwoju zrównoważonego, ale jak przekształcić rolnictwo pracochłonne, o dużym przeludnieniu agrarnym, w rolnictwo o zrównoważonym rozwoju, unikając nadmiernego uprzemysłowienia technik wytwórczych i substytucji pracy kapitałem. Głównym dylematem polskiego rolnictwa jest zatem nierównowaga między wymiarem ekonomicznym a społecznym działalności gospodarczej w agrobiznesie.

W pozycji gospodarstwa rolnego wobec wymagań rolnictwa zrównoważonego istotne znaczenie mają obecnie w Polsce cztery grupy zmiennych: (1) *społeczne* związane z określeniem swej pozycji w społeczności wiejskiej osób funkcjonujących w rodzinie rolniczej oraz rezygnujących z pracy w rolnictwie, co jest nieuniknione przy obecnym poziomie zatrudnienia, a jednocześnie wymaga przemian socjosystemów wiejskich i ewolucji w kierunku zmniejszania znaczenia funkcji produkcyjnych oraz tworzenia wielofunkcyjnego charakteru rozwoju wsi, a także ewolucji systemu przejmowania gospodarstwa na zasadzie naturalnej zmiany pokoleniowej, w tym dróg karier młodego pokolenia na wsi, (2) *ekonomiczne* sprowadzające się do analizy dochodów rodzin rolniczych, określenia struktury wydatków budżetowych w gospodarstwach rolniczych, a także obszarów wiejskich w ujęciu lokalnym oraz regionalnym, (3) *ekologiczne* dotyczące zachowania dobrego stanu środowiska przyrodniczego oraz odtworzenia naturalnych walorów nie tylko na obszarach problemowych, ze szczególnym uwzględnieniem stosowania przyjaznych środowisku technologii produkcji rolniczej i prawidłowej gospodarki odpadami powstającymi w procesach produkcyjnych, gospodarki wodnej oraz zarządzania zasobami leśnymi, (4) *etyczne* ukazujące zobowiązania użytkowników naturalnego środowiska przyrodniczego oraz wytwórców produktów żywnościowych wobec nosicieli ryzyka – konsumentów wytworów rolnictwa oraz następnych pokoleń, które będą przyszłymi użytkownikami pozostawionych zasobów w ekosystemach.

Kompleksowa koncepcja zrównoważonego rozwoju rolnictwa w Polsce powinna obejmować zatem różne aspekty i zagadnienia, wraz z uwarunkowaniami wewnętrznymi (polityka gospodarcza) oraz zewnętrznymi (zrównoważony rozwój wobec integracji z Unią Europejską). W badaniach dotyczących zrównoważonego rozwoju rolnictwa do najważniejszych należą zagadnienia usytuowania i pozycji gospodarstwa rolniczego wobec wymagań rolnictwa zrównoważonego głównie w aspekcie ekonomicznym i społecznym z uwzględnieniem ekologicznych i etycznych odniesień do tych problemów. Niezbędne są więc analizy tych zagadnień rozpatrywane w trzech pozycjach: (1) mikroekonomicznej i mikrospołecznej dotyczącej gospodarstwa rolniczego i rodziny wiejskiej (stanu świadomości i gotowości przekształcania gospodarstwa zgodnie z wymaganiami zrównoważonego rozwoju), (2) mezospołecznej i mezoekonomicznej określonej przez usytuowanie rodziny rolniczej w systemie społecznym wsi, oddziaływania

samorządu lokalnego na rozwój obszarów wiejskich w kontekście zasad zrównoważonego rozwoju oraz (3) makrospołecznej i makroekonomicznej odnoszącej się do wpływu procesów globalnych na koncepcję zrównoważonego rozwoju (perspektywy integracji europejskiej, wsparcia pomocowego funduszami przedakcesyjnymi ich wpływu na rozwój wsi i rolnictwa oraz polityki gospodarczej i rolnej państwa w ramach strategii rozwoju obszarów wiejskich).

Projektowane badania w tym zakresie powinny sformułować odpowiedzi na zasadnicze problemy rozwoju zrównoważonego w aktualnej sytuacji wsi i rolnictwa w Polsce oraz możliwości wykorzystania tej koncepcji w przyszłości, zwłaszcza wobec wyzwań związanych z integracją europejską. Szczególnie ważne wydaje się określenie: (1) w jakim stopniu zasoby naturalne są wykorzystywane w sposób nie zakłócający ich zdolności samoodnawiania się, (2) czy jest możliwa symbioza celów ekonomicznych, społecznych, ekologicznych i etycznych, (3) jakie są tendencje przemian produktywności zasobów rolniczej przestrzeni produkcyjnej (4) jak wpłynęła na stan wsi i rolnictwa sytuacja osiągania przez rolnictwo równowagi żywnościowej poprzez ekstensywny system produkcji i zdominowanie wsi przez funkcje rolnicze. (5) jakie są perspektywy ewolucji w stronę rolnictwa zrównoważonego na obecnym etapie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. Niezbędne jest także precyzyjne określenie terminu zrównoważonego rozwoju rolnictwa oraz szczegółowa analiza czynników określających pozycję gospodarstwa rolnego, funkcje wsi oraz miejsce i znaczenie samorządu lokalnego, regionalnego oraz wsparcia edukacyjnego i doradczego skierowanego do rolników i ich rodzin. Jak wskazuje bowiem Runowski [2000] wiedza rolników, a zatem także ich wykształcenie, jest jednym z ważniejszych czynników zapewniających powodzenie w systemie rolnictwa zrównoważonego.

Podsumowanie

Stan rozwoju wsi i rolnictwa w Polsce zwykle nastraja pesymistycznie wszystkich, którzy zajmują się tymi zagadnieniami. Zbyt słaby rozwój przemysłowych metod wytwarzania może okazać się jednak atutem polskiego rolnictwa, zwłaszcza wobec narastającej krytyki industrialnych systemów gospodarowania w Unii Europejskiej. Negatywne oceny oraz niekorzystne wizje dalszego rozwoju metod wytwarzania żywności w krajach rozwiniętych gospodarczo, zapoczątkowane jeszcze w latach siedemdziesiątych, a spotęgowane w dwu ostatnich dekadach XX wieku, zyskały nowy wymiar w ostatnich latach. Pojawienie się bezpośredniego zagrożenia dla życia ludzi w postaci chorób prionowych przenoszonych z zakażonych zwierząt (BSE u bydła), których chów niewiele ma wspólnego z rolnictwem zrównoważonym, być może stanie się wystarczającym argumentem dla odwrótu od ryzykownych metod produkcji w rolnictwie. Ogromną rolę w tym procesie należy przypisać ośrodkom władzy administracyjnej i go-

spodarczej, na co wskazują także inni autorzy [Adamowicz 2000, Czyżewski 2000]. Zbliżające się włączenie w struktury Unii Europejskiej może nadać nowy wymiar rozwojowi obszarów wiejskich i rolnictwa w kraju. Zachowanie tradycyjnych metod gospodarowania może być korzystne wobec rychłej perspektywy otwarcia rynków zbytu społeczeństw bogatszych, zatem chętnych do kupowania żywności uzyskiwanej metodami naturalnymi.

LITERATURA

- Adamowicz M. (2000): Rola polityki agrarnej w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich. Roczniki Naukowe SERiA. Tom II, z. 1, s. 69-81.
- Adamowski Z. (1998): Gospodarstwo rolne. [w:] Encyklopedia agrobiznesu. Fundacja Innowacja, Warszawa, s. 343-348.
- Czyżewski A. (2000): Rola polityki makroekonomicznej w kształtowaniu warunków dla zrównoważonego rozwoju rolnictwa. Pamiętnik Puławski z. 120/I, s. 39-51.
- Fotyma M., Kuś J. (2000): Zrównoważony rozwój gospodarstwa rolnego. Pamiętnik Puławski z. 120/I, s. 101-116.
- Klepacki B. (2000): Zrównoważony rozwój terenów wiejskich – wybrane aspekty teoretyczne. Roczniki Naukowe SERiA. Tom II, z. 1, s. 8-13.
- Michna W. (2000): Jakość surowców rolnych i żywności jako ważny składnik oceny zrównoważonego rozwoju rolnictwa. Pamiętnik Puławski z. 120/II, s. 317-323.
- Runowski H. (2000): Zrównoważony rozwój gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych. Roczniki Naukowe SERiA. Tom II, z. 1, s. 94-102.
- Szoszkiewicz J., Zbierska J., Szoszkiewicz K., Purta J., Woźniak A., Róg K., Sterczewski E. (2000): Możliwości upowszechniania rolnictwa integrowanego na przykładzie badań w wybranych gospodarstwach Opolszczyzny. Pamiętnik Puławski z. 120/II, s. 429-437.
- Turowski J. (1995): Socjologia wsi i rolnictwa. Towarzystwo Naukowe KUL. Lublin.
- Woś A. (1995): Ekonomia odnawialnych zasobów naturalnych. PWN, Warszawa.
- Woś A. (1998a): Ekonomia odnawialnych zasobów naturalnych. [w:] Encyklopedia agrobiznesu. Fundacja Innowacja, Warszawa, s.160-162.
- Woś A. (1998b): Rolnictwo zrównoważone. [w:] Encyklopedia agrobiznesu. Fundacja Innowacja, Warszawa, s. 735.
- Woś A. (2000): Rolnictwo polskie 1945-2000. IERiGŻ, Warszawa.
- Ziętara W. (2000): Tradycyjne i współczesne podejście do równowagi w gospodarstwach i przedsiębiorstwach rolniczych. Pamiętnik Puławski z. 120/II, s. 553-563.

SŁAWOMIR ZAWISZA

ROLNICTWO ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU**STRESZCZENIE**

W artykule podjęto próbę określenia głównych zagadnień teoretycznych oraz badawczych rolnictwa zrównoważonego. W krajach Unii Europejskiej nadmierna intensyfikacja rolnictwa doprowadziła do problemów dewastacji ekologicznej i wyludnienia wsi. W Polsce ekstensywny rozwój spowodował komplikacje natury społecznej: przeludnienie agrarne i niskie dochody wielu, ale małych i słabych ekonomicznie gospodarstw. W obu wszakże sytuacjach drogą ewolucji może być rolnictwo zrównoważonego rozwoju. Definicja rolnictwa zrównoważonego nie jest w Polsce ostatecznie określona, a sama koncepcja rozwoju zrównoważonego istnieje do tej pory wyłącznie w projektach i planach oraz jako propozycja przyszłego kierunku ewolucji rolnictwa i obszarów wiejskich. Określenie czynników oraz stanu gotowości do realizowania tej koncepcji jest szczególnie interesujące, zwłaszcza biorąc pod uwagę różną sytuację rolnictwa w Polsce i Unii Europejskiej oraz zbliżającą się integrację w ramach struktur tej organizacji.

SŁAWOMIR ZAWISZA

THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE**SUMMARY**

The paper presents the main theoretical and research problems of sustainable agriculture. Excessive intensity of agriculture in the countries of the European Union was resulted in the destruction of the environment and the depopulation of rural areas. On the contrary, in Poland, extensive development of agriculture was caused social complications: overpopulation in the country and low profitability of small farms. The solution to this unfavorable situation could be the sustainable development of agriculture. The definition of sustainable agriculture in Poland has not been defined yet. The concept of sustainable development exists only in projects and plans as a suggestion of the future direction of agricultural development. It would be interesting to find factors that could help to set the definition of the sustainable development of agriculture, taking into consideration the differing situations concerning agriculture in Poland and the EU, in addition to the approaching integration of their institutions.

ANDRZEJ PIOTR WIATRAK
*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

POLITYKA EKOLOGICZNA W ZRÓWNOWAŻONYM ROZWOJU ROLNICTWA

1. Wprowadzenie

Dotychczasowy kierunki i sposoby gospodarowania doprowadziły do degradacji środowiska i wyczerpywania jego zasobów oraz zmniejszenia powierzchni obszarów biologicznie czynnych i różnorodności biologicznej. Było to następstwem nadmiernej chemizacji środowiska zanieczyszczeniami przemysłowymi, rolniczymi i komunalnymi oraz użytkowaniem ziemi, które niszczyło jej strukturę. Działania takie są zagrożeniem dla środowiska, prowadzącym do kryzysu ekologicznego. W związku z tym powstały programy i koncepcje naprawy istniejącej sytuacji. Jedną z nich jest *koncepcja zrównoważonego rozwoju*, która w sposób kompleksowy podchodzi do ochrony środowiska i prowadzenia działalności, w tym w dziale rolnictwa. Wyznacza ona zarówno zasady racjonalnego użytkowania zasobów środowiska przyrodniczego, jak i sposoby oddziaływania poprzez *politykę ekologiczną*, rozumianą jako świadomą i celową działalność państwa w odniesieniu do środowiska przyrodniczego i jego jakości, polegającą na ich ochronie i umiejętnym kształtowaniu [Poskrobko 1998].

Uznając ważność przedstawionych zagadnień i konieczność uwzględnia ich w praktyce rolniczej, w tym polityce rolnej, w niniejszym opracowaniu podjęto próbę naświetlenia istoty polityki ekologicznej w Unii Europejskiej, obejmującej różne kierunki działań wzajemnie ze sobą powiązanych. Następnie problematykę tę odniesiono do rozwiązań polskich, wskazując na kierunki przyszłych działań i dostosowań w tym zakresie.

2. Istota zrównoważonego rozwoju

Termin *sustainable development* (rozwój zrównoważony, ekorozwój) pojawił się w ogólnym sformułowaniu w tzw. *Raporcie Brundtland* Światowej Ko-

misji Środowiska i Rozwoju ONZ w 1987 roku, a następnie spopularyzowany w 1992 roku na Konferencji w Rio de Janeiro (zwanej „Szczytem Ziemi”). Zostały tam przedstawione zasady i cele stabilnego rozwoju, zaspokajającego potrzeby współczesnego społeczeństwa i dbającego o następne pokolenie poprzez stosowanie rozwiązań, które co najmniej przyczyniają się do jego samoodnawiania. Jednocześnie dąży się, aby także zapewnić realizację celów społecznych i umożliwić – w ten sposób – powstawanie zintegrowanego rozwoju [Domański 1992; Borys i inni 1999]. Ekorozwój sprzyja takiemu rozwojowi, który godzi prawa przyrody i ekonomii poprzez przestrzeganie w działaniach gospodarczych [Kozłowski 1989]:

- *prawa celu*, według którego uwarunkowania przyrodnicze powinny wyznaczać kierunek rozwoju;
- *prawa regionu*, tj. dostosowania potrzeb rozwojowych do regionalnych i lokalnych uwarunkowań przyrodniczych i woli lokalnych społeczności;
- *prawa skali i jakości*, tj. zakazania eksploatacji i zanieczyszczania środowiska powyżej ekologicznie uwarunkowanych norm.

Są różne definicje rozwoju zrównoważonego, zwracające uwagę lub też akcentujące pewne elementy gospodarowania¹. I tak koncepcja *ładu zintegrowanego* bierze pod uwagę wszystkie podstawowe aspekty rozwoju, tj. społeczne, ekonomiczne, ekologiczne, kulturowe, przestrzenne, instytucjonalne itp. oraz relacje między nimi. Powodzenie realizacji zrównoważonego rozwoju zależeć będzie od traktowania w jednakowym stopniu wszystkich ładów, eksponowanie natomiast jednego, np. ekonomicznego prowadzi do licznych problemów społecznych i ekologicznych w okresie długim. W związku z tym należy uwzględnić kompleksowe podejście, stanowiące jedność wszystkich tych aspektów oraz zapewniające jakość życia i warunków pracy [Górka, Poskrobko, Radecki 1995].

3. Polityka ekologiczna w Unii Europejskiej

Polityka ekologiczna w UE wyraża się w realizacji stabilnego rozwoju, zaspokajającego potrzeby współczesnego społeczeństwa i dbającego o następne pokolenie poprzez stosowanie rozwiązań nie będących w konflikcie ze środowiskiem. Jednocześnie dąży się do zapewnienia realizacji celów społecznych i umożliwienia – w ten sposób – realizacji zintegrowanego rozwoju [Domański 1992; Poskrobko 1998; Unia 1996].

Polityka ekologiczna UE została zapoczątkowana w 1972 roku, kiedy to Komisja Wspólnot Europejskich opracowała pierwszy program ochrony środo-

¹ Rozwój zrównoważony jest różnie definiowany, co znajduje wyraz w nadawaniu różnej treści pojęciu rozwój zrównoważony, ekorozwój, ład zintegrowany itp. Przecistawiane takie – moim zdaniem – jest nieuzasadnione, gdyż dotyczy tych samych zagadnień, ale ze zwróceniem uwagi na określony aspekt.

wiska. Program ten miał charakter cząstkowy i dotyczył głównie zanieczyszczeń środowiska przez przemysł. Podstawą polityki ekologicznej Unii Europejskiej jest Traktat z Maastricht z 1992 roku, w którym m.in. stwierdza się, że „*zadaniem Unii jest popieranie trwałego i nieinflacyjnego wzrostu gospodarczego z poszanowaniem środowiska*”. Traktat ten w art. 130 określa następujące cele w dziedzinie ekologicznej:

- zachowanie, ochronę i poprawę jakości środowiska,
- ochronę zdrowia człowieka,
- rozsądne i racjonalne wykorzystanie zasobów naturalnych,
- zmniejszenie lub wyeliminowanie transgranicznych przepływów zanieczyszczeń.

Uszczegółowieniem zasad polityki ekologicznej cytowanego Traktatu jest *Piąty Program Działań Środowiskowych*, który został przyjęty w 1993 roku. W programie tym – zatytułowanym „*W kierunku zrównoważonego rozwoju*” określano zasady polityki ekologicznej oraz instrumentów jej realizacji. Obecnie w Unii Europejskiej przepisy, które dotyczą ochrony przyrody, zanieczyszczenia atmosfery i wody, dopuszczalnego poziomu hałasu, korzystania z produktów chemicznych oraz zagospodarowania odpadów itp., liczą ponad 300 aktów prawnych, w tym ponad połowa obejmuje rolnictwo. W ślad za przyjętymi wytycznymi opracowano różnorodne normy i standardy (środowiskowe, techniczne, produktowe itp.), które określają sposoby korzystania z zasobów przyrody. Regulują to następujące *zasady polityki ekologicznej UE* [Poskrobko 1998]:

- *zanieczyszczający płaci*, rozumianej jako podstawa internalizacji kosztów odnowy i prewencji,
- *pomocniczości*, która oznacza możliwość ingerencji na poziomie Unii tylko wówczas, gdy taka ingerencja da większe rezultaty niż interwencja władz krajowych,
- *prewencji* – związanej z podejmowaniem działań w celu uniknięcia nieodwracalnych szkód w środowisku danego kraju,
- *ekonomiczności* – uwzględniającej efektywność kosztową rozwiązań dotyczących ochrony środowiska,
- *sprawiedliwości*, według której koszty danej strategii ochrony środowiska powinny w większym stopniu obciążać kraje bogatsze w UE.

4. Polityka ekologiczna Unii Europejskiej wobec rolnictwa

Wspólna polityka rolna UE jest różnie oceniana, w zależności od kryteriów jej oceny. Ekologiczny punkt widzenia eksponuje nadmierną intensyfikację rolnictwa – zwłaszcza stosowania nawozów i środków ochrony roślin oraz zagospodarowania gnojowicy, która spowodowała m. in. degradację środowiska,

zanieczyszczenie wód i gruntów, erozję i degradację gleb, zniszczenie różnorodności biologicznej i niektórych ekosystemów. W związku z tym polityka rolna – zwłaszcza od 1989 roku – na pierwszy plan wysuwa nie produkcyjne, lecz ogólnospołeczne funkcje rolnictwa, zakładając większą równowagę między celami produkcyjnymi, socjalnymi i środowiskowymi. I tak w ramach wspólnej polityki rolnej w latach dziewięćdziesiątych – *Programu Mac Sharryego* wprowadzonego w życie w latach 1992-1996 – podjęto następujące działania:

- pakiet przedsięwzięć agroekologicznych związanych z ochroną środowiska przyrodniczego, a w tym wprowadzenie pomocy do stosowania metod produkcji rolniczej o małym ryzyku dla środowiska i popieraniu takiej gospodarki gruntami rolnymi, która umożliwia zachowanie lub przywrócenie walorów krajobrazowych, naturalnych enklaw roślinności i świata zwierzęcego,
- wsparcie programów zalesiania gruntów rolnych i refinansowania tych kosztów, wraz z zapewnieniem pomocy w utrzymaniu i pielęgnacji nowych plantacji itp.

Z budżetu Unii Europejskiej – w ramach tego Programu – współfinansowano rolników, którzy stosowali metody produkcji chroniące środowisko i jakość terenów wiejskich. Finansowanie to dotyczyło przede wszystkim następujących działań [Rowiński 1999]:

- ograniczeniu zużycia nawozów i (lub) środków ochrony roślin oraz wprowadzeniu lub kontynuowaniu organicznych metod gospodarowania,
- przestawianiu gospodarstwa na ekstensywne systemy produkcji roślinnej, z przekształceniem gruntów ornych w ekstensywne użytki zielone włącznie,
- ograniczeniu obsady bydła i owiec na jednostkę powierzchni paszowej,
- gospodarowaniu zgodnymi z zasadami ochrony środowiska i zasobów naturalnych,
- konserwacji opuszczonej ziemi rolniczej i lasów, a także wycofywanie spod uprawy ziemi rolniczej na co najmniej 20 lat i wykorzystywaniu jej na cele ochrony środowiska,
- zagospodarowanie ziemi na publiczne cele wypoczynkowe i rozrywkowe.

Przedstawione działania miały na celu ekstensyfikację gospodarowania, sprzyjającą zmniejszeniu nadwyżek rolnych, a jednocześnie zapewniającą ochronę środowiska. Działania w zakresie ochrony środowiska przez działalność rolniczą zostały silniej zaakcentowane w *Piątym Programie Środowiskowym*, w którym rolnictwo należy do jednej z pięciu podstawowych branż, które obejmuje ten program. W programie tym podkreśla się pilną potrzebę włączenia czynników ekologicznych do wspólnej polityki rolnej. Podobnie traktują to zagadnienie późniejsze decyzje, a w szczególności *Agenda 2000*. Środowiskowe działania podjęte w ramach wspólnej polityki rolnej w 1999 r. nie ograniczają się

jedynie do programów rolno-środowiskowych, ale są integralną częścią systemów wspierania rolnictwa. Kraje członkowskie mogą łączyć płatności bezpośrednio z wypełnianiem wymagań ekologicznych, dlatego też rolnicy nie podejmujący się działań środowiskowych muszą się liczyć z zaprzestaniem lub ograniczeniem tych płatności. Instrumentem środowiskowym jest wprowadzanie zachęt dla bardziej ekstensywnej produkcji wołowiny i dobrowolnego odłogowania 10% podstawowej powierzchni użytków rolnych [Liro 2000; Sarul 2000].

Polityka ekologiczna realizowana w Unii Europejskiej w odniesieniu do rolnictwa i obszarów wiejskich – jak wynika z charakterystyki omówionych jej kierunków – zapewnia integrację celów ekonomicznych, środowiskowych i społecznych. Odbywa się to poprzez stosowanie instrumentów i działań sprzyjających [Mosiej 2000]:

- ciągłemu doskonaleniu produktów żywnościowych i odnawialnych surowców rolniczych o wysokiej jakości,
- zachowaniu równowagi biologicznej i przyrodniczej oraz środowiska naturalnego ze szczególnym uwzględnieniem walorów krajobrazowych,
- zrównoważonemu przyrodniczo rozwojowi obszarów wiejskich z polepszeniem warunków ekonomicznych i społecznych w krajach UE,
- rozwojowi produkcji i usług zgodnych z kodeksem dobrych praktyk rolniczych i wprowadzeniu zachęt do innowacyjności technologicznej i organizacyjnej,
- utrzymaniu stabilnego, funkcjonalnego rynku i harmonijnego rozwoju handlu w krajach UE i poza jej granicami,
- wprowadzeniu zasad i mechanizmów zapewniających odpowiednie wynagrodzenie za nierynkowe dobra, usługi i efekty.

Prowadzenie gospodarki rolnej związane jest z przestrzenią², dlatego też dąży się do stworzenia warunków racjonalnego jej wykorzystania i dostosowania do niej rodzaju, struktury i intensywności produkcji rolniczej. W ostatnich latach wprowadzane są różne dodatkowe poczynania integrujące działania w rolnictwie z działalnością pozarolniczą, a wraz z tym zapewnienia ładu i harmonii układów przestrzennych.

5. Polityka ekologiczna w Polsce wobec rolnictwa

Polska w porównaniu do krajów Unii Europejskiej stosuje mniej intensywne metody produkcji rolniczej, o czym świadczy średnio 2-3 razy mniejsze zużycie nawozów mineralnych i 7 razy mniejsze zużycie pestycydów niż średnio w krajach OECD. W związku z tym duża część obszarów wiejskich charakteryzuje się wysokim stopniem czystości środowiska. Podstawowym zagrożeniem dla środo-

² Dla przykładu powierzchnia użytków rolnych w UE zajmuje około 45%.

wiska związanym z działalnością rolniczą w Polsce jest zanieczyszczenie wód i zła jej jakość [Kuś 1999]. Głównym źródłem zanieczyszczeń wód poprzez rolnictwo są ścieki komunalne z gospodarstw rolnych oraz chów inwentarza w warunkach braku szczelnych gnojowni. Występują jednak regiony, w których zniszczenie środowiska wiejskiego jest dosyć duże. Powstało ono głównie na skutek działań pozarolniczych lub też częściowo związanych z rolnictwem. Wynikało to na ogół z braku integracji między programami realizowanymi na obszarach wiejskich (np. melioracji, elektryfikacji, zaopatrzenia w wodę itp.). I tak odwodnienie bagien spowodowało obniżenia lustra wód gruntowych i przesuszenia około 0,8 ha mln ha gruntów rolnych. Z kolei skażenie pierwiastkami ciężkimi powodowało zanieczyszczenie wody i gleb. W rezultacie około 20% łącznej powierzchni gleb w Polsce ulega znacznej erozji wodnej i wietrznej, a ponad 30% gleb podlega procesowi nadmiernego zakwaszenia. Powoduje to obniżenie poziomu próchnicy w glebach i nasila procesy degradacji gleb. Ponadto w wyniku skażenia metalami ciężkimi na 3% użytków rolnych (UR) w Polsce – jak wynika z badań IUNG-u – nie jest wskazana uprawa roślin dla celów spożywczych, natomiast na 2% UR nie powinno się w ogóle uprawiać roślin z przeznaczeniem do spożycia. [Mosiej 2000; Spójna 1999]. Są to konkretne przykłady wskazujące na istniejące zagrożenia i wymagające konkretnych działań.

Ochrona zasobów środowiska rolniczego musi być częścią całościowego programu w tym zakresie i ważnym kryterium programów regionalnych. Kompleksowa ochrona zasobów środowiska rolniczego musi obejmować ochronę zasobów ludzkich i rolniczego warsztatu pracy poprzez zintegrowanie programów ochrony zdrowia i środowiska, w tym gleby i różnorodności biologicznej, gospodarki wodnej (łącznie z ochroną przed powodzią), planowania przestrzennego, zalesiania i zadrzewiania oraz promocji rolnictwa ekologicznego. W tym kontekście niezwyklej wagi nabiera potrzeba poprawy społecznej świadomości faktycznej wartości materialnej i roli zasobów środowiska na terenach wiejskich dla zrównoważonego rozwoju kraju. Polski krajobraz obszarów wiejskich należy do najmniej zdeformowanych w Europie. Bogactwo zasobów naturalnych tych obszarów może stanowić ważny czynnik rozwoju agroturystyki i produkcji metodami ekologicznymi.

O tych zagrożeniach rolnicy powinni być poinformowani i mieć świadomość skutków prowadzonej działalności dla środowiska. Działania w gospodarstwie zmierzające do ograniczenia ujemnych oddziaływań rolnictwa na środowisko przyrodnicze powinny obejmować [Kuś 1999]:

1. *System organizacji zgodny z zasadami tzw. dobrych praktyk rolniczych*, zapewniających utrzymanie równowagi biologicznej agroekosystemów poprzez lepsze wykorzystanie potencjału biologicznego gleb i jednocześnie zmniejszenie negatywnego oddziaływania na środowisko stosowanej agrotechniki (zwłaszcza nawozów i środków ochrony roślin).

2. *Kształtowanie odpowiedniej infrastruktury technicznej i sanitację gospodarstwa*, a zwłaszcza w odniesieniu do budowy zbiorników do składowania odchodów zwierzęcych zgodnych z wymaganiami ochrony przyrody, budowy silosów na kiszonki z możliwością gromadzenia wyciekających soków, odpowiedniej gospodarki wodno-ściekowej itp.
3. *Kształtowanie infrastruktury ekologicznej gospodarstwa*, sprzyjającej zachowaniu i wzrostowi bioróżnorodności poprzez powstawanie tzw. użytków ekologicznych, małej retencji, rowów melioracyjnych itp.

Tymi zagadnieniami powinno zająć się doradztwo, ucząc swoich klientów zasad ochrony środowiska w odniesieniu do rolnictwa, użycia maszyn, a także gospodarstwa domowego i życia społeczności. W związku z tym celem programów edukacyjnych powinno być zwiększenie świadomości środowiskowej i stymulowanie postaw etycznych w tym zakresie, w tym przestrzeganie zasad tzw. *dobrej praktyki rolniczej oraz odpowiedzialności społecznej*. Programy takie obejmować powinny całość problematyki związanej z prowadzoną działalnością rolniczą i pozarolniczą (np. agroturystyczną) oraz z gospodarstwem domowym, takich jak: agrotechnika (nawożenie, użycie pestycydów itp.), jakość wody i zarządzanie zasobami wodnymi, energię, zagospodarowanie surowców wtórnych, jakość powietrza w gospodarstwie domowym itp. Nowe podejście oparte na równowadze między środowiskiem a rozwojem wymagać będzie przygotowania wspólnych programów doradczych, uwzględniających różnorodne aspekty rozwoju i uwarunkowania ich wdrażania [Wiatrak 1999].

Działania w gospodarstwie powinny wynikać z działań na poziomie kraju i regionu [Kuś 1999; Ryszkowski 1998]. Działania na poziomie kraju powinny być określone poprzez system polityki ekologicznej i wsparcia ekonomicznego proekologicznych rozwiązań. W Polsce zasady zrównoważonego rozwoju zostały określone przez *Politykę Ekologiczną Państwa*, przyjętą w 1991 roku. Obecnie są one doskonalone, co znajduje odzwierciedlenie w przygotowanych programach: *Nowa Polityka Ekologiczna* oraz *Strategia Zrównoważonego Rozwoju Polski do 2025 roku* [Sarul 2000]. Z kolei działania na poziomie regionu mają na celu przygotowanie gospodarstw rolniczych do konkretnych rozwiązań, wynikających z prowadzonej polityki ekologicznej oraz zapewnienia pomocy w tym zakresie (np. poprzez opracowanie programów rozwoju małej retencji, monitorowania zanieczyszczeń obszarowych itp.).

W ramach przygotowania Polski do integracji z Unią Europejską w polityce wobec rolnictwa i obszarów wiejskich większy nacisk niż dotychczas kładzie się na ochronę środowiska, a szczególności poprzez podejmowania działań prowadzących do [Spójna 1999]:

- rozwiązywania problemów środowiskowych związanych z działalnością rolniczą;

- tworzenia nowych kierunków rozwoju gospodarstw rolnych na obszarach o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych, w tym rozwoju rolnictwa ekologicznego, gdzie zachowanie tych walorów może być bazą rozwoju eko- i agroturystyki;
- zachowania bogactwa zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich i roślin uprawnych;
- rozwiązywania problemów zagospodarowania gruntów, które ulegają marginalizacji;
- zmiany struktury produkcji rolniczej na obszarach zanieczyszczonych – z produkcji artykułów spożywczych na produkcję na cele przemysłowe (spirytus, oleje itp.);

Dla realizacji tych działań przewiduje się wykorzystanie następujących grup instrumentów:

- wsparcie realizacji inwestycji służących poprawie stanu środowiska naturalnego;
- wsparcie dla rolników stosujących metody produkcji rolniczej służące ochronie środowiska;
- wsparcie dla rolników zalesiających grunty rolne;
- działania szkoleniowe i demonstracyjne.

Uznanie działań na rzecz ochrony środowiska, różnorodności biologicznej i krajobrazu za rodzaj usług świadczonych przez rolników na rzecz społeczeństwa stworzy z jednej strony dodatkową możliwość pracy w gospodarstwach rolnych, z drugiej zaś będzie sprzyjać podniesieniu walorów krajobrazowo-przyrodniczych obszarów rolniczych.

Działania na poziomie kraju, regionu i gospodarstwa w najbliższych latach w Polsce będą uzupełniane środkami z funduszy unijnych, przede wszystkim z SAPARD-u (Przedakcesyjnego Instrumentu Wsparcia dla Rolnictwa i Obszarów Wiejskich), w ramach którego jest przewidziana pomoc dla działań proekologicznych i współfinansowanie takich działań (bezpośrednio w różnych projektach lub w programach towarzyszących). W ramach planowanych działań przewidziane jest m. in. [Sapard 2000]:

- wsparcie dla inwestycji zapobiegających zanieczyszczaniu środowiska w wyniku działalności rolniczej i zapewnienia standardów wynikających z norm UE,
- zaopatrywanie gospodarstw wiejskich w wodę i jej uzdatnianie oraz odprowadzanie i oczyszczanie ścieków komunalnych i odpadowych,
- gospodarka odpadami stałymi,
- zaopatrzenie w energię, w tym wykorzystanie alternatywnych źródeł energii,

- różnicowanie działalności gospodarczej na obszarach wiejskich z uwzględnieniem zasad ekologii,
- programy rolno-środowiskowe i zalesianie.

Program SAPARD stanowić będzie radykalną zmianę sposobów uzyskiwania pomocy, jednakże jej warunkiem wstępnym, jest opracowanie programu strukturalnej polityki przemian i rozwoju wsi i rolnictwa oraz zaangażowania władz regionalnych i lokalnych. Ten program jest przeznaczony wyłącznie dla agrobiznesu i obszarów wiejskich, dlatego też należy wykorzystać istniejące możliwości oraz przygotować się (zgodnie z procedurami UE – np.: łącznie ze środkami własnymi zgodnie z zasadą dodawalności środków). Innym programem wspomagającym rozwój przedsiębiorczości w powiązaniu z ochroną środowiska może być IPSA (Instrument dla Polityki Strukturalnej na rzecz Akcesji), z którego będą finansowane duże inwestycje infrastrukturalne, głównie w zakresie ochrony środowiska i transportu.

6. Uwagi końcowe

Podejmowane działania w zakresie rozwoju zrównoważonego w rolnictwie znalazły zainteresowanie w różnych krajach, w tym szczególnie w Unii Europejskiej, do której Polska zdąża. Natomiast w Polsce polityka i działania dotyczące zrównoważonego rozwoju rolnictwa dopiero są tworzone i często brakuje powiązania między poszczególnymi działaniami (np. między melioracjami, zaopatrzeniem w wodę, gospodarką ściekami itp.). Przyjmuje się, że w warunkach polskich podstawą koncepcji zrównoważonego rozwoju w działalności rolniczej powinno być wdrożenie postępu technologicznego i umiarkowana intensyfikacja produkcji roślinnej oraz stworzenie odpowiedniej infrastruktury technicznej gospodarstw, która będzie umożliwiała ograniczenie ujemnych oddziaływań rolnictwa na środowisko i przyczyniała się do utrzymania jego zdolności produkcyjnych [Kukuła 1998]. Wymaga to jednak dodatkowych nakładów na rolnictwo i infrastrukturę z nim związaną. Nakłady te są niezbędne, jeśli chcemy myśleć zarówno o zrównoważonym rozwoju i przyszłych pokoleniach, jak i o członkostwie w Unii Europejskiej.

LITERATURA

- Borys T. i inni (1999): Wskaźniki ekorozwoju. Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok.
- Domański R. (1992): Systemy ekologiczno-ekonomiczne. Modelowanie współzależności i rozwoju. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, seria: „*Studia KPZK PAN*”.
- Górka K., Poskrobko B., Radecki W. (1995): Ochrona środowiska. Problemy społeczne, ekonomiczne i prawne. PWE, Warszawa.

- Kozłowski S. (1989): Koncepcja ekorozwoju w warunkach polskich. „*Nauka Polska*”, nr 6; 68-73.
- Kukuła S. (1998): Nauka i doradztwo rolnicze w służbie zrównoważonego rozwoju. [w:] „*Doradztwo rolnicze w stymulowaniu i wspieraniu przemian zachodzących w polskim rolnictwie*”. Wyd. CDiEwR, Poznań; 293-300.
- Kuś J. (1999): Problemy ekologizacji rolnictwa i obszarów wiejskich. „*Roczniki Naukowe SERiA*”, t. I, z. 3; 241-247.
- Liro A. (2000): Ochrona środowiska w rolnictwie. FAPA, Warszawa.
- Mosiej J. (2000): Wybrane problemy polityki ochrony środowiska w rolnictwie Unii Europejskiej. FAPA, Centrum Informacji i Dokumentacji Integracji Rolnictwa, nr 3; 12-18.
- Poskrobko B. (1998): Zarządzanie środowiskiem. PWE, Warszawa.
- Rowiński J. (1999): Integracja gospodarki żywnościowej i zagraniczne źródła finansowania restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa. IERiGŻ, Warszawa.
- Ryszkowski L. (1998): Gospodarstwo w krajobrazie rolniczym. [w:] „*Dobre praktyki w produkcji rolniczej*”, Wyd. IUNG, Puławy; 491-505.
- SAPARD – program operacyjny dla Polski. [w:] „<http://www.minrol.gov.pl>”, Warszawa 2000.
- Sarul J. (2000): Zrównoważony rozwój w rolnictwie Unii Europejskiej i Polski. FAPA, Centrum Informacji i Dokumentacji Integracji Rolnictwa, nr 3; 19-24.
- Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa. [w:] „<http://www.minrol.gov.pl>”, Warszawa 1999.
- Unia Europejska. Integracja Polski z Unią Europejską. Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego. Warszawa 1996.
- Wiatrak A. P. (1999): Doradztwo rolnicze w globalnym ujęciu. „*Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*”, nr 4; 7-15.

ANDRZEJ P. WIATRAK

POLITYKA EKOLOGICZNA W ZRÓWNOWAŻONYM ROZWOJU ROLNICTWA

STRESZCZENIE

W niniejszym opracowaniu podjęto próbę naświetlenia istoty polityki ekologicznej w Unii Europejskiej opartej na koncepcji rozwoju zrównoważonego. Następnie problematykę tę odniesiono do rozwiązań polskich, wskazując na kierunki przyszłych działań i dostosowań w zakresie ekologizacji rolnictwa (m. in. poprzez środki przedakcesyjne). Działania w tym zakresie powinny być skupione na trzech poziomach: kraju, regionu i gospodarstwa, wzajemnie ze sobą powiązanych, w celu oddziaływania na proces ekologizacji rolnictwa zgodnie z zasadami dobrych praktyk rolniczych oraz w powiązaniu z kształtowaniem odpowiedniej infrastruktury technicznej i ekologicznej gospodarstw.

ANDRZEJ P. WIATRAK

**ECOLOGICAL POLICY IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT
OF AGRICULTURE**

SUMMARY

In the present paper described ecological politic in European Union, basing on the conception of sustainable development. The next these problems related to polish practise, indicating on future directions of activity and adaptation in the sphere of ecologization agriculture (among other things through pre-accessed measures). Activities in presented spheres ought to be on three levels: country, region and farm (related one another) and have influence on ecologization of agriculture in accordance with principles of good agricultural practises and also related to formation of right technical and ecological infrastructure of farms.

WINCENTY WRZEŚNIEWSKI
Akademia Rolnicza w Poznaniu

DOBÓR METOD NAUCZANIA W PROCESIE KSZTAŁCENIA Z OMÓWIENIEM METODY PROJEKTU

Termin „metoda” pochodzi od greckiego słowa „methodos”, które oznacza sposób postępowania lub badania, a także drogę lub dochodzenie do prawdy.

W. Okoń [1970, s. 194] w podręczniku pt. *„Zarys dydaktyki ogólnej. Wersja programowana”* podaje, że metoda nauczania jest to „systematycznie stosowany sposób pracy nauczyciela z uczniami umożliwiający uczniom opanowanie wiedzy wraz z umiejętnością posługiwania się nią w praktyce, jak również rozwijanie zdolności i zainteresowań umysłowych”. Ten sam autor podaje także bardziej skondensowaną definicję terminu metoda, uznając, że metoda nauczania to „systematycznie stosowany sposób pracy nauczyciela z uczniami, umożliwiający osiągnięcie celów kształcenia” [Okoń W. 1987, s. 174].

W. Zaczyński [1977, s. 421] definiuje metodę nauczania jako „celowo i systematycznie stosowany sposób kierowania pracą uczniów w procesie dydaktycznym, użyty ze świadomością możliwości jego zastosowania”.

Natomiast K. Kruszewski [1992, s. 133] określa metody nauczania jako „czynności nauczyciela, dzięki którym wprowadza on do lekcji wiadomości i kieruje ich obiegiem” po czym dodaje, że mogą się one „toczyć według rozmaitych wzorców”.

Z kolei Cz. Maziarz [1977, s. 373] w odniesieniu do edukacji dorosłych posługuje się terminem „metoda pracy oświatowej”, którą rozumie jako „określony sposób pracy nauczającego i uczących się, obejmujący pewien dobrany zespół czynności dydaktycznych umożliwiający uczącym się przyswojenie nowej wiedzy, umiejętności, nawyków oraz kształtujący zdolności, poglądy i zainteresowania”. Podobnie definiuje metodę pracy oświatowej z dorosłymi F. Urbańczyk [1973].

W stosownej literaturze dydaktycznej znaleźć można różne podziały metod, dlatego że ich autorzy stosują odmienne kryteria klasyfikacyjne. Wśród stosowa-

nych kryteriów brano pod uwagę źródła wiedzy, rolę nauczających i uczących się oraz stopień aktywności uczących się [Kuźma J. 1988, s. 4].

Dobór metod nauczania

Do czynników determinujących wybór metody nauczania zalicza się na ogół:

- a) czynnik ludzki (uczeń, nauczyciel),
- b) cele dydaktyczne zajęć,
- c) treści nauczania,
- d) bazę dydaktyczną [Zaczyński W. 1974, s. 421].

W celu zbadania efektywności poszczególnych metod nauczyciel winien opracować odpowiedni zestaw kryteriów, które pozwolą ocenić daną metodę nauczania.

Najprostszym sposobem analizowania efektywności poszczególnych metod jest przygotowanie odpowiedniego zestawu pytań pod adresem danej metody, które pozwolą stosownie ocenić jej przydatność w procesie dydaktycznym. W takim zestawie analizującym metodę kształcenia mogą znaleźć się – przykładowo – następujące pytania:

- Czy metoda stymuluje i rozwija proces samodzielnego myślenia i działania?
- Czy metoda stymuluje i rozwija zainteresowania?
- Czy metoda jest skuteczna w zakresie zdobywania: wiadomości, umiejętności i kształtowania postaw?
- Czy metoda aktywizuje i motywuje do dalszych działań?
- Czy metoda umożliwia uczącemu się ocenić czynione przez siebie postępy?
- Jaki narzuca styl pracy ucznia i nauczyciela?
- Czy umożliwia dostrzec kluczowe zależności między poszczególnymi etapami działań ucznia i do czego zmierza jego działanie?
- Czy wyzwolone siły emocjonalne w trakcie stosowania danej metody mogą być przeszkodą, czy też elementem wzmacniającym nauczanie i uczenie się?
- Czy metoda sprzyja łatwemu ocenianiu pracy uczniów?
- Czy uczniowie będą współpracować czy rywalizować przy zastosowaniu danej metody?
- Czy metoda determinuje uwarunkowania społeczne pracy uczniów (forma pracy jednostkowa lub grupowa, zwiększa więzi i zaufanie, włącza środowisko)?
- Czy zastosowanie danej metody wymaga niestandardowych środków dydaktycznych?
- Czy metoda jest czasochłonna?

Sprecyzowane jasno cele dydaktyczne oraz przyporządkowane im czynności ucznia lub nauczyciela mogą także ułatwić nauczycielowi dobór odpowiedniej me-

tody i jej wykorzysta - nie w procesie kształcenia. Poniżej zostały zaprezentowane cele dydaktyczne, do których dobrano odpowiednie metody (por. schemat 1).

Schemat 1

Współzależność metod z celami nauczania

Cele	Czynności	Metody
przekazanie nowych wiadomości w sposób usystematyzowany	ślucham, notuję, zapamiętuję	wykład, odczyt, film
preferowanie samodzielnych sposobów działania (łączenie teorii z praktyką)	analizuję, opracowuję, strategię, oceniam, działam	metoda projektów, metoda przypadków, różne ćwiczenia
aktywizowanie wysiłku intelektualnego (rewizja poglądów ocen, przekonań i postaw)	ślucham, analizuję, prezentuję poglądy i je weryfikuję	dyskusja
rozwijanie wyobraźni i umiejętności komunikowania się, formułowanie hipotez, prowadzenie kontroli zaplanowanych zadań	zbieram informacje, opracowuję strategię, przewiduję, podejmuję decyzje, kontroluję	burza mózgów, metoda projektów
rozwijanie przedsięwzięć o charakterze interdyscyplinarnym i integrującym grupę, klasy lub szkoły	zbieram informacje, opracowuję strategię, podejmuję decyzje i je weryfikuję	różne ćwiczenia, zajęcia praktyczne, praktyka produkcyjna
rozwijanie różnych umiejętności praktycznych	analizuję, odtwarzam, wykonuję, porządkuję, kontroluję	różne ćwiczenia, zajęcia praktyczne, praktyka produkcyjna
kształtowanie uczuć patriotycznych i zamiłowania do przyrody	ślucham, oglądam, notuję, analizuję, prezentuję poglądy i je weryfikuję	wycieczka
utrwalanie wiedzy	czytam, ślucham, notuję, powtarzam, analizuję	praca z tekstem
sprawdzanie wiadomości	czytam, analizuję, wykonuję polecenia	różne odmiany testów

Metoda projektów

Metoda projektów była wykorzystywana w procesie dydaktycznym w Polsce praktycznie już w 1921 roku przez Michała Sjudaka, we wsi Turkowicze na Wołyniu oraz w Szkole Ćwiczeń przy Państwowym Seminarium Nauczycielskim Żeńskim im. E. Orzeszkowej w Warszawie [Nowacki T. 1995].

Natomiast w literaturze światowej metoda ta została upowszechniona za sprawą Johna Alfreda Stevensona, który w 1930 roku opublikował książkę pt. „Metoda projektów”.

Wielopłaszczyznowe kontakty Polski z krajami Unii Europejskiej spowodowały, że w różnych dziedzinach życia naukowego, gospodarczego i społecznego zaczęto współpracować z partnerami zagranicznymi i jednocześnie tworzyć wspólne projekty, które musiały spełniać określone wymogi formalne, merytoryczne i przechodziły stosowne procedury weryfikacyjne. Nadmienię, że między-

narodowe programy wspierające życie gospodarcze w Polsce preferowały te projekty, które obejmowały swym zasięgiem liczne podmioty i trwały kilka lat. Z tych względów metoda projektów zyskała w różnych dziedzinach życia odpowiednią rangę i wzbudziła duże zainteresowanie, gdyż za dobrze opracowanym projektem, potencjalnie kryły się znaczące środki finansowe, które mogły zdecydować o przyszłości danej społeczności lokalnej.

Gdy chodzi o wdrażanie tej metody do praktyki szkolnej, to nie miała ona szans mocnego zakotwiczenia się w latach dziewięćdziesiątych w polskich szkołach i nie będzie ona powszechną w obecnie reformującym się szkolnictwie, z uwagi na liczne niedoskonałości i ograniczenia finansowe i prawne. Natomiast w szkolnictwie policealnym i wyższym oraz w kształceniu dorosłych będzie ona kluczową metodą w procesie kształcenia, samokształcenia, doksztalcenia i doskonalenia.

Według E. Goźlińskiej [1997, s. 112] projekt (metoda projektów) „realizowany jest w dłuższym okresie (kilka tygodni, semestr, rok) przez grupę uczniów (projekty grupowe, klasowe, międzyklasowe i międzyszkolne”, ale jednocześnie zastrzega się ona, że mogą być projekty indywidualne, które do niedawna w praktyce pedagogicznej były określane najczęściej jako tzw. „prace dyplomowe”.

Charakterystycznymi cechami tej metody są:

- jasno określone cele,
- wyznaczone są etapy i sposoby (metody pracy) realizacji poszczególnych celów oraz terminy ich zakończenia,
- w trakcie ich realizacji wykorzystywane są odpowiednie środki,
- za każdy etap, jak i za całość są odpowiedzialne określone osoby (wyraźna jest hierarchia odpowiedzialności),
- uczestnicy projektu pracują samodzielnie i na własną odpowiedzialność,
- poszczególne elementy projektu mają ustalone kryteria ich oceny,
- czasami projekt może zawierać specjalną klauzulę, której naruszenie może prowadzić do upadku projektu,
- rezultaty projektu są prezentowane publicznie np. w klasie, w szkole lub przed lokalną społecznością, itp.

W trakcie realizacji poszczególnych faz projektu (planowania i opracowywania szczegółów jego realizacji oraz oceniania) uczestnicy projektu uczą się wielu umiejętności m.in.:

- dostrzegania i precyzowania problemów,
- formułowania celów,
- planowania pracy w grupie i selektywnego jej przydzielania poszczególnym uczestnikom zespołu,
- korzystania z różnych źródeł informacji i analizowania jej przydatności do poszczególnych ogniw projektu oraz odpowiedniego jej prezentowania (tabele, wykresy, diagramy, modele; itp.),

- precyzowania opinii oraz krytycznego ich analizowania,
- przygotowywania i prezentowania rezultatów projektu na forum publicznym,
- formułowania wniosków,
- podejmowania decyzji,
- rozwiązywania sytuacji konfliktowych,
- wyrabiania samokrytycyzmu,
- rozwijania działań prospołecznych (współpraca, integracja, samorządność).

Osoby podejmujące się tworzenia dowolnego projektu winny cechować się:

- interdyscyplinarną wiedzą,
- pewnym doświadczeniem teoretycznym i praktycznym,
- umiejętnością pracy w grupie,
- dążeniem do zmiany rzeczywistości,
- umiejętnością oceniania i podejmowania ryzyka,
- szybkim podejmowaniem decyzji.

Istotnym jest też uzasadnienie celowości wyboru metody projektu poprzez przygotowanie listy kluczowych pytań, które ułatwią odkryć słabe i mocne strony oraz szanse i możliwości przedsięwzięć podejmowanych w ramach projektu. Poniżej prezentowane są przykładowe pytania, które mogą pomóc w obiektywnej ocenie projektu.

1. Dlaczego wybrałeś metodę projektu?
2. Czy projekt będzie indywidualny, czy grupowy?
3. Jaki charakter mają mieć grupy uczestniczące w projekcie, rywalizujący czy współpracujący?
4. Jakie cele ma osiągnąć realizowany projekt?
5. Kto będzie odbiorcą projektu?
6. Gdzie i w jakich warunkach będzie realizowany projekt?
7. Jakie będą etapy (fazy) projektu i terminy ich realizacji?
8. Kto będzie odpowiedzialny za poszczególne etapy i całość projektu?
9. Kto będzie koordynował realizację całego projektu?
10. Kto i kiedy będzie prezentował efekty projektu i przedstawi końcowy raport o realizacji projektu?
11. Kto będzie wspierał merytorycznie i finansowo projekt?
12. Kto i w jaki sposób przeprowadzi ewaluację projektu?
13. Jaka ma być dokumentacja projektu?
14. Kto i w jakiej formie podpisze zobowiązania (kontrakt) uczestników projektu?

Wyróżnia się następujące etapy projektu:

A. Zainicjowanie, tworzenie i wybór projektu:

- poinformowanie zainteresowanych, na czym polega tworzenie projektu,
- wskazanie dziedzin mogących się znaleźć w obszarze przyszłego projektu,
- wybór tematów projektu np. w drodze konkursu,
- określenie ramowego planu realizacji projektu, wraz z terminami jego wykonania.

B. Dobór uczestników programu:

- podział na grupy.

C. Opis projektu:

- szczegółowy temat projektu,
- cele główne i operacyjne projektu,
- forma realizacji oraz prezentacji projektu (np. audycja, inscenizacja, wystawa, itp.),
- plan realizacji.

D. Przydział zadań poszczególnym uczestnikom projektu i spisanie kontraktu

W kontrakcie winny znaleźć się następujące dane:

- temat projektu,
- opis projektu (struktura),
- formy wykonania poszczególnych elementów projektu,
- terminy wykonania i prezentacji elementów projektu,
- przydział zadań dla poszczególnych uczestników projektu,
- terminy konsultacji ze specjalistami,
- raport i jego prezentacja,
- kryteria oceny projektu,
- źródła informacji z których korzystano przy tworzeniu projektu.

E. Wykonanie projektu - uczestnicy:

- realizują poszczególne zadania zgodnie z przyjętym harmonogramem,
- przeprowadzają konsultacje ze specjalistami,
- dokonują oceny poszczególnych etapów,
- przygotowują sprawozdania,
- tworzą ostateczny raport.

F. Prezentacja projektu:

Forma prezentacji projektu winna być:

- opisana w kontrakcie,
- mieć charakter uroczysty,
- adresowana do szerokiego grona społecznego,
- łatwa w odbiorze,
- zawierać listę korzyści, efektów, itp.,

- kluczowe efekty projektu zaprezentować w formie plakatu, folderu lub broszury,
- na prezentację koniecznie zaprosić osoby, które wspierały projekt.

G. Ocena projektu:

Najlepiej do tego celu służy tzw. ogólny arkusz oceny projektu (zał. nr 1) lub jego poszczególnych części. Ponadto dobrze jest wprowadzić samoocenę dokonywaną przez poszczególnych uczestników projektu, a później elementy i cały projekt poddać ocenie specjalnej komisji powołanej spośród uczestników projektu (np. koordynatorów poszczególnych części projektu). Należy podkreślić, że ocenie winny bezwzględnie podlegać następujące części projektu:

- praca poszczególnych grup,
- projekt,
- sposób prezentacji projektu,
- końcowy raport.

Wnioski:

1. Przystępując do realizacji procesu kształcenia określonych osób, należy w pierwszej kolejności precyzyjnie określić ich cele i czynności dydaktyczne, a następnie dokonać doboru odpowiednich metod kształcenia.
2. W procesie kształcenia dobór metod nauczania determinowany jest przyjętą przez nauczającego strategią i formą, a także czynnikiem ludzkim, celami i treściami kształcenia oraz stanem bazy dydaktycznej danej placówki edukacyjnej.
3. Znakomita większość autorów definiujących termin „metoda nauczania” jest zgodna, że jest to „systematyczny sposób pracy nauczyciela z uczniami”, który może przebiegać według różnych standardów, w celu osiągnięcia założonych priorytetów.
4. Efektywność danej metody można łatwo ocenić poprzez dokonanie stosownej analizy, wykorzystując odpowiednio przygotowany zestaw pytań pod jej adresem.
5. Dużą rolę w procesie aktywizacji uczniów (słuchaczy) w trakcie kształcenia może odegrać metoda projektów, pod warunkiem, że nauczający i jego podopieczni zostaną wcześniej zapoznani z tą metodą, będą dysponować pełnym zestawem środków dydaktycznych oraz ich projekt zyska poparcie szerokiego środowiska.
6. Przy realizacji każdego zadania metodą projektu należy ustalić kluczowe cele i przy pełnym zaangażowaniu wszystkich uczestników projektu oraz ciągłej ewaluacji poszczególnych etapów projektu, winno się je wykonywać w określonych terminach (według wyznaczonego harmonogramu czynności).

7. Wyniki projektu należy prezentować na szerokim forum i przy pełnym zaangażowaniu całego środowiska, w którym był realizowany projekt.

Załącznik nr 1.

Propozycja arkusza oceny projektu.

1. Temat projektu
2. Grupa
3. Termin oceny
4. Etapy realizacji projektu i ich cechy (ocena np. w punktach)
 - A. Temat projektu:**
 - poprawność sformułowania tematu,
 - innowacyjność projektu,
 - jasne określenie celów projektu.
 - B. Zbieranie i opracowywanie materiałów:**
 - dobór źródeł informacji,
 - selekcja i przetwarzanie informacji,
 - stopień przedsiębiorczości w projekcie,
 - harmonogram czynności i jego przestrzeganie.
 - C. Prezentacja projektu:**
 - procent zrealizowanych celów,
 - czas prezentacji i jego efektywne wykorzystanie,
 - struktura prezentacji,
 - stosowanie właściwej terminologii,
 - estetyka prezentacji (bogactwo środków dydaktycznych),
 - stopień zainteresowania słuchaczy.
 - D. Raport:**
 - struktura opracowania,
 - poprawność stylistyczna i gramatyczna,
 - stopień wykorzystania komputera, wideo, filmu, itp.,
 - szata graficzna projektu (diagramy, wykresy, mapy, plany, fotografie, ulotki, afisze, obrazy, itp.).
 - E. Praca uczestników projektu:**
 - zaangażowanie członków grup i ich koordynatorów,
 - przepływ informacji,
 - konflikty i ich rozwiązywanie,
 - podejmowanie decyzji,
 - samoocena postępów w pracy,
 - terminowość wykonywanych prac.

LITERATURA

1. Goźlińska E. (1997): Metoda projektów. [w:] Reforma kształcenia zawodowego. CODN Brwinów.
2. Kruszewski K. (1992): Metodyka nauczania. [w:] Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela. CODN Brwinów, s.133-163.
3. Kuźma J. (1988): Metody kształcenia i samokształcenia dorosłych. CODN Brwinów, s. 4.
4. Maziarz Cz. (1977): Andragogika rolnicza. PWN, Warszawa, s.373.
5. Nowacki T. (1995): O metodzie projektów. CODN, Warszawa.
6. Okoń W. (1970): Zarys dydaktyki ogólnej. Wersja programowana. PZWS, Warszawa, s.194.
7. Okoń W. (1987): Słownik pedagogiczny. PWN, Warszawa, s.174-175.
8. Urbańczyk F. (1973): Dydaktyka dorosłych. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk.
9. Zaczynski W. (1977): Metody nauczania. [w:] Pedagogika. Red.: Godlewski M., Krawiec S., Wujek T., CODN Brwinów, s. 420-439.

WINCENTY WRZEŚNIEWSKI

DOBÓR METOD NAUCZANIA W PROCESIE KSZTAŁCENIA Z OMÓWIENIEM METODY PROJEKTU

STRESZCZENIE

Autor przedstawia różne definicje terminu „metoda” prezentowane w polskiej literaturze pedagogicznej. Następnie charakteryzuje dobór metod nauczania w odniesieniu do realizowanych celów dydaktycznych i czynności słuchacza na zajęciach oraz szczegółowo omawia metodę projektów.

WINCENTY WRZEŚNIEWSKI

SELECTION OF TEACHING METHODS IN THE PROCESS OF EDUCATION WITH PRESENTATION OF A PROJECT METHOD

SUMMARY

The author presents different definitions of the conception of method which are used in Polish pedagogical literature. Then the characterizes the selection of teaching methods in relation to didactic objectives and a learner's activities during classes and also gives a detailed presentation of a project method.

INFORMACJE

TERESA KRAKOWSKA

*Regionalne Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
w Starym Polu*

KRAJOWA OLIMPIADA WIEDZY O UNII EUROPEJSKIEJ

Duże zainteresowanie szkół I Regionalną Olimpiadą Wiedzy o Unii Europejskiej zorganizowaną wiosną 2000 roku przez RCDRRiOW w Starym Polu oraz pozytywna ocena wyrażana przez uczniów i nauczycieli ze szkół uczestniczących w etapie regionalnym zachęciły organizatorów do rozszerzenia działań na teren całego kraju.

Na wniosek RCDRRiOW w Starym Polu Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi zlecił przeprowadzenie Krajowej Olimpiady Wiedzy o Unii Europejskiej.

W rezultacie Regionalne Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich w Starym Polu zostało organizatorem **Krajowej Olimpiady Wiedzy o Unii Europejskiej**, nad którą patronat objął Pan Artur Balazs – Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz Pan Jacek Saryusz Wolski - Sekretarz Komitetu Integracji Europejskiej. Przedsięwzięcie to było inspiracją do zaprezentowania na łamach Zagadnień Doradztwa Rolniczego postaw uczniów, oczekiwań nauczycieli przygotowujących zawodników oraz refleksji, doświadczeń i spostrzeżeń organizatora Olimpiady w kontekście nowych zadań doradztwa rolniczego, jakim jest m.in. ułatwianie procesu dostosowania naszego rolnictwa i wsi do integracji z Unią Europejską.

Nowe zadania wywołują potrzebę zwiększenia oferty kierowanej do różnych kręgów odbiorców. Jedną z nich była skierowana do szkół rolniczych propozycja organizacji olimpiady. Uznaliśmy, że forma olimpiady może przyciągnąć mło-

dzień ponadto umożliwi porównanie poziomu wiedzy uczniów w szlachetnym współzawodnictwie.

Głównymi celami olimpiady były:

- szeroka popularyzacja idei integracji Polski ze strukturami UE,
- kształtowanie świadomości wśród młodzieży „Jestem Polakiem więc jestem Europejczykiem”,
- poznawanie procesów integracyjnych zachodzących w Europie,
- zachęcanie do nawiązywania europejskiej współpracy i wymiany młodzieżowej,
- wskazywanie wpływu procesu integracji Polski z UE na przyspieszenie restrukturyzacji i modernizacji polskiego rolnictwa i obszarów wiejskich oraz przygotowanie młodzieży do aktywnego uczestnictwa w przemianach wsi i sektora rolnego,
- zainteresowanie młodzieży problematyką europejską, w szerokim tego słowa znaczeniu tzn. instytucjami UE, prawodawstwem, polityką społeczno-gospodarczą UE, specyfiką poszczególnych państw Unii Europejskiej, jako grupy społecznej, która w najbliższych latach przejmie odpowiedzialność za procesy gospodarcze i społeczne zachodzące w rolnictwie i na obszarach wiejskich,
- wzrost poziomu wiedzy na temat funkcjonowania UE,
- zminimalizowanie obaw i wątpliwości związanych z przyszłością polskiego rolnictwa po wejściu do UE.

Przewidywane efekty zadania:

- nawiązanie kontaktów i zdobycie ciekawych doświadczeń,
- szeroka popularyzacja idei integracji ze strukturami Unii Europejskiej,
- podniesienie poziomu i uaktualnienie wiedzy dotyczącej integracji europejskiej. Aktualizacja i poszerzanie tej wiedzy jest wymuszane z jednej strony zbliżającą się w czasie akcesją Polski do Wspólnoty Europejskiej, z drugiej zaś ewolucją prawa i polityki realizowanej przez Unię Europejską.
- wzrost akceptacji społecznej dla procesu integracji oraz rozszerzenie kręgu osób zdolnych do korzystania z funduszy przedakcesyjnych, co w konsekwencji przyspieszy wielofunkcyjny rozwój wsi, powodując tym samym wzrost atrakcyjności życia na wsi, tworzenie nowych miejsc pracy i poprawę dochodowości gospodarstw rolnych w wyniku uruchamiania alternatywnych źródeł dochodu.

Olimpiada obejmowała następującą tematykę:

- zarys historyczny Unii Europejskiej,
- system prawny i instytucjonalny,
- Wspólną Politykę Rolną,

- Wspólną Politykę Handlową,
- Fundusze Strukturalne,
- Proces integracji Polski z UE – negocjacje,
- Pomoc przedakcesyjną UE,
- państwa członkowskie UE.

W przyjętym regulaminie założono, że olimpiada będzie trójstopniowa i obejmie: przyjętym regulaminie założono, że olimpiada będzie trójstopniowa i obejmie:

- *Eliminacje I stopnia (szkolne)* polegające na przeprowadzeniu opracowanego przez organizatora testu składającego się z 30 pytań, w czasie 45 minut. Na podstawie wyników testu każda szkoła zakwalifikuje 3 uczniów do eliminacji regionalnych; *Eliminacje I stopnia (szkolne)* polegające na przeprowadzeniu opracowanego przez organizatora testu składającego się z 30 pytań, w czasie 45 minut. Na podstawie wyników testu każda szkoła zakwalifikuje 3 uczniów do eliminacji regionalnych;
- *Eliminacje II stopnia (regionalne)* składające się z: *Eliminacje II stopnia (regionalne)* składające się z:
 - eliminacji pisemnych w ramach, których przeprowadzony zostanie test złożony z 30 pytań, w czasie 45 minut. Na podstawie wyników testu wyłonionych zostanie dziesięciu finalistów,- eliminacji pisemnych w ramach, których przeprowadzony zostanie test złożony z 30 pytań, w czasie 45 minut. Na podstawie wyników testu wyłonionych zostanie dziesięciu finalistów.
 - finału ustnego, podczas którego każdy z zawodników odpowiada na 5 pytań szczegółowych i 1 pytanie problemowe.
- *Krajowy finał Olimpiady składający się z:*
 - eliminacji pisemnych, w ramach których przeprowadzony zostanie test złożony z 30 pytań w czasie 45 min. Na podstawie testu wyłonionych zostanie dziesięciu finalistów.
 - finału ustny podczas, którego każdy z zawodników odpowiada na 5 pytań szczegółowych i 1 pytanie problemowe

Etap szkolny i regionalny został przeprowadzony dzięki aktywności i zaangażowaniu pozostałych jednostek Krajowego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich. Oferta udziału w olimpiadzie skierowana została do szkół rolniczych na terenie całego kraju. Łącznie do etapu szkolnego przystąpiło 8000 uczniów z 210 szkół.

Do zmagania na poziomie regionalnym przystąpiło 586 uczestników z 196 szkół, w tym w:

– Radomiu	82 uczniów z 23 szkół;
– Poświętnym	63 uczniów z 22 szkół;

- Barzkowicach 51 uczniów z 17 szkół;
- Przysieku 78 uczniów z 26 szkół;
- Wrocławiu 93 uczniów z 33 szkół;
- Krakowie 86 uczniów z 30 szkół;
- Poznaniu 45 uczniów z 15 szkół;
- Stare Pole 88 uczniów z 30 szkół.

Na podstawie wyników testu szkoły zakwalifikowały po 3 reprezentantów do udziału w eliminacjach regionalnych.

Generalnie uczniowie oceniali test jako trudny. Czy taki był faktycznie możemy się przekonać analizując zawarte w nim pytania zamieszczone na końcu artykułu.

Zdaniem organizatorów olimpiad na szczeblu regionalnym przedsięwzięcie cieszyło się dużym zainteresowaniem nauczycieli i uczniów. Podkreślali oni dużą wartość tej inicjatywy, wskazując jednocześnie na potrzebę kontynuowania jej w latach następnych. Zgodnie z regulaminem do etapu krajowego zakwalifikowano po 6 uczniów, którzy zdobyli najwyższą ilość punktów w każdym z 8 regionów.

Zmagania finałowe 48 zwycięzców eliminacji regionalnych z 38 szkół odbyły się w dniu 16.11.2000 r., w Ministerstwie Rolnictwa i Rozwoju Wsi w Warszawie, w sali Wzorcownia.

Miłym zaskoczeniem okazał się fakt, że do etapu krajowego przystąpili wszyscy zakwalifikowani uczniowie.

Etap krajowy, składający się z eliminacji pisemnych i finału ustnego, został przeprowadzony na takich samych zasadach jak etap regionalny.

Do prac w jury zaproszono:

- Pana Eugeniusza Sobczaka – Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA, Warszawa,
- Pana Mariana Brzóske – Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, Warszawa,
- Panią Elżbietę Sakowską – Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa,
- Panią Katarzynę Smoter – Centrum Informacji Europejskiej, Warszawa,
- Pana Beniamina Smoter – Centrum Informacji Europejskiej, Warszawa.

Rozpoczęto od testu, na który przeznaczono 45 minut. Wyniki testów były następujące:

Liczba szkół uczestniczących w olimpiadzie	38
Liczba uczniów	48
Liczba uczniów, którzy osiągnęli:	
- powyżej 25 punktów	0
- 21-25 punktów	11

- 16-20 punktów	28
- 11-15 punktów	9
- poniżej 10 punktów	0

Maksymalna ilość punktów do uzyskania za test 30.

Z oceny testów dokonanej przez jury wynikało, że do finału ustnego zakwalifikowali się uczniowie, którzy uzyskali co najmniej 22 punkty, czyli 6 osób. Ponieważ 5 uczestników zdobyło po 21 punktów niezbędna była dogrywka pozwalająca na wyłonienie brakujących czterech zawodników do finałowej dziesiątki. Uczniowie biorący w niej udział odpowiadali na 3 jednakowe pytania. Ostatecznie do finału ustnego zakwalifikowało się 10 uczniów.

Z wielkim zadowoleniem została przyjęta przez uczniów i ich opiekunów, przedstawicieli mediów oraz zaproszonych gości informacja dotycząca udziału publiczności podczas zmagania ustnych. W finale ustnym eliminacji uczniowie odpowiadali na 5 pytań szczegółowych i 1 pytanie problemowe.

Po zsumowaniu punktów z części pisemnej i ustnej okazało się, że i na tym etapie niezbędna jest dogrywka, co świadczyło o wyrównanym wysokim poziomie wiedzy zawodników. W wyniku dogrywki wyłoniono zwycięzców Krajowej Olimpiady Wiedzy o Unii Europejskiej.

Uczniowie zdobyli kolejno:

I miejsce i tytuł laureata - Mariusz Jarosz

- Zespół Szkół Rolniczych, Chróścina Opolska

II miejsce - Krzysztof Regulski

- Zespół Szkół Rolniczych, Tarce

III miejsce - Andrzej Gniewosz

- Zespół Szkół Rolniczych, Głogów

IV miejsce - Agnieszka Jarosz

- Zespół Szkół Rolnicze CKU, Sandomierz

V miejsce - Robert Szczepański

- Zespół Szkół Rolniczych, Koźmin Wielkopolski

VI miejsce - Grzegorz Ignasiak

- Zespół Szkół Zawodowych nr 1, Skierniewice

VII miejsce - Tomasz Baranek

- Zespół Szkół Rolniczych, Koźmin Wielkopolski

VIII miejsce - Jarosław Garbicz

- Zespół Szkół Ekonomiczno-Rolniczych, Bytów

IX miejsce - Agnieszka Wilk

- Zespół Szkół Zawodowych, Kłobuck

X miejsce - Anna Salitra

- Zespół Szkół nr 2, Szczecin Dąbie

Finaliści wykazali się nie tylko dużą wiedzą, ale również umiejętnością obrony swoich racji. Zdarzało się to przy odpowiedziach na pytania problemowe. Potrafili rozwiązać wątpliwości jurorów i w rezultacie zdobyć cenne punkty.

Kontrowersje wzbudziło pytanie pierwsze z testu, które brzmiało „*Kogo nazywamy ojcem Europy*”.

Spośród trzech odpowiedzi: Konrad Adenauer, Robert Schumann i Jean Monnet wielu uczniów uznało dwie odpowiedzi za poprawne tj. Schumann i Monnet. Biorąc pod uwagę różnicowane źródła z których korzystali uczniowie jury postanowiło uznać 2 odpowiedzi za poprawne, chociaż komisja oceniająca stwierdziła, że w ujęciu historycznym za ojca Europy należy uznać Jeana Monneta.

Aby przybliżyć czytelnikom stopień trudności poniżej podajemy kilka przykładów pytań problemowych:

1. Jakie reformy postulowane były w Agendzie 2000?
2. Omów etapy rozszerzania się Unii.
3. Scharakteryzuj europejski model rolnictwa.
4. Scharakteryzuj działalność grup producenckich w Unii Europejskiej.
5. Omów 3 zasady Wspólnej Polityki Rolnej.
6. Omów kryteria kopenhadzkie.

Oceniając wiedzę finalistów Pan Marian Brzóska z Urzędu Komitetu Integracji Europejskiej powiedział, że nierzadko zdarza się, iż kandydaci na urzędników państwowych starający się o staże w instytucjach unijnych, udzielają znacznie słabszych odpowiedzi. Gratulacje złożono także nauczycielom finalistów.

Spodziewać się zatem można, że ci młodzi ludzie jako reprezentanci społeczności wiejskiej będą w przyszłości bronić interesów polskiej wsi, a już teraz pozytywnie oddziaływać na swoje środowisko przekazując wiedzę o UE. Zdaniem nauczycieli szkoły rolnicze, które poprzednio podlegały Ministrowi Rolnictwa, aktualnie rozproszone w samorządach odczuwają brak możliwości wspólnych działań dostosowanych do ich potrzeb i specyfiki. Stąd inicjatywa zorganizowania olimpiady została tak dobrze przyjęta.

Nauczyciele zgłaszali propozycje do ewentualnego wykorzystania w czasie organizacji kolejnych edycji olimpiady. Dotyczyły one m.in. zaplanowania finału krajowego jako imprezy dwudniowej. Prowadzono także dyskusje dotyczące kierunków przyszłych studiów uczestników olimpiady.

Grzegorz Wasiulewski reprezentujący Zespół Szkół Rolniczych w Ełku w województwie warmińsko-mazurskim w zawodach regionalnych i w finale krajowym przyznał, że początkowo tematykę Unii Europejskiej uważał za nudną. „*Jednak, gdy wiedziałem o Unii coraz więcej okazało się, że jest to ciekawe. Sądzę, że wejście do Unii jest dla Polski ogromną szansą.*” „*O Unii pisze się i mówi sztywnym językiem, brakuje ciekawych wydawnictw*”- podkreślał Edward Maliszewski, dyrektor Zespołu Szkół Rolniczych w Ełku, który przygotowywał

Grzegorza do olimpiady – „*tymczasem poznając kraje Unii można dowiedzieć się, że to nie Włosi jedzą najwięcej makaronu tylko Skandynawowie.*”

Oficjalne ogłoszenie wyników Krajowej Olimpiady Wiedzy o Unii Europejskiej, podsumowanie i wręczenie nagród odbyło się bardzo uroczyście z udziałem programu I TVP.

Wszyscy uczestnicy etapu krajowego otrzymali dyplomy za udział w Olimpiadzie oraz książki „Polityka rolna Wspólnoty Europejskiej i jej konsekwencje dla polskiego rolnictwa” z imienną dedykacją od Pana Józefa Frączka - Senatora RP Przewodniczącego Komisji Rolnej Senatu RP.

Przedstawiciele wszystkich szkół otrzymali najnowsze zestawy książek i materiałów informacyjnych od Fundacji Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA i Punktu Informacyjnego Przedstawicielstwa Komisji Europejskiej.

Dziesięciu finalistów zostało uhonorowanych nagrodami rzeczowymi:

- **laureat** – komputer multimedialny, ufundowany przez Bank Śląski S.A. w Katowicach;
- **II miejsce** – wieża stereofoniczna i zestaw dysz do opryskiwaczy;
- **III miejsce** – translator elektroniczny (10 języków) i zestaw dysz do opryskiwaczy;
- **IV miejsce** – translator elektroniczny i zestaw dysz do opryskiwaczy;
- **V miejsce** – miniwieża stereofoniczna;
- **VI miejsce** – radiomagnetoфон;
- **VII – X miejsca** – aparaty fotograficzne.

Wszyscy finaliści otrzymali także notesy elektroniczne od RCDRRiOW w Starym Polu oraz zestawy książek i materiały informacyjne.

Wyróżniono również dyplomami nauczycieli trzech najlepszych finalistów. Dyplomy otrzymali:

– Anna Zacharzewska	– ZSR w Chróście Opolskiej;
– Andrzej Drańczuk	– ZSR w Tarcach;
– Eugeniusz Wezner	– ZSR w Głogowie.

Puchar dla laureata Krajowej Olimpiady Wiedzy o UE ufundował Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi, który wręczyła Pani Maria Zwolińska – Radca Generalny MRiRW.

Puchary dla najlepszych szkół ufundowali:

- Dyrektor Krajowego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich w Brwinowie;
- Dyrektor Regionalnego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich w Starym Polu;
- Komisarz Krajowej Olimpiady Wiedzy o UE.

Fundatorzy nagród krajowej olimpiady:

- Bank Śląski S.A. w Katowicach,

- Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej,
- Fundacja na Rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa FDPA,
- Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA,
- Fundacja Spółdzielczości Wiejskiej,
- Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa,
- Kujawska Fabryka Maszyn Rolniczych „Krukowiak”,
- Centrum Informacji Europejskiej,
- Punkt Informacyjny Przedstawicielstwa Komisji Europejskiej,
- Komisja Rolnictwa i Rozwoju Wsi Senatu RP,
- Spółdzielnia Mleczarska „Maćkowy” Gdańsk,
- Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska „Maluta” Nowy Dwór Gdański,
- Polskie Wydawnictwo Rolnicze w Poznaniu,
- Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Warszawa.

Na zakończenie olimpiady odbyła się konferencja prasowa, laureaci udzielali wywiadów dla prasy i radia. W artykułach na temat olimpiady, które ukazały się w wielu tytułach prasowych bardzo pozytywnie zostały ocenione postawy i wiedza uczniów oraz samo przedsięwzięcie. Uczestnicy olimpiady zostali nazwani przez prasę ambasadorami polskiej wsi.

Generalnym celem przedsięwzięcia realizowanego wspólnie ze szkołami było uświadomienie społeczności wiejskiej, poprzez ich młodych przedstawicieli, tj. uczniów szkół rolniczych, konieczności restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa oraz potrzeby ochrony i wykorzystania pozarolniczej funkcji obszarów wiejskich.

Uwzględniając perspektywy rynku pracy dla absolwentów średnich szkół rolniczych za niezbędne uznano udzielanie pomocy szkołom w przygotowaniu zdolnej młodzieży do podejmowania i tworzenie miejsc pracy na obszarach wiejskich, poza rolnictwem.

Dążeniem naszym była także pomoc w przygotowaniu absolwentów znających rozwiązania funkcjonujące w UE w odniesieniu do rolnictwa i obszarów wiejskich do korzystania z dofinansowania przedsięwzięć w ramach pomocy przedakcesyjnej, a następnie z funduszy strukturalnych.

Mamy nadzieję, że wiedza ta połączona z dobrą znajomością wartości i walorów lokalnych pozwoli absolwentom realizować się w działaniach na rzecz ochrony przyrody, kultury, kształtowania krajobrazu i architektury, aktywnie oddziaływać na rozwój gospodarstw, z których się wywodzą, wsi, które zamieszkują czy gmin, czyli swoich „małych ojczyzn”.

Regionalne Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich w Starym Polu wystosowało do dyrektorów wszystkich szkół uczestniczących w finale Krajowej Olimpiady Wiedzy o UE pisma zawierające podziękowania dla uczniów za udział w olimpiadzie oraz nauczycieli za wkład pracy w przygo-

towanie zawodników. Załączono jednocześnie wydawany przez RCDRRiOW miesięcznik Wiadomości Informacje Opinie nr 12/2000 zawierający szeroką informację na temat olimpiady wraz z serwisem zdjęciowym.

Dążąc do kontynuacji przedsięwzięcia RCDRRiOW w Starym Polu podejmuje działania zmierzające do zorganizowania II edycji Krajowej Olimpiady Wiedzy o Unii Europejskiej.

Zachęcamy do rozwiązywania zadań, z którymi zmagali się zawodnicy na kolejnych etapach olimpiady.

TEST SZKOLNY

1. W skład Unii Europejskiej wchodzi następująca liczba państw członkowskich:
a) 8, b) 15, c) 12
2. Ile gwiazdek znajduje się na fladze UE?
a) 12, b) 15, c) 21
3. Hymn Unii Europejskiej to fragment:
a) V symfonii L. van Beethovena
b) IX symfonii L. van Beethovena
c) „Europa” J.M. Jarre
4. Symbole UE to:
a) tylko flaga i hymn
b) flaga, hymn, obywatelstwo, paszport, dzień Europy
c) tylko flaga
5. Kto w 1946 r. mówił o potrzebie stworzenia „Stanów Zjednoczonych Europy”?
a) Winston Churchill
b) Charles de Gaulle
c) nikt o tym jeszcze nie mówił
6. Europejska Wspólnota Węgla i Stali powstała po podpisaniu
a) Traktatu Rzymskiego
b) Traktatu Paryskiego
c) Traktatu Norymberskiego
7. Zaznacz rok powstania EWG
a) 1952, b) 1957, c) 1960
8. Które państwa rozpoczęły negocjacje o członkostwo w UE?
a) Czechy, Polska, Słowenia, Węgry
b) Cypr, Czechy, Estonia, Polska, Słowenia, Węgry
c) Cypr, Czechy, Litwa, Polska, Słowenia, Węgry
9. Polska nawiązała stosunki dyplomatyczne z EWG
a) w 1988 r., b) w 1994 r., c) w 1989 r.

10. Traktat o Unii Europejskiej podpisano w:
a) Maastricht, b) Luksemburgu, c) Strasburgu
11. Organem wykonawczym Unii jest
a) Komisja Europejska
b) Parlament Europejski
c) Trybunał Sprawiedliwości
12. Ile języków urzędowych obowiązuje w instytucjach UE?
a) 7, b) 11, c) 15
13. Polska może liczyć na pomoc z Funduszy Strukturalnych:
a) przed przystąpieniem do UE
b) od roku 2000
c) po przystąpieniu do UE
14. Jaki % mieszkańców Europy stanowi ludność krajów UE?
a) 51,6, b) 35,9, c) 78,3
15. FAPA oznacza
a) Przedakcesyjny Fundusz dla Rolnictwa
b) Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju
c) Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa
16. Co to jest CAP?
a) Wspólny Fundusz Walutowy
b) Centralna Agencja Płatnicza
c) Wspólna Polityka Rolna
17. Jakie państwo obejmuje przewodnictwo w Komisji Europejskiej od stycznia 2001 r?
a) Hiszpania, b) Włochy, c) Niemcy
18. Dyrekcja Generalna ds. Rolnictwa to:
a) DG VI, b) DG IV, c) DG IX
19. Zaznacz trzy państwa UE o największej liczbie ludności
a) Hiszpania, Niemcy, Włochy
b) Wielka Brytania, Francja, Szwecja
c) Niemcy, Wielka Brytania, Francja
20. Co to jest IACS?
a) Zintegrowany System Zarządzania i Kontroli
b) Sieć Rachunkowości Rolnej
c) Wnioski finansowe o dotacje
21. NPPC to:
a) Partnerstwo dla Członkostwa
b) Program wspólnotowy
c) Narodowy Program Przygotowania do Członkostwa
22. Negocjatorem Polski w sektorze rolnictwa jest:
a) Roman Jagieliński, b) Artur Balazs, c) Jerzy Plewa

23. Średnia powierzchnia gospodarstwa w UE to:
a) 8,6 ha b) 12,4 ha c) 18,0 ha
24. Euro stanie się jedynym środkiem płatniczym na obszarze państw UGW;
a) do 01.07.2002 r. b) w roku 2000 c) od 01.01.2003 r.
25. COPA (Comite des Organisations Professionnelles Agricoles) to:
a) Komitet Spółdzielczości Rolniczej
b) Komitet Zawodowych Organizacji Rolniczych
c) Europejska Rada Młodych Rolników
26. Cztery swobody Rynku Wewnętrznego to swobodny przepływ:
a) towarów, prawa, pieniędzy, usług
b) towarów, usług, kapitału, osób
c) towarów, usług, prawa, osób
27. Ilu deputowanych wchodzi w skład Parlamentu Europejskiego?
a) 410, b) 626, c) 514
28. Ile wynosi nowa stopa odłogowania w UE od 2000 r.?
a) 3, b) 5, c) 10
29. Jak nazywa się obecny Komisarz ds. Rolnictwa w UE?
a) Romano Prodi, b) Franz Fischler, c) Gunter Verheugen
30. Jakie grupy roślin objęte są dopłatami bezpośrednimi:
a) zboża, ziemniaki, rzepak
b) bobik, pszenica, oleiste
c) oleiste, zboża, wysokobiałkowe

TEST REGIONALNY

1. Komitet Regionów jest organem:
a) politycznym, b) doradczym, c) wykonawczym
2. Głównym Negocjatorem Polski z UE jest:
a) Jan Kułakowski, b) Jerzy Plewa, c) Tadeusz Mazowiecki
3. Co to jest CEJA:
a) Główny Komitet Spółdzielczości Rolniczej
b) Europejska Rada Młodych Rolników
c) Europejska Federacja Związków Zawodowych Pracowników Rolnictwa
4. W których miastach wszystkie miejskie taksówki napędzane są gazem:
a) Barcelona, Wiedeń
b) Bruksela, Londyn
c) Paryż, Oslo
5. W jakim mieście podpisano Środkowo-Europejskie Porozumienie o Wolnym Handlu?
a) w Krakowie, b) w Budapeszcie, c) w Warszawie
6. Państwa Grupy Wyszehradzkiej to:
a) Polska, Węgry, Czechy, Słowacja,

- b) Polska, Czechosłowacja, Litwa, Łotwa, Ukraina
 - c) Polska, Węgry, Czechosłowacja, Bułgaria
7. Skup interwencyjny zbóż w UE prowadzi:
- a) grupy producenckie
 - b) spółdzielnie rolnicze
 - c) Centra Interwencyjne
8. W którym roku podpisano układ EFTA?
- a) 1961, b) 1960, c) 1958
9. Minimalna partia zbóż skupowana w UE to:
- a) 50 ton, b) 80 ton, c) 120 ton
10. Płatności w systemie pełnym obejmują rolników, którzy:
- a) produkują powyżej 92 ton COP
 - b) produkują poniżej 92 ton COP
 - c) stosują odłogowanie w produkcji COP
11. Minimalna wartość przedsięwzięcia finansowanego z ISPA nie może być mniejsza niż:
- a) 2 mln euro, b) 5 mln euro, c) 7 mln euro
12. Ile euro będzie wynosiła dopłata do krowy mamki w UE od 2002 r.?
- a) 65, b) 157, c) 200
13. Kiedy podpisano Traktat o Unii Europejskiej?
- a) 07.02.1992, b) 10.02.1991, c) 01.01.1995
14. W ilu sektorach Polska prowadzi negocjacje z UE:
- a) 29, b) 20, c) 12
15. Priorytety programu ISPA to:
- a) ochrona środowiska i transport
 - b) ochrona środowiska i rolnictwo
 - c) tylko ochrona środowiska
16. Polska otrzyma z UE w ramach programu SAPARD:
- a) 384 mln EUR, b) 106 mln EUR, c) 168 mln EUR
17. Jakie jest średnie zużycie nawozów mineralnych w UE (czysty skł. NPK/ha – 1997r.):
- a) 125 kg/ha, b) 200 kg/ha, c) 30 kg/ha
18. Plon referencyjny to:
- a) średni regionalny plon z lat 1987-1991 z wyłączeniem roku najlepszego i najgorszego
 - b) średni krajowy plon z lat 1987-1991
 - c) średni krajowy plon z danego roku
19. W skład Rady Europejskiej wchodzi:
- a) Ministrowie Spraw Zagranicznych
 - b) Szefowie Państw i Rządów
 - c) Królowie i Prezydenci

20. Administracją i wdrożeniem programu SAPARD w Polsce na poziomie regionalnym zajmować się będzie:
 - a) Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi
 - b) Agencja Rynku Rolnego
 - c) Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa
21. Jaki procent swojego PKB państwa UE wpłaciły w 1999 roku do kasy Unii?
 - a) 1,5% b) 0,93% c) 1,27%
22. Ile państw podpisało Jednolity Akt Europejski?
 - a) 12, b) 14, c) 15
23. Które miejsce zajmuje Polska wśród państw UE i kandydujących pod względem powierzchni użytków rolnych?
 - a) 3, b) 5, c) 11
24. Traktat Paryski podpisały państwa:
 - a) Belgia, Holandia, Luksemburg, Francja, Niemcy, Włochy,
 - b) Belgia, Holandia, Luksemburg,
 - c) Francja, Niemcy, Wielka Brytania, Włochy, Belgia, Holandia
25. Kiedy wszedł w życie podpisany przez Polskę Układ Europejski:
 - a) 04.01.1990 b) 01.02.1994 c) 01.06.1995
26. Polska rozpoczęła negocjacje o członkostwo w Unii:
 - a) 31.03.1999 b) 31.03.1998 c) 30.03.1999
27. Kto wypowiedział słowa „My nie tworzymy koalicji państw, my jednoczymy ludzi”
 - a) Altiero Spinelli, b) Jean Monnet, c) Victor Hugo
28. Które z państw Unii Europejskiej ma największe terytorium:
 - a) Niemcy, b) Hiszpania, c) Francja
29. Jaki traktat podpisano w 1997 roku?
 - a) traktat Amsterdamski
 - b) traktat z Maastricht
 - c) traktat niemiecko-francuski
30. Szczyc w Berlinie odbył się:
 - a) 18 marca 1997 r.
 - b) 30 kwietnia 1998 r.
 - c) 25 marca 1999 r.

TEST KRAJOWY

1. Kogo nazwano „Ojcem Europy”?
 - a) Konrad Adenauer, b) Robert Schumann, c) Jean Monnet
2. Ile organizacji rynków rolnych funkcjonuje w UE?
 - a) 5, b) 11, c) 25
3. HICP to skrót nazwy:

- a) Wskaźnika bezpieczeństwa żywności
 - b) Wskaźnika inflacji EUR
 - c) Instytutu Historii Powszechnej
4. Co to jest FADN?
- a) Klasyfikacja gospodarstw rolnych
 - b) Zintegrowany System Zarządzania i Kontroli
 - c) Sieć Danych Rachunkowości Gospodarstw Rolnych
5. Gdzie i kiedy określono polityczne i ekonomiczne kryteria przystąpienia krajów EŚW do UE?
- a) 15-16.12.1995 r. Madryt
 - b) 21-22.06.1993 r. Kopenhaga
 - c) 07.02.1992 r. Maastricht
6. Ile krajów wchodzi w skład Unii Zachodnioeuropejskiej?
- a) 15, b) 28, c) 21
7. Dopłaty kompensacyjne ustalono na szczycie w Berlinie dla:
- a) zbóż, oleistych, białkowych, ziemniaków skrobiowych, kukurydzy na zielonkę
 - b) zbóż, oleistych, białkowych, ziemniaków
 - c) zbóż, oleistych, białkowych,
8. Rada Unii Europejskiej zwana Radą Ministrów powoływana jest przez:
- a) Obywateli państw UE w demokratycznych wyborach
 - b) Parlament Europejski
 - c) Rządy państw członkowskich na zasadzie porozumienia
9. Które z wymienionych państw po ukończeniu negocjacji z UE odrzuciło członkostwo w tej organizacji?
- a) Norwegia, b) Szwajcaria, c) Austria
10. Którą rocznicę powstania obchodziło w tym roku CIE?
- a) 5, b) 3, c) 2
11. Termin skupu interwencyjnego trwa w UE dla krajów klimatu umiarkowanego od:
- a) 1 VII - 31 III, b) 1 IX - 31 IV, c) 1 XI - 31 V
12. Wydatki na skup interwencyjny i magazynowanie nadwyżek produktów rolnych finansowane są ze środków;
- a) Europejskiego Banku Inwestycyjnego EIB
 - b) Sekcji Orientacji EAGGF
 - c) Sekcji Gwarancji EAGGF
13. Zapis urodzenia zwierzęcia w stadzie krów mlecznych musi być dokonany w ciągu:
- a) 15 dni, b) 20 dni, c) 7 dni
14. Opłaty specjalne (super levy) to:
- a) Dodatkowy podatek nakładany na producentów mleka za nadprodukcję

- b) Dodatkowa opłata za posiadane krowy mleczne
- c) Dopłata do produkcji mleka ponad limit jaki otrzymują producenci
- 15. Roczna wielkość wsparcia funduszu ISPA dla Polski wynosi:
 - a) 270-350 mln EUR b) 290-370 mln EUR c) 312-385 mln EUR
- 16. Wkład finansowy wspólnoty w ramach funduszu ISPA może stanowić maksymalnie:
 - a) 30% wartości projektu
 - b) 50% wartości projektu
 - c) 75% wartości projektu
- 17. Oddziały ARiMR będą pełnić funkcje koordynacji i monitoringu w zakresie wdrażania SAPARD-u na poziomie:
 - a) regionalnym
 - b) makroregionalnym
 - c) krajowym
- 18. Od czego zależy liczba głosów każdego kraju w głosowaniu w Radzie Unii Europejskiej
 - a) PKB poszczególnych krajów
 - b) liczby mieszkańców
 - c) obie odpowiedzi są prawidłowe
- 19. Deputowani Parlamentu Europejskiego wybierani są w wyborach bezpośrednich
 - a) od 1952 roku, b) od 1962 roku c) od 1979 roku
- 20. Komitet Stałych Przedstawicieli składa się z:
 - a) Ministrów spraw zagranicznych państw członkowskich
 - b) Ambasadorów państw członkowskich
 - c) Komisarzy Komisji Europejskiej
- 21. Słowa „Teraz musimy zbudować unię serc i umysłów....” powiedział:
 - a) Romano Prodi b) Javier Solana, c) Jean Monnet
- 22. Traktat Amsterdamski podpisano:
 - a) 29.03.1996, b) 02.10.1997, c) 17.06.1997
- 23. Gdzie mieści się siedziba Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju?
 - a) w Londynie, b) w Monachium, c) w Brukseli
- 24. Ile banknotów EUR będzie w obiegu po 2002 r. ?
 - a) 7, b) 6, c) 5
- 25. W którym roku rozpoczął działalność Fundusz Spójności?
 - a) 1992, b) 1984, c) 1988
- 26. Ile wynosi maksymalna dotacja na inwestycję w gospodarstwie mleczarskim z programu SAPARD?
 - a) 2.000 EUR, b) 15.000 EUR, c) 25.000 EUR
- 27. Kto powołuje Rzecznika Praw Obywatelskich w UE?
 - a) Rada Unii Europejskiej

- b) Parlament Europejski
 c) Komisja Europejska
28. Kiedy wszedł w życie Traktat o Unii Europejskiej?
 a) 01.11.1993, b) 07.02.1992, c) 20.09.1994
29. W ilu sektorach Polska zamknęła tymczasowo negocjacje?
 a) 8, b) 10, c) 7
30. Jaki kraj obecnie przewodniczy UE?
 a) Belgia, b) Niemcy, c) Francja

ODPOWIEDZI NA PYTANIA TESTOWE

ETAP SZKOLNY	ETAP REGIONALNY	ETAP KRAJOWY
1. a	1. b	1. c
2. b	2. a	2. c
3. b	3. b	3. b
4. a	4. a	4. c
5. b	5. a	5. b
6. b	6. a	6. b
7. b	7. c	7. a
8. a	8. b	8. c
9. a	9. b	9. a
10. a	10. a	10. b
11. b	11. b	11. c
12. c	12. c	12. c
13. a	13. a	13. c
14. c	14. a	14. a
15. c	15. a	15. c
16. a	16. c	16. c
17. a	17. a	17. a
18. c	18. a	18. c
19. a	19. b	19. c
20. c	20. c	20. b
21. c	21. c	21. a
22. c	22. a	22. b
23. a	23. a	23. a
24. b	24. a	24. a
25. b	25. b	25. a
26. b	26. b	26. c
27. b	27. b	27. b
28. c	28. c	28. a
29. b	29. a	29. b
30. c	30. c	30. c

KATARZYNA ŁEJMEL

*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

KIERUNKI I MOŻLIWOŚCI ZMIAN W ORGANIZACJI GOSPODARSTW I PRZEDSIĘBIORSTW ROLNICZYCH W PROCESIE MODERNIZACJI OBSZARÓW WIEJSKICH W POLSCE

Wstęp

Na obecnym etapie transformacji systemowej w rolnictwie istotne jest zwrócenie uwagi na problem organizacji gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych, determinującej ekonomiczną efektywność gospodarowania. Polskie rolnictwo stoi wobec konieczności głębokich i kompleksowych zmian organizacyjnych, bez których niemożliwa będzie racjonalizacja ekonomiki gospodarowania. Powyższym zagadnieniom poświęcona została konferencja naukowa nt.: *„Kierunki i możliwości zmian w organizacji gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych w procesie modernizacji obszarów wiejskich w Polsce”*, zorganizowana w dniach 30 listopada – 1 grudnia 2000 r. przez Katedrę Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie.

W konferencji uczestniczyli pracownicy szkół wyższych (SGGW w Warszawie, AR w Szczecinie, AR w Krakowie, UWM w Olsztynie, AR we Wrocławiu, ATR w Bydgoszczy, AR w Lublinie, AR w Poznaniu, Uniwersytetu w Białymstoku), instytutów naukowych (IERiGŻ, IBMER, IUNiG). W obradach udział wzięli również goście zagraniczni z Niemiec i Szwajcarii, a wśród nich – współpracujący od wielu lat z Wydziałem Ekonomiczno-Rolniczym SGGW – prof. dr Günter Steffen z Katedry Ekonomiki Stosowanej i Organizacji Gospodarstw Rolniczych Uniwersytetu w Bonn, Doktor Honoris Causa SGGW. Łącznie w konferencji wzięło udział 70 osób.

Celem konferencji była prezentacja dorobku naukowego w zakresie mikro- i makroekonomicznych uwarunkowań zmian w organizacji gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych, ze szczególnym uwzględnieniem doświadczeń krajów zachodnioeuropejskich oraz przedyskutowanie najważniejszych zagadnień zwią-

zanych z przygotowaniem polskiego rolnictwa do procesu integrowania Polski z UE. Materiał do dyskusji stanowiły 22 referaty zamieszczone w publikacji zwartej pod redakcją naukową prof. Andrzeja P. Wiatraka pt.: *„Kierunki i możliwości zmian w organizacji gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych w procesie modernizacji obszarów wiejskich w Polsce”*, wydanej przez Wydawnictwo SGGW. Opracowania, będące wynikiem badań i przemyśleń autorów, zostały pogrupowane w cztery bloki tematyczne, zaś ich najważniejsze tezy zaprezentowano w trakcie czterech sesji referatowych.

Sesja I – „Warunki funkcjonowania przedsiębiorstw rolniczych”

W pierwszej sesji referatowej został zarysowany makroekonomiczny kontekst zmian organizacyjnych w podmiotach gospodarujących w rolnictwie, kształtowany przez dwa podstawowe nurty: transformację społeczno–gospodarczą oraz integrację europejską. Dotychczasowy przebieg transformacji systemu społeczno–gospodarczego doprowadził do silnego regresu rozwojowego w sektorze rolnym oraz deprecjacji znaczącej części jego zasobów, zaś rolnicy ponieśli najwyższe koszty przemian ustrojowych. Postępująca dochodowa i społeczna degradacja rodzin rolniczych ujawniła systemowe słabości polityki rolnej państwa. Oceny ewolucji polityki rolnej oraz analizy jej instrumentów dokonał prof. M. Adamowicz w referacie: *„Instrumenty polityki rolnej i strukturalnej w procesie zmian i dostosowania polskiego rolnictwa do potrzeb transformacji społeczno–gospodarczej i integracji z UE”*. Rolą państwa jest stymulowanie sił rynkowych bądź też uruchamianie działań korygujących, jeśli prowadzą one do powstania skutków społecznie nieakceptowanych. Zasięg tych działań zależy od posiadanych środków oraz sprawności instytucji.

Zmiany takie wynikają również z potrzeb integracji, na co zwrócił uwagę dr Janusz Rowiński w referacie pt.: *„Integracja polskiej gospodarki żywnościowej z gospodarką żywnościową Unii Europejskiej. Niezbędne procesy dostosowawcze polskich gospodarstw rolnych”*. Dr J. Rowiński wskazał, iż w okresie przedakcesyjnym niezbędne są dostosowania prawne i instytucjonalne w ramach *acquis communautaire*. Jednocześnie konieczne jest intensywne prowadzenie przez gospodarstwa rolne dostosowań „technicznych”, których celem jest osiągnięcie standardów UE w zakresie zgodności m.in. z normami jakościowymi, sanitarnymi, weterynaryjnymi, fitosanitarnymi oraz przepisami o ochronie środowiska. Autor stwierdził, iż najskuteczniejszym sposobem wymuszenia niezbędnych działań w tym zakresie jest możliwie jak najwcześniejsze zharmonizowanie polskich przepisów z przepisami prawa UE, przy przyjęciu dostatecznie długiego okresu *vacatio legis*. Zasadniczą część kosztów dostosowań „technicznych”, szacowanych w latach 2000–2002 na 25 mld zł, poniosą rolnicy, szczególnie producenci mleka (13 mld zł).

Najistotniejszym elementem współdecydującym o powodzeniu przemian w rolnictwie są zmiany w zakresie zasobów pracy. Problematyka zatrudnienia w rolnictwie była przedmiotem wystąpienia prof. Andrzeja P. Wiatraka pt.: *„Tendencje i kierunki zmian w strukturze ludności rolniczej i strukturze gospodarstw”*. Prof. A. P. Wiatrak wskazał ekonomiczne i społeczne konsekwencje wynikające z przeludnienia agrarnego, jak pogłębiająca się socjalizacja dochodów rodzin rolniczych, czy utrzymywanie się na wysokim poziomie marginalnych zasobów pracy w postaci „zbędnych rąk” w rolnictwie, których krańcowa użyteczność pracy jest zerowa. Zmniejszenie zatrudnienia w rolnictwie jest istotne z punktu widzenia poprawy struktury agrarnej i wzrostu wydajności pracy, głównie dzięki poprawie relacji praca–ziemia i praca–kapitał. Z danych Powszechnego Spisu Rolnego (PSR 1996) wynika, iż 77,8% osób związanych z rolnictwem pozostaje w gospodarstwach o powierzchni do 10 ha. Przeludnienie agrarne petryfikuje rozdrobnienie struktury obszarowej.

Zmiany w zatrudnieniu w rolnictwie następują bardzo wolno i są uzależnione od koniunktury poza rolnictwem. Alokacja nadwyżek czynnika pracy w nierolniczych działach gospodarki jest silnie ograniczana dostępnością pracy oraz barierą mieszkaniową, jedyną zatem realną alternatywą rozwiązania problemu przeludnienia agrarnego jest rozwój pozarolniczych form przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. Oczekiwaną dynamikę tego procesu wyraźnie ogranicza, obok niedostatku wolnego kapitału finansowego, ogólnie bardzo niska jakość kapitału ludzkiego w rolnictwie, wynikająca głównie z głębokiej luki edukacyjnej, której pochodną jest niewielka mobilność ekonomiczna i brak przedsiębiorczości.

Podstawowym warunkiem przemian strukturalnych i ożywienia rozwoju jest kreowanie i rozwijanie przedsiębiorczości, poprzez wsparcie instrumentami polityki społeczno–ekonomicznej, zróżnicowanymi i dostosowanymi do konkretnych warunków (obszarów wiejskich).

Sesja II – „Sposoby współdziałania przedsiębiorstw rolniczych jako czynnik rozwoju i zmian w ich organizacji”

W drugiej sesji referatowej zasadniczym obszarem prezentacji i dyskusji była problematyka usytuowania rolnictwa w systemie agrobiznesu, zarysowanie kierunków pożądaných zmian organizacyjnych w obrębie rolnictwa oraz między gospodarstwami rolniczymi, a jednostkami stanowiącymi ich otoczenie rynkowe.

Wskazanie pożądaných form współdziałania między sferą produkcji rolniczej, a sferami przetwórstwa rolno–spożywczego, handlu i usług było treścią referatu prof. Sylwestra Makarskiego pt.: *„Integracja pionowa w agrobiznesie (ze szczególnym uwzględnieniem rolnictwa)”*. Za główną słabość organizacyjną gospodarstw rolnych referent uznał ich tradycyjny sposób produkcji, polegający na działaniu w odosobnieniu i samodzielnej realizacji całego procesu wytwarza-

nia i obrotu żywnością. Ważną rolę w zakresie neutralizowania niekorzystnych symptomów tego zjawiska mogą spełnić odpowiednie formy integracji pionowej, powstanie struktur organizujących i standaryzujących produkcję drobnych producentów rolnych poprzez system kontraktacji, a także zapewniających ciągłość linii: produkcja – skup – przetwórstwo – dystrybucja. Pozytywne rezultaty integracji realizowanej pomiędzy ogniwami agrobiznesu przedstawił na przykładzie doświadczeń rolników francuskich oraz działań integracyjnych rolników i zakładu Leżajsk Sp. z o. o. „Hortino”. Prof. S. Makarski stwierdził ponadto, że niezbędne przeobrażenia organizacyjne w zakresie form współpracy w sferze agrobiznesu muszą być wkomponowane w istniejące struktury polskiego rolnictwa.

Transformacja sfery organizacyjnej wytwarzania i obrotu produktami rolnymi oznacza jednak konieczność jednoczesnego rozwijania powiązań handlowych o charakterze integracji pionowej oraz powiązań produkcyjnych i handlowych o charakterze integracji poziomej. Zasadnicze przesłanki oraz możliwości podejmowania przedsięwzięć zespołowych w rolnictwie przedstawili prof. Janusz Żmija i dr Leszek Kruczek w referacie pt.: *„Formy współpracy gospodarstw rodzinnych”*. Podejmowanie przez rolników wspólnych przedsięwzięć o większej skali, wzmacnia ich zdolność akwizytorską (możliwość pozyskania odbiorców) oraz siłę konkurencyjną na rynku. Grupy producenckie tworzą tzw. pierwotne ogniwa hurtu, bez których niemożliwe jest sprawne działanie systemu rynków hurtowych (dystrybucyjnych) oraz giełd rolnych. Stworzenie nowoczesnego ogniwa handlu pierwotnego będzie spełniało rolę swoistego rodzaju amortyzatora negatywnych konsekwencji dużego rozdrobnienia po stronie produkcji.

Zakres współpracy gospodarstw rolniczych może dotyczyć różnych obszarów ich działalności, m.in.: fazy zaopatrzenia materiałowego produkcji, fazy dystrybucji, czy też kooperacji w zakresie wykorzystania maszyn, urządzeń i budynków.

Formy zespołowego użytkowania środków mechanizacji rolnictwa oraz ich wpływ na organizację procesów produkcyjnych przedstawił prof. Jan Pawlak w referacie pt.: *„Rola kółek maszynowych w zmianach organizacji i metodach wytwarzania w przedsiębiorstwach rolniczych”*. Kółka maszynowe ułatwiają sprawną organizację prac wymagających jednoczesnego zaangażowania wielu osób i środków mechanizacji (np. zbiór roślin). Zwiększając możliwości inwestowania w sprzęt najnowszych generacji sprzyjają wdrażaniu efektywnych ekonomicznie metod produkcji rolniczej.

Pozostałe prezentacje w ramach tej sesji dotyczyły:

- konsekwencji wyboru źródeł kapitału oraz strategii finansowych dla procesów zmian organizacyjnych w przedsiębiorstwach rolniczych, które przedstawił prof. Jacek Kulawik w referacie pt.: *„Finansowanie przedsiębiorstw rolniczych jako czynnik zmian w organizacji i efektywności gospodarowania”*;

- zmian organizacyjnych w gospodarstwach scalonych, które przedstawiła dr Urszula Kuśmierz–Gozdalik w referacie pt.: *„Rolnicza przestrzeń produkcyjna a organizacja gospodarstw”*;
- zmian w organizacji gospodarstw rolnych powodowanych uruchomieniem funkcji pozarolniczej, które przedstawił prof. Eugeniusz Niedzielski w referacie pt.: *„Pozarolnicza działalność gospodarcza w gospodarstwach rolnych – stan, czynniki i kierunki rozwoju”*.

Sesja III – *„Kierunki zmian w wybranych typach przedsiębiorstw rolniczych”*

Obszarem problemowym trzeciej sesji referatowej były uwarunkowania mikroekonomiczne i wynikające z nich sposoby przystosowania się gospodarstw rolniczych do wymagań gospodarki rynkowej. Specyficzny typ dostosowań do otoczenia rynkowego gospodarstw rolniczych w rejonach podgórskich i górskich, na przykładzie rejonu Sudetów, przedstawili prof. Teodor Nietupski i dr Bożena Tańska–Hus w referacie pt.: *„Możliwości i kierunki rozwoju gospodarstw rolniczych w rejonach podgórskich i górskich Polski”*. Trudne warunki naturalne w rejonach podgórskich i górskich ograniczają bowiem możliwości wyboru kierunków i struktury działalności, co skrajnie uzależnia gospodarstwa rolnicze od koniunktury rynkowej na produkty możliwe do wytwarzania na tych terenach. Na bazie przeprowadzonych studiów modelowych autorzy badań ustalili, iż na Pogórzu Sudeckim szanse zapewnienia dochodu parytetowego mają gospodarstwa o areale przekraczającym 60 ha UR. Natomiast pozostałe gospodarstwa stoją przed koniecznością poszukiwania dodatkowych źródeł dochodów poprzez uruchamianie działalności pozarolniczej, np. agroturystyka, usługi, rzemiosło.

Dominujące kierunki zmian w organizacji wielkoobszarowych gospodarstw rolniczych, zorganizowanych na bazie majątku byłych państwowych gospodarstw rolnych przedstawił dr Wacław Guzewicz w referacie pt.: *„Efektywność gospodarowania w przedsiębiorstwach wielkoobszarowych”*. Wprowadzane zmiany organizacyjne są reakcją na zmiany koniunktury rynkowej w poszczególnych kierunkach produkcji. Głównymi ich przejawami są:

- zmiana struktury użytkowania ziemi, w wyniku zamiany części TUZ na GO,
- wzrost skali odłogowania gruntów marginalnych, ze względu na nieopłacalność ich uprawy,
- wzrost znaczenia mniej pracochłonnych, ale za to bardziej opłacalnych kierunków produkcji roślinnej, które można łatwo zmechanizować (wzrost w strukturze zasiewów udziału pszenicy, kukurydzy na ziarno, rzepaku i buraków cukrowych), przy jednoczesnym wzroście intensywności produkcji,

- zmniejszanie skali produkcji zwierzęcej, przy jednoczesnym poszukiwaniu możliwości wzrostu jej opłacalności.

Proefektywnościowe skutki zmian w organizacji gospodarstw wielkoobszarowych widoczne są najwyraźniej w grupie podmiotów sprywatyzowanych, natomiast znacznie słabsze w pozostałych formach zagospodarowania mienia AWRSP. Niewystarczające, w stosunku do wymogów otoczenia rynkowego, zmiany organizacyjne dokonały się dotychczas w przedsiębiorstwach rolniczych dzierżawionych, o czym świadczą pogarszające się w kolejnych latach wskaźniki sprawności gospodarowania, przedstawione przez dr hab. Zofię Wyszkowską w referacie pt.: *„Efektywność gospodarowania przedsiębiorstw rolniczych prowadzonych przez dzierżawców”*.

Zakres zmian organizacyjnych w gospodarstwach rolniczych może dotyczyć również przejścia od konwencjonalnego do alternatywnego systemu gospodarowania. Rozwój alternatywnych systemów gospodarowania oraz uwarunkowań ich wdrażania w Polsce zaprezentował w dr Edward Majewski w referacie pt.: *„Alternatywne sposoby gospodarowania w rolnictwie i możliwości ich upowszechniania”*.

Z kolei prof. Jan Kuś w referacie pt.: *„Uwarunkowania i możliwości rozwoju gospodarstw specjalizujących się w produkcji roślinnej”* omówił skutki zmian w organizacji produkcji prowadzące do wzrostu w strukturze zasiewów udziału zbóż, włącznie ze stosowaniem skrajnej monokultury.

Kierunki przyszłych zmian organizacyjnych w gospodarstwach rolniczych powinny wynikać z układu preferencji ekonomicznych dla poszczególnych rodzajów działalności rolniczej. W warunkach polskiego rolnictwa istnieją ekonomiczne predyspozycje do rozwoju produkcji zwierzęcej. Przy relatywnie niskich cenach produktów rolnych opłacalne jest przetwarzanie w gospodarstwie możliwie dużej części surowców roślinnych. W związku z tym rolnicy powinni poszukiwać takich relacji czynników wytwórczych oraz takich poziomów równowagi produkcyjnej, przy których agregatowo rozumiana relacja nakład/efekt jest najwyższa. W warunkach rozdrobnionego rolnictwa i małej skali produkcji osiąga się ją najłatwiej przy relatywnie dużym udziale produkcji zwierzęcej. Produkcja zwierzęca z natury bardziej pracochłonna niż roślinna, pozwala pełniej i efektywniej wykorzystywać siłę roboczą, z nadmiarem występującą w rolnictwie chłopskim. Dzięki temu rolnicy mogą realizować znacznie większą część wytworzonej przez siebie wartości dodanej, niż byliby w stanie to czynić sprzedając produkty roślinne.

Polskie mleczarstwo czeka na zdecydowane zmiany organizacyjne, prowadzące do koncentracji produkcji mleka i wyraźnej poprawy jego jakości. Ważniejsze uwarunkowania tych zmian zaprezentował mgr Andrzej Parzonko w referacie

pt.: „*Zmiany w chowie bydła i produkcji mleka w Polsce i w wybranych krajach w latach 1990–1999*”.

Sesja IV – „*Tendencje i kierunki zmian w organizacji gospodarstw rolniczych*”

W drugim dniu konferencji odbyła się czwarta sesja referatowa poświęcona problematyce organizacji gospodarstw rolniczych. Zmiany ogólnych zasad organizacji w gospodarstwach i przedsiębiorstwach rolniczych dokonują się w oparciu o proporcje cen i kosztów, które wpływają na wybór pomiędzy zasadą specjalizacji lub wielostronności produkcji. Długookresowe prawidłowości w zakresie zmian kosztów podstawowych czynników produkcji, na przykładzie wybranych państw zachodnioeuropejskich, przedstawił prof. Henryk Runowski w referacie pt.: „*Tendencje zmian w relacjach gospodarstw*”. Z przeprowadzonych analiz wynika, że najwyższą dynamikę wzrostu wykazują koszty robocizny, nieco niższą koszty inwestycji budowlanych oraz maszyn i urządzeń rolniczych, natomiast najniższą ceny obrotowych środków produkcji. Konsekwencją kształtowania się tych tendencji jest konieczność wprowadzenia zmian w organizacji gospodarstw i technologiach produkcji. Do najważniejszych zmian prof. H. Runowski zalicza: koncentrację produkcji, wprowadzenie nowoczesnych, wydajnych technik produkcji, upowszechnianie postępu biologicznego i organizacyjnego.

Teoretyczny aspekt zarządzania zmianą w rolnictwie przedstawił prof. Bogdan Klepacki w referacie pt.: „*Zarządzanie zmianami w gospodarstwach i przedsiębiorstwach rolniczych*”. Wyniki przytoczonych badań CBOS wykazały, iż generalnie rolnicy mają poważne trudności z odnalezieniem się w ciągle zmieniającej się rzeczywistości gospodarczej. Najczęściej obserwowaną reakcją rolników na nacisk otoczenia była strategia przeczekania – 50–55% rolników, natomiast strategię aktywności i rozwoju przyjęło 20–30% rolników, zaś strategię wycofywania się 20–25% rolników. Spośród możliwych strategii działania, w obecnych warunkach najmniej realna jest strategia oddziaływania na otoczenie. W konkluzjach swego wystąpienia prof. B. Klepacki stwierdził, że jedyną realną opcją, umożliwiającą przygotowanie zmiany i dostosowanie się do zachodzących zmian, jest samoorganizowanie się rolników i podejmowanie wspólnych działań w różnych obszarach gospodarowania.

Omówienia rodzajów form prawnych i własnościowych przedsiębiorstw rolniczych oraz zasad dokonywania wyboru odpowiedniej formy dokonał prof. Wojciech Ziętara w referacie pt.: „*Formy prawne i własnościowe gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych a ich organizacja i wyniki finansowe*”. Autor wykazał, iż tego rodzaju decyzje mają ścisły związek z uzyskiwanymi później przez przedsiębiorstwa rolnicze wynikami ekonomicznymi. Na przykład forma prawna przedsiębiorstwa wywiera istotny wpływ na poziom ponoszonych kosztów,

głównie ze względu na zasadnicze różnice, jakie istnieją pomiędzy różnymi formami podmiotów gospodarczych w sposobach opodatkowania dochodów oraz w wymiarze składek na ubezpieczenie społeczne.

Wyniki badań w zakresie organizacji wewnętrznej spółek hodowlanych AWRSP przedstawił prof. Michał Świtłyk w referacie pt.: *„Tendencje zmian w organizacji przedsiębiorstw wielkoobszarowych”*. Badania wielkości luki organizacyjnej w spółkach hodowlanych w stosunku do ich modelu teoretycznego, określonej metodą DEA, wykazały, że w stadninach koni, bez względu na wielkość wykorzystywanych nakładów, można uzyskać przychody ze sprzedaży o 33% wyższe od uzyskiwanych. Przeciętna luka organizacyjna w spółkach hodowli roślin wynosiła 27%, zaś w spółkach hodowli zwierząt – 19%. Dysproporcje pomiędzy stanem potencjalnie możliwym do osiągnięcia, a stanem istniejącym świadczą o nieprawidłowej organizacji wewnętrznej przedsiębiorstw oraz złej strukturze czasowej nakładów.

Cechy oraz możliwości i uwarunkowania rozwoju gospodarstw rodzinnych, jako typu dominującego w makrostrukturach rolnictwa krajów Europy Zachodniej, zaprezentował prof. Günter Steffen w referacie pt.: *„Wielkość i organizacja gospodarstw w Niemczech – ich siła, ekonomiczne i społeczne granice rozwoju gospodarki rynkowej”*. W swym wystąpieniu ocenił zdolności przystosowawcze gospodarstw rodzinnych o różnych typach produkcyjnych i systemach organizacji produkcji. Ponadto podkreślił konieczność poszukiwań nowych form i obszarów współpracy gospodarczej pomiędzy rolnikami. Kooperacja gospodarstw rodzinnych stwarza możliwość osiągnięcia wysokiej elastyczności, m.in. w zakresie wytwarzania jednolitych partii produktów o wysokiej jakości, odpowiadających zapotrzebowaniu rynkowemu.

Zmiany organizacyjne w szwajcarskim rolnictwie pod wpływem wdrażania kolejnych etapów programu reform rolnych zaprezentował dr Stephan Pfefferli w referacie pt.: *„Gospodarstwa rolnicze w Szwajcarii – aktualna organizacja i tendencje zmian”*. Generalne kierunki zmian dostosowawczych wyrażają się zwiększeniem skali produkcji i jednoczesną specjalizacją w gospodarstwach pełnorolnych oraz dalszą ekstensyfikacją produkcji i korzystaniem z usług zewnętrznych w gospodarstwach pomocniczych. Stosowane w ramach polityki rolnej zachęty motywacyjne skutkują, m.in. we wzroście stopnia profesjonalizacji i koncentracji w produkcji mleka, wzmocnieniem gotowości rolników do przedstawianie się na systemy produkcji integrowanej i ekologicznej oraz poszukiwaniem dodatkowych źródeł dochodów z działalności pozarolniczej.

Podsumowanie

Podsumowania dwudniowych obrad dokonał prof. W. Ziętara. Podsumowując przebieg obrad w trakcie czterech sesji referatowych, sformułował następujące obszary problemowe, wokół których koncentrowała się uwaga uczestników konferencji:

1. *Poprawa sprawności polityki rolnej.* Skuteczność restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa oraz jego otoczenia wymaga uruchomienia zróżnicowanej pomocy państwa, adresowanej do określonych odbiorców i synchronizacji instrumentów ekonomicznych z socjalnymi. Adresatem polityki rolnej jest obecnie tylko 30–40% gospodarstw rolniczych, pozostała część jest niewrażliwa na sygnały polityki rolnej i w związku z tym powinna być przedmiotem polityki socjalnej.
2. *Przygotowanie polskiego rolnictwa do procesu integrowania Polski z UE.* W tym zakresie niezbędne jest szybka harmonizacja polskiego prawa z dorobkiem prawnym UE w celu wymuszenia na rolnikach niezbędnych działań dostosowawczych do standardów UE.
3. *Zmniejszenie zatrudnienia w rolnictwie.* Trudnym do rozwiązania problemem jest przeludnienie agrarne i niski stopień mobilności siły roboczej w rolnictwie. Konieczne jest zatem zwrócenie uwagi na kształcenie młodzieży, bowiem starsze pokolenie posiada niewielką zdolność zmiany swych kwalifikacji, a tym bardziej zmiany mentalności. Niezbędne są przy tym rozwiązania systemowe w zakresie poprawy warunków startu życiowego młodzieży wiejskiej, rozszerzenie profilu kwalifikacji zawodowych, zmiany metod nauczania w kierunku kształtowania u uczniów umiejętności twórczego myślenia i rozwiązywania problemów, współdziałania i nawyku ustawicznego kształcenia.
4. *Proces integracji w szerokim aspekcie współpracy.* Różnorodne formy kooperacji stanowią ważną przesłankę rozwojową dla rynkowo zorientowanych podmiotów gospodarujących w warunkach globalizacji. Kluczowym czynnikiem podejmowania wspólnych działań w różnych obszarach gospodarowania jest człowiek, jego natura, przyzwyczajenia, chęć zrozumienia potrzeby współpracy.
5. *Alternatywne sposoby gospodarowania.* W poszukiwaniu równowagi między celami ekonomicznymi i ekologicznymi coraz większą uwagę kieruje się na rolnictwo ekologiczne i integrowane, jako alternatywne systemy gospodarowania. Preferowanie rolnictwa ekologicznego musi jednak uwzględniać liczne ograniczenia, a zwłaszcza zróżnicowane wykorzystanie potencjału gospodarstwa rolniczego na działalność rolniczo-leśną, agroturystykę, czy też nieżywnościową produkcję rolniczą.

6. *Relacje: rolnictwo–otoczenie.* Rolnictwo – ze względu na tradycyjne struktury organizacyjne (oparte na prywatnej własności ziemi) – jest znacznie mniej elastyczne niż otoczenie oraz wolniej się rozwija i reaguje na jego zmiany. Jednym z czynników, który może podnieść tę elastyczność jest dzierżawa. Jednak instytucja dzierżawy gruntów rolnych powinna wzbogacić się o nowe rozwiązania prawne, lepiej chroniące interesy dzierżawców.

ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA
JOLANTA PRZYTUŁA
Akademia Rolnicza w Poznaniu

POZYSKIWANIE ALTERNATYWNYCH LUB DODATKOWYCH ŹRÓDEŁ DOCHODU W ROLNICTWIE NA OBSZARACH WIEJSKICH

Studium Wiejskiego Gospodarstwa Domowego Akademii Rolniczej w Poznaniu zorganizowało cykl szkoleń nt.: **Działania na rzecz pozyskiwania alternatywnych lub dodatkowych źródeł dochodu w rolnictwie na obszarach wiejskich w zakresie rozwoju przedsiębiorczości oraz agroturystyki i turystyki:**

- „Przedsiębiorczość i aktywność w małych aglomeracjach – pobudzanie i promowanie inicjatyw”.

Program szkolenia zrealizowano na podstawie decyzji Wojewody Wielkopolskiego z dnia 10.07.2000 roku, po uzgodnieniu z Dyrektorem Wielkopolskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego. Obejmował on 32 godziny, w każdym z 5 Zamiejscowych Oddziałów Wielkopolskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego: Marszewie, Kościelcu, Starej Łubiance, Sielinku i Lesznie. Szkolenia odbyły się w terminie od 3 października do 16 listopada 2000 r., a uczestniczyły w nich 144 osoby: rolnicy, właściciele gospodarstw agroturystycznych, działacze samorządów lokalnych, nauczyciele i uczniowie techników rolniczych. Uczestnicy szkoleń otrzymali materiały szkoleniowe.

Tematyka zajęć:

- Analiza aktualnych problemów środowiska wiejskiego.
- Komunikacja społeczna.
- Tworzenie zrzeszeń i grup inicjatywnych.
- Trening przedsiębiorczości.
- Marketing produktów i usług.
- Problematyka żywnościowa w ustawodawstwie krajowym.
- Bezpieczeństwo i higiena pracy.
- Wybrane przykłady inicjatyw – wskazanie dróg ich realizacji.

Realizacja programu pozwoliła na osiągnięcie założonych celów, między innymi:

- Przeanalizowano aktualne problemy środowiska wiejskiego.
- Zaprezentowano możliwości i przykłady podejmowania pozarolniczej działalności usługowej na terenach wiejskich.
- Przedstawiono ekonomiczne i prawne aspekty działalności pozarolniczej.
- Uświadomiono mieszkańcom terenów wiejskich konieczność zmiany postawy na bardziej aktywną.
- Zapoznano z aktualnymi przepisami z zakresu prawa żywnościowego dostosowanego do wymogów Unii Europejskiej.
- Zapoznano z aktualnymi przepisami BHP.
- Zaprezentowano przykłady inicjatyw w zakresie agroturystyki, przetwórstwa, małej gastronomii, promowania produktu lokalnego, organizacji domów dziennego pobytu, domowych przedszkoli.

Efektem szkolenia było:

- wypracowanie hierarchii potrzeb środowiska wiejskiego;
- podanie pomysłów na rozpoczęcie nowej działalności na bazie gospodarstwa rolnego (rolniczej lub pozarolniczej);
- przekonanie słuchaczy do przełamywania stereotypów funkcjonujących w rodzinie wiejskiej w zakresie działalności pozarolniczej;
- uświadomienie uczestnikom szkolenia konieczności zmian w sferze społeczno-ekonomicznej kraju, mających wpływ na jakość życia na wsi i konieczności dostosowania się do tych zmian;
- przekonanie słuchaczy do aktywnej postawy i podejmowania nowych inicjatyw poprawiających jakość życia na wsi;
- uaktywnienie przedstawicieli środowiska wiejskiego przez czynne włączanie się do dyskusji, uświadomienie, że mogą wpływać na decyzje władz lokalnych.

W ostatnim dniu szkolenia uczestnicy wypełnili ankietę oceniając przeprowadzone szkolenia. Ankietę wypełniły 122 osoby obecne w ostatnim dniu szkolenia.

1. W ankietach poddano ocenie sposób przeprowadzenia szkoleń - skala 1 do 5
średnie ocen

• sposób prezentacji teorii	4,58
• praktyczna przydatność szkolenia	4,11
• poziom materiałów	4,49
• zgranie grupy	4,52
• fachowość prowadzących	4,81
• warunki socjalne	4,69

2. Czy szkolenie spełniło Twoje oczekiwania? Dlaczego?

107 x Tak, Częściowo - 11, Nie – 4

Najczęściej powtarzające się odpowiedzi:

- tak, bo nauczyłam (-łem) się czegoś nowego
- tak, bo pomogło zrozumieć dotąd nieznanne problemy
- tak, bo poszerzyło wiedzę na temat przedsiębiorczości
- tak, bo ciekawie zaprezentowane tematy pozwolą na dostosowanie się do wymagań współczesności
- tak, bo przyda mi się w pracy
- tak, bo informacje uzyskane na szkoleniu wykorzystam w prowadzeniu własnej działalności
- tak, dzięki szkoleniu łatwiej jest mi rozumieć przemiany dokonujące się na wsi
- tak, bo prowadzący byli bardzo zaangażowani w realizację tematów
- nie, bo zbyt mało było praktycznych przykładów
- nie, zbyt dużo teorii, trudnej do wdrożenia w dzisiejszym życiu (trudności finansowe)

3. Silne i słabe strony szkolenia (powtarzające się w ankietach argumenty)

SILNE STRONY SZKOLENIA

- poruszanie tematów niezbędnych do zmiany mentalności społeczności wiejskiej
- poruszanie aktualnych problemów
- przekazanie informacji najistotniejszych, trudnodostępnych dla przeciętnego mieszkańca wsi
- możliwość dyskusji
- dostosowanie treści tematów i sposobu ich przekazywania do poziomu grupy
- bardzo dobre przygotowanie wykładowców, przystępny sposób prezentacji teorii poparty materiałami
- aktywizowanie grupy przez włączanie do ćwiczeń
- wykorzystanie środków audiowizualnych (kasety video, foliogramy, plansze)
- szkolenie bezpłatne

SŁABE STRONY SZKOLENIA

- zbyt mało czasu na niektóre tematy
- zbyt mała ilość osób objętych szkoleniem
- zbyt mało tego typu szkoleń na wsi
- zbyt mało praktycznych przykładów
- krótkie szkolenie – szybkie tempo
- za duża ilość godzin w ciągu jednego spotkania
- brak konkretnych rozwiązań, gotowych przykładów dotyczących konkretnej branży, np. kurs przetwórstwa produktów rolnych

4. Czy polecilibyś to szkolenie innym osobom ?

119 x tak, 3 x nie

Najczęściej powtarzające się odpowiedzi:

- tak, bo wszystkim jest potrzebna wiedza na temat przedsiębiorczości
- tak, bo mało wiedzy z tematyki objętej programem dociera na wieś
- tak, ponieważ tematy poruszone na szkoleniu dotyczą każdego mieszkańca wsi
- tak, ponieważ pomaga zmieniać mentalność mieszkańców wsi
- tak, takie szkolenia powinny być prowadzone w szkołach
- tak, bo materiały ze szkoleń będą mogła wykorzystać w swojej pracy zawodowej
- tak, tematy ciekawie zaprezentowano
- tak, bo wiedza teoretyczna była poparta przykładami
- tak, bo wykładowcy w sposób zrozumiały przedstawili aktualne problemy dotyczące przedsiębiorczości, marketingu, stosunków międzyludzkich na wsi
- nie, bo jest to wiedza dla ludzi młodych
- nie, bo tylko częściowo mogło interesować potencjalnych przedsiębiorców

Wnioski:

- Szkolenia spełniły - w większości - oczekiwania słuchaczy co do doboru tematów i sposobu przekazywania treści (wyniki ankiety).
- Konieczna jest edukacja mieszkańców wsi w zakresie podejmowania pozarolniczej działalności i pozyskiwania środków na realizację przedsięwzięć, objęcie szkoleniem większej liczby osób (wyniki ankiety).
- Wskazane byłoby uszczegółowienie niektórych tematów – omówienie konkretnej inicjatywy skierowanej do zainteresowanych (szkolenie z przetwórstwa płodów rolnych, małej gastronomii itp.).
- Środowisko wiejskie oczekuje szerszej informacji o kierunkach przemian na wsi, aby ułatwić mieszkańcom zrozumienie i zaakceptowanie zmian, które są nieuniknione.
- Wielu uczestników wykazywało duże zaangażowanie podczas dyskusji co świadczyło o zainteresowaniu i zrozumieniu potrzeb prezentacji wybranej tematyki.

- Mieszkańcy małych miejscowości w wielu wypadkach oczekują gotowych rozwiązań także ze wsparciem finansowym.
- Zapotrzebowanie na tego typu szkolenia jest duże i przynajmniej część tematów powinna być realizowana w gminach (np. szkolenia dotyczące konkretnych przedsięwzięć – przetwórstwo płodów rolnych).
- Niezadowolenie niektórych uczestników ze szkoleń wynikało z oczekiwań mieszkańców małych aglomeracji na gotowe rozwiązania ich indywidualnych problemów, łącznie ze wsparciem finansowym.

NOWOŚCI WYDAWNICZE

Rozwój przedsiębiorczości wiejskiej w perspektywie integracji z Unią Europejską. Materiały Międzynarodowej Konferencji Naukowej, Kraków 11-12 stycznia 2001. Red. naukowa: Krystyna Gutkowska, Irena Ozimek. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2001, s. 572.

Przedsiębiorczość na wsi przejawiać się może, między innymi, w wielu rozmaitych sposobach radzenia sobie w sytuacjach trudnych i uwarunkowana jest wieloma czynnikami o charakterze zarówno endo- jak i egzogennym. Jak podają redaktorzy materiałów rozwinięcie tego stwierdzenia czytelnik znajdzie w prezentowanych referatach i doniesieniach, których kontekst nie ogranicza się li tylko do doświadczeń krajowych, ale również nawiązuje do osiągnięć jakie w tym zakresie są właściwe innym krajom europejskim.

Referaty zamieszczono w czterech odrębnych działach: „Polska wieś i rolnictwo w procesie integracji z Unią Europejską” (19); „Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich” (25); „Kierunki adaptacji strategii rynkowej w rozwijaniu małej i średniej przedsiębiorczości na wsi” (12); „Rola edukacji i doradztwa w rozwoju wsi i rolnictwa w kontekście integracji z Unią Europejską” (7).

Opracowania wzbogacono obszernymi wykazami bibliograficznymi.

Rozliczenia podatku VAT w rolnictwie na zasadach ogólnych. Andrzej Błachowicz, Mariusz Tatka. Wyd.: Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu. Poznań 2001, s. 33.

Celem opracowania jest analiza form opodatkowania podatkiem od towarów i usług w rolnictwie, wprowadzonym przez ustawę z dnia 20 lipca 2000 r. oraz zaprezentowanie podstawowych obowiązków i praw wynikających z wprowadzenia opodatkowania produktów rolnych podatkiem VAT. W opracowaniu podano przykłady: zgłoszenia rejestracyjnego w zakresie podatku od towarów i usług oraz podatku akcyzowego (VAR-R), przykładową ewidencję (rejestr) sprzedaży dla rolnika rozliczającego VAT na zasadach ogólnych, zestawienie danych z rejestru sprzedaży do wypełnienia deklaracji VAT-7, przykład wypełnionej deklaracji dla podatku od towarów i usług VAT-7, oraz formularz kwartalnej deklaracji od towarów i usług w zakresie działalności rolniczej.

Głównym problemem przedstawionym w dalszej części opracowania jest zmiana formy opodatkowania i przejście z systemu ryczałtowego na opodatkowanie podatkiem od towarów i usług na zasadach ogólnych.

Informacje zawarte w opracowaniu, przeznaczonym zarówno dla doradców jak i rolników, mają jedynie na celu zasygnalizowanie określonych kwestii lub zmian legislacyjnych. Autorzy sugerują aby przed podjęciem konkretnych decyzji skonsultować się z właściwym urzędem skarbowym.

Fermy drobiu w świetle przepisów o ochronie zwierząt, ochronie środowiska i wymogów Unii Europejskiej. Joanna Sobczak, Tadeusz Waligóra. Wyd.: Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu, Poznań 2001, s. 51.

Jak podkreślają autorzy opracowania, mimo, że jakość higieniczno-sanitarna polskich produktów drobiarskich jest dobra nie należy sądzić, by Polska w tym zakresie mogła liczyć na jakiegokolwiek ulgi. Nasuwa się więc wniosek o konieczności mądrego i perspektywicznego inwestowania. Sytuacja w polskim drobiarstwie jest o tyle niekorzystna, że zbiega się z zasadniczymi zmianami i restrykcjami w organizacji drobiarstwa w krajach Unii Europejskiej, co jest powodem napływu do Polski przestarzałych technologii i urządzeń, nie znajdujących nabywców na zachodzie. Jest to tym bardziej niebezpieczne, iż wiadomo, że wszelkie produkty drobiarskie sprzedawane w krajach UE, a w szczególności jaja, będą musiały posiadać oznaczenia w jakim systemie chowu zostały uzyskane.

Opracowanie zawiera wybrane zagadnienia prawne – wykaz ważniejszych aktów prawnych związanych z fermami drobiu i terminy realizacji postanowień dyrektywy NR 1999/74 UE, omówienie powiązań zewnętrznych fermy i ochrony środowiska, zagadnienia technologiczne, wymagania UE dotyczące budynków dla drobiu, a także rozdział poświęcony fermom drobiu i agroturystyce. Czytelnik może sięgnąć także do materiałów źródłowych korzystając z wykazu literatury zamieszczonego w opracowaniu.

Określenie handlowej jakości jaj spożywczych na podstawie przepisów polskich i Unii Europejskiej. Elżbieta Anders. Wyd.: Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu, Poznań 2001, s. 78.

Wymagania jakościowe dla jaj kurzych spożywczych są obecnie w Polsce określone w Polskiej Normie PN-A-86503:1998 – „Produkty drobiarskie – Jaja spożywcze”. Od 1 stycznia 2000 roku postanowienia normy obowiązują na obszarze Polski. Norma została przygotowana jako norma wyrobu i obejmuje postanowienia charakterystyczne dla tego typu norm, a każdy dostawca jaj spożywczych powinien się w nią zaopatrzyć.

W opracowaniu podano: kryteria i wymagania stosowane w handlowej ocenie jaj spożywczych - jakościowe i wagowe oraz technologię produkcji i system przygotowania do obrotu jaj spożywczych. Zamieszczono informacje o dokumentach Unii Europejskiej dotyczących jakości handlowej jaj spożywczych i opublikowano obszerne Rozporządzenie Rady (EEC) nr 1907/90 z 26 czerwca 1990 w sprawie norm handlowych na jaja, a także Rozporządzenie Komisji (EEC) nr 1274/91 z 15 maja 1991 wraz z załącznikami, w sprawie szczególnych przepisów wykonawczych do rozporządzenia jak wyżej. Tłumaczenia rozporządzeń uwzględniają zmiany wprowadzone do dnia 1 grudnia 1999 r.

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW

1. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego* zamieszczają artykuły z zakresu metodyki doradztwa rolniczego, organizacji doradztwa, wspomagania doradztwa poprzez naukę, doskonalenia kadr doradczych, oświaty rolniczej oraz polityki agrarnej.
2. Oprócz artykułów *Zagadnienia* przyjmują:
 - informacje o pracy doradczej i życiu instytucji doradczych;
 - informacje o sympozjach, seminariach i innych formach oświatowych z zakresu doradztwa i dla doradców;
 - recenzje i omówienia prac związanych z doradztwem rolniczym oraz ze wsią i agrobiznesem;
 - przeglądy czasopism krajowych i zagranicznych, ukazujące dorobek w wymienionych dziedzinach;
 - noty bibliograficzne o nowościach wydawniczych (do 1·100 znaków);
 - inne informacje w wymienionych dziedzinach;
3. Artykuły należy dostarczyć wydawcy w następującej formie:
 - streszczenie w języku polskim i angielskim – maksymalnie 14 wierszy;
 - treść podzielona na rozdziały i z wstępem oraz wnioskami lub podsumowaniem;
 - napisane za pomocą edytora pracującego w środowisku Windows (Word 6.0, Word 7.0, zalecany Word 97.0);
 - dopuszczalna objętość prac do 20 000 znaków;
 - ewentualne rysunki, tabele i wykresy dołączone w oddzielnych plikach. Rysunki wyłącznie w plikach źródłowych, a tabele i wykresy najlepiej w formacie Worda lub Excela;
 - dane literaturowe – odwołania w tekście do pozycji literaturowych z nazwiskiem autora i rokiem wydania, bez przecinka i w nawiasie kwadratowym, np. [Kowalski 1990];
 - alfabetyczny wykaz literatury na końcu artykułu (bez numerowania) każdorazowo z nazwiskiem autora, pierwszą literą (literami) imienia, rokiem wydania (podanym w nawiasach półokrągłych) oraz po dwukropku tytułem publikacji, wydawnictwem lub nazwą czasopisma, numerem woluminu i strony;
 - przykład 1: Kowalski J., Nowak A. (1997): Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju wsi w Polsce. SGGW, Warszawa, 5-17;
 - Przykład 2: Kowalski J., Nowak A. (1997): Obszary wiejskie i problem agroturystyki. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 3, 5-17;
 - jeżeli w tekście umieszcza się numer kolejnego przypisu, powinien on być przedstawiony w formie liczby bez dodatkowych znaków, np. nawiasów (przypisy nadawane automatycznie);
 - klawisza ENTER używa się tylko na końcu akapitu (wszystkie tytuły, punkty będące wyliczeniem itp. traktuje się jako odrębne akapity);
 - wcięcia akapitowe zaznacza się tylko za pomocą tabulatora lub innych narzędzi użytego edytora. Nie używać w tym celu spacji. Spacje należy stawiać tylko dla oddzielenia wyrazów, po kropce, przecinku, wykrzykniku, dwukropku, średniku itp. (nigdy przed tymi znakami). Nie używać spacji za nawiasem otwierającym i przed nawiasem zamykającym, a także przed i za odnośnikiem cyfrowym;
4. Tekst artykułu lub informacji (nagrany na dyskietkę) powinien być dostarczony na dyskietce oraz w dwóch wydrukach w tym samym formacie.
5. Nadesłane recenzje, omówienia, przeglądy itp. powinny zawierać tytuł pracy w oryginalnym brzmieniu i tytuł pracy przełożony na język polski.

6. Do nadsyłanych prac należy dołączyć następujące dane: pełne imię i nazwisko autora, tytuł naukowy, miejsce pracy, adres pracy i ewentualnie numer telefonu.
7. Redakcja zastrzega sobie prawo nie przyjęcia pracy, jeśli negatywne recenzje pokrywają się ze zdaniem Zespołu Redakcyjnego. Prac nie zamówionych, jak również prac zakwalifikowanych do druku. Redakcja nie zwraca.
8. Wszystkie przyjęte prace są honorowane według obowiązujących stawek wydawniczych w KCDRRiOW na podstawie umowy wydawniczej, a autorzy artykułów otrzymują bezpłatnie 1 *egzemplarz autorski*
9. Prace należy nadsyłać na następujący adres:

Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu, 61-659 Poznań, ul. Winogrody 63
Redakcja „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego”
e-mail: poznan_sekretariat@cdr.gov.pl

